

საქართველოს

708 /
1984/2

66

ქვემოთა

708/2
1984/2

საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის
საზოგადოება

ქართული
ზიზღიერთება

ГРУЗИНСКОЕ ОБЩЕСТВО ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ
И КУЛЬТУРЫ

GEORGIAN SOCIETY FOR PROTECTION OF HISTORICAL AND
CULTURAL MONUMENTS

ქეკელი
ქეკელი
ქეკელი

ქართული სამცხე-ჯავახეთი

რამინ რამიშვილი — ძველთა დაცვის პრობლემები არაგვის ხეობაში	13
გულამ ჩიქოვანი — თრუსოს მატერიალური კულტურის ისტორიიდან (ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)	17
ანზორ ქალღაბი — „ქვის კარი“ სახეოდ დაცვით ნაგებობა არხოტში	21
მევი ვამბერიშვილი — წარწერა უსახელოს ეკლესიიდან	28
ნროდომე ვამბერიშვილი — აკაკი და საქართველოს არქეოლოგიის ზოგიერთი საკითხი	33
ენაბ მამიაშვილი — ქერემის არქეოლოგიური ძეგლები	37
ბიზი გოლუაშვილი — ადრეული შუასაუკუნეების სამართავი დმანისის რაიონიდან	42
ჯონი ავაშიანი — გალის განძი	48
დავით მინდორაშვილი — ძვლისა და ქვის ნივთები უფლისციხიდან	52
ნიმრედი ჯალაბადი — ქართული ქალის ჩაცმულობა (XIX ს.)	61
გორის კანღელაძე — 900 წლის ქართული სავანე ბულგარეთში	67
პეტრეიძე ნესტორი — დღმთისის ნაცხვარი	70
ვულოცაძე იუბილარს (შ. ხარაიძე 75 წ.)	71
თაბატაშვილი გორგოლაშვილი	73
შალვა ზაქარაიძე ძე ავაშიანი	74-79
ანოტაციები რუსულ და ინგლისურ ენებზე	74-79

СОДЕРЖАНИЕ

Р. Рамишвили — Проблемы охраны памятников Арагвского ущелья	5
Г. Чиковани — К вопросу материальной культуры Трусо	13
А. Калдани — «Кавис Кари» заградительная стена в Архоти	17
Д. Бердзенишвили — Надпись из церкви село Усахело	21
И. Еремешвили — А. Церетели и некоторые вопросы археологии Грузии	28
Н. Мамияшвили — Археологические раскопки в Череми	33
Г. Болквадзе — Раннесредневековые могильники из Дманисского района	37
Дж. Авакидзе — Клад «Литейщика» из Гали	42
Д. Миндорашвили — Каменные и костяные изделия из Ульицихе	48
Г. Джалабадзе — Одежда Карталики	52
Б. Канделаки — Петрицонскому монастырю 900 лет	61
А. Нуцубидзе — Крепость Дгнориса	67
Ш. Хараидзе — 75 лет	70
Тамаз Гордиашвили	71
Ш. Панидзе	73
Аннотации на русском и английском языках	74-79

გარეკანზე — სოფ. ნეძიხი, შხიანა, ადრექრისტიანული ხანის ეკლესია.
ე. ასტახოვის ფოტო.

На обложке — С. Недзихи, Бзназа. Церковь раннехристианской эпохи.
Фото В. Астахова.

‡ გვ. მარტივი, ინტერეტი, ვახტანგ ციციანის ფოტო.
2 სტრ. მარტივი. ინტერეტი. ფოტო В. Цивцадзе.

ქველთა ღაზვის პრობლემაში არაგვის ხეობაში

ვინვალის პიდროტექნიკური კომპლექსის მშენებლობა დასასრულს უახლოვდება. დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ მშენებარე კომპლექსის შლიუზებს ჩაკეტავენ და დაიწყება ჩვენი რესპუბლიკის ერთ-ერთი უდიდესი წყალსაცავის შექმნა. წყალი დატბორავს არაგვის ხეობათა საკმაოდ მოზრდილ მონაკვეთს (დაახლოებით 12 კვ მ-ს), სადაც ვინვალის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1971 წლიდან დღემდე რამდენიმე ათეული ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლია გამოვლენილი. ისტორიულ-არქეოლოგიურ ძეგლთა ერთი ჯგუფის შესწავლა დღესაც ვრძელდება, და მიუხედავად თავდაუზოგავი შრომისა, ალბათ ყველა მათგანის დეტალური გამოკვლევა შეუძლებელი იქნება.

გარდა საკუთრივ წყალსაცავის ტერიტორიისა, მშენებლობამ მოიცვა თითქმის მთელი არაგვის ხეობა. ახალ დასახლებათა თუ არხების, გვირაბებისა თუ ახალი გზების შენების დროს სოფ. ჭოპორტხა და ციხისძირ-მალაროსკარს შორის დამატებით არაერთი არქეოლოგიური ძეგლი იქნა გამოვლენილი. ამ მრავალრიცხოვან ძეგლთა ქრონოლოგიური დიაპაზონი ძალზე დიდია და მოიცავს დროს ენეოლითიდან გვიან შუასაუკუნეებამდე.

გარდა სტაციონალური საველე მუშაობისა ვინვალის ექსპედიციის საგანგებო მხვერავი რაზმი უკვე თითქმის 12 წელია არაგვის ხეობებში ატარებს გეგმაზომიერ სადაზვერვო სამუშაოებს, რისი მეოხებითაც დუშეთის რაიონის ტერიტორიაზე დამატებით აღირიცხა ათასამდე ისტორიულ-არქეოლოგიური ძეგლი.

მრავალრიცხოვან და მრავალფეროვან ისტორიულ-არქეოლოგიურ ძეგლთა გამოვლენამ და მათი ნაწილის მეცნიერულ მიმოკვლევაში შეტანამ მნიშვნელოვნად გააფართოვა ჩვენი თვალსაწიერი არაგვის ხეობის (და არა მარტო საარაგვის) წარსულის შესახებ, მრავალი ისტორიული მოვლენა ახლებურად გააშუქა და ექსპედიციის სამეცნიერო კოლექტივი არაერთი ახალი პრობლემის წინაშე დააყენა. მეცნიერული ინფორმაციის ახალი ნაკადის მეტ-ნაკლები სისრულით ათვისება დიდ დროსა და ენერგიას მოითხოვს, რაც ჩვენ ხანგრძლივ საველე მუშაობის პირობებში აშეამად ნაკლებად გავაჩნია. ამასთანავე ვინვალის არქეოლოგიური ექსპედიციის კოლექტივის წინაშე არა მარტო არქეოლოგიურ ძეგლთა გამოვლენა-შესწავლის ამოცანა დგას, არამედ ძალიან დიდ დროსა და ენერგიას მოითხოვს მოკვლევულ თუ ვათხრილ ძეგლთა დაცვისა თუ ევაკუაციის გზით გადარჩენის საკითხის მოგვარებაც.

ამასთანავე დახსნავ და გადასარჩენ ძეგლთა რიცხვი წლითი-წლიობით მატულობს. სამეცნიერო იმპია, რომ ამ ბოლო წლებში დაიწყო დასატბორავი ტერიტორიიდან ტყის აკაფვა და მომავალი „ზღვის“ ფსკერის მომხანდაკება, რის დროსაც თავი იჩინა არაერთმა, მანამდე, უცნობმა არქეოლოგიურმა ძეგლმა, რომელთა შესწავლაც ყველა ვითარებაში გარდაუვალია.

პ. მარტის ს. ს. სსრ
საბუნებისმეტყველების
აქადემიის ბიბლიოთეკა

ექსპედიციის პრაქტიკულმა საქმიანობამ გვიჩვენა, რომ ისეთი ახალმშენებლობაზე, როგორც ვინავალია, არქეოლოგიურ ძეგლთა გადარჩენის ერთ-ერთ გზას პირწმინდა გათხრა და სრული ფიქსაცია წარმოადგენს. ჩვეულებრივ შემთხვევაში, ბუნებრივია ძეგლის შენარჩუნების ინტერესებიდან გამომდინარე მრავალი კვანძი გაუთხრელი და ხელუნღებელი რჩება ხოლმე, მაგრამ მომავალი ზღვის ფსკერზე ან ისეთ სამშენებლო მოედანზე, სადაც ძეგლის დანგრევა გარდაუვალია, არქეოლოგიური ობიექტების არა თუ გათხრას, არამედ მის დანგრევასაც სპეციალისტები (არქეოლოგები) ანხორციელებენ, რისი გამოისობითაც ძეგლის ისტორიასთან და მშენებლობის ხელოვნებასთან დაკავშირებით ვლუბულობთ დამატებით ინფორმაციას. იმგვარ ძეგლთა რიცხვს რომლებიც „ბოლომდე“ იქნა გათხრილი და დაშლილი პიდროკომპლექსის მშენებლობის არეში, ეკუთვნის: გვიანი არმაზული ხანის ვრცელი ნამოსახლარი ახალ ვინავალში (II უბანი), სადაც აშენდა მრავალსართულიანი საცხოვრებელი სახლები; ელინისტური სახლისა თუ სამლოცველოს ნაშთები, იქვე, ახალი სკოლის სიახლოვეს (XX-უბანი); ძველი ხიდის მარჯვენა ბურჯი მდ. არაგვზე, სოფ. ვინავალში, (XII უბანი), იქ სადაც ადრე მდებარეობდა ხევსურეთის ახალი ხიდი; ჩამკეტი კედელი კარიბჭითურთ არაგვის ხეობის ყელში, სოფ. ვინავალის სამხრეთ მიხადგომთან, წობენიდან ვინავალში შეშავალ გზაზე, ზუსტად იმ ადგილას, სადაც ამჟამად მიწისქვეშა დარბაზში ჩასახველი შახტაა გამართული; (XIII) უბანი კვირაცხოვლის კომპლექსი არაგვის მარცხენა ნაპირზე, წყალგადამყვანი გვირაბის სათავესთან (XIV უბანი), მომავალი წყალსაცავის ფსკერზე; წარმართული ხატსალოცავი იქვე (XVI უბანი), სადაც აღმოჩენილია თიხით ნაძერწი ღვთაების მოზრდილი გამოსახულება; გვიან შუასაუკუნეთა ხანის მრგვალი კოშკის ნაშთი დუშეთის ხევში (V უბანი), ნამოსახლართა ნაშთები სოფ. არაგვისპირში (IX უბანი) და სხვ.

ისტორიულ-ხროთმოძღვრული ან მეცნიერული ღირსებების გამოისობით ძეგლთა გარკვეული ჯგუფი შერჩეულია წყალსაცავის ტერიტორიიდან გადასატანად. ჯერჯერობით ამ მიზნით გაითხარა და ამოიჩინა რვა კომპლექსი, რომელთაგან დიდი უმრავლესობა თავს მოიყრის ვინავალის ექსპედიციის დუშეთის არქეოლოგიური ბაზის ეზოში; ასეთებია: ხელოსნის საცხოვრებელი სახლი, ანუ „სვეტებიანი დარბაზი“ ვინავალის ნაქალაქარიდან (XVII უბანი), რღმელსაც თან ახლავს კვრამიკული ქურის ნაშთები; წარმართული საკურთხევლიანი საცხოვრებელი კომპლექსი ვინავალის ნაქალაქარის გარეუბნის კვარტილიდან (XXI უბანი); ერთი საცხოვრებელი სახლის კომპლექსი ნაქალაქარის ტერასული ნაწილიდან (X უბანი); საერისთავო აკლდამა და მის გარშემო მდებარე ძეგლების კომპლექსი (ეკლესიის, ვალავის და რამდენიმე შედარებით მცირე აკლდამის სახით), ნაქალაქარის სამაროვნის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილიდან; აკლდამა ამოშენებული კედლებითა და ცრუ თალი, თავის „სულის მოსახსენებელი“ მცირე ეკლესიით, იმავე სამაროვნის დიდი ეკლესიის კომპლექსიდან; საფლავის წარწერიან და რელიეფებით შემკული ლოდები ვინავალის სასაფლაოდან; „ნაქალაქარის“ კარიბჭე და სხვ.

აქ ჩამოთვლილი ძეგლებიდან 1982 წელს დუშეთის არქეოლოგიური ბაზის ეზოში უკვე გადატანილია „მიწისქვეშა იარუსის“ ძეგლები: საერისთავო აკ-

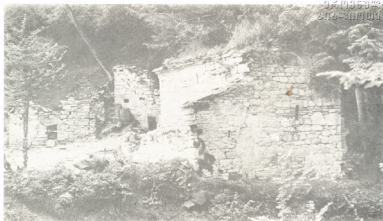
ტინვალის ზურგისანი კოშკი. ხედი ჩ/დ.
1983 წ. განზრახულია მისი გადარტანა
ახალ ტინვალში.

Жинвальская башня с округлен-
ной сшивой. В 1983 г. намечается
эвакуация памятника в Ахали Жин-
вали.

ტინვალის ნაქალაქარი, სასახლის ნაშ-
თები.

Жинвальское городище. Остатки
дворцового сооружения.

ავნისის კომპლექსი. ჩანატარებულია სარესტავრაციო და საკონსერვაციო სამუშაოება.

Авнеский комплекс. Подлежит реставрации и консервации.

ბზიანა, ადრექრისტიანული ზანის ეკლესია, საჭიროებს აღდგენას.

с. Бзидани, Бзидана. Церковь раннехристианской эпохи. Подлежит реставрации.

ლდამა, აკლდამა „მცირე ეკლესიით“ და ერთი დიდი და გრძელი აკლდამა, რომელიც II ეკლესიის გალავნის ქვეშ იყო მოქცეული. ვიმედოვნებთ, რომ დანარჩენი ობიექტების ევაკუაცია და აღდგენა დასრულდება 1984 წელს, რითაც საფუძველი ჩაეყრება დუშეთის არქეოლოგიური ბაზის ღიაფისქვეშა

ანატორი, ქვების აღსამართი კვადრება
 და სანათლაკი ადრეშუაბაუკუნეების ეკ-
 ლესიის იატაკზე.

Анатори. Квадри от постаментა для
 возведения креста и крещальня на
 уровне пола раннесредневековой цер-
 кви.

რეგიონალურ ექსპოზიციას, სადაც მომავალში კიდევ იქნება საშუალება სხვა
 ძეგლებსაც მოვეყაროთ თავი. ოღონდ ამ იდეის განხორციელებისათვის აუ-
 ცილებელია დუშეთის რაიონული სოფლტექნიკის ტერიტორიის ხარჯზე არქე-
 ოლოგიური ბაზის ეზოს გაფართოება.

დანარჩენი ორი ძეგლი: ვინჯალის დიდი ზურგიანი კოშკი, სადაც აღმო-
 ჩენილია ფაიანსის მდიდრული კოლექცია (IV უბანი) და ხერთვისის ზურგიანი
 კოშკის კომპლექსი (VII უბანი), გადატანილ იქნება ახალ ვინჯალში, სწორედ იმ
 ევაკუირებულ სოფელში, რომელსაც ეკუთვნოდა აქ ჩამოთვლილი ძეგლები. ამ
 ორი ობიექტიდან ხერთვისის ზურგიანი კოშკის საევაკუაციო*სამუშაოები უკ-
 ვე დაიწყო, რაც შეეხება დიდ ზურგიან კოშკს, მისი გაღატანის განხორცი-
 ელება ჯერ კიდევ ეპვის ქვეშ დგას, რადგანაც ამ უზარმაზარი ნუთსართუ-
 ლიანი ნაგებობის დაშლის მეთოდიკა სადღეისოდ კიდევ არ არის ბოლომდე
 შემუშავებული. ვიმედოვნებთ, რომ ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო,
 რომელიც ხელმძღვანელობს და ანხორციელებს ვინჯალის ძეგლების ევაკუ-
 აციას, ყველაფერს იღონებს იმისათვის, რომ ვინჯალის დიდი ზურგიანი
 კოშკი, რომელიც წარმოადგენს სამეფო სასახლის ნაწილს და რომელიც უნი-
 კალურია ამ რიგის ძეგლთა შორის, არ იქნეს დატოვებული მომავალი

„ზღვის“ ფსიქრზე და გამოინახება გზები მის გადასატანად უცხო პერიოდულ მოედანზე. (თანამედროვე სოფ. ქვემო არანისის ჩრდილოეთ პერიფერიკაზე).

ცალკე ზრუნვასა და ყურადღებას საჭიროებს ძეგლების კიდევ ერთი მოზრდილი ჯგუფი, რომლებთანაც მართალია განადგურება აღარ ემიქრებათ, მაგრამ მას შემდეგ რაც ფინვალის ექსპედიციის მიერ იქ ჩატარებულ იქნა ვათხრითი სამუშაოები, აუცილებელია მათი კონსერვაცია და რიც შემთხვევაში, აღდგინაც კი. ასეთებია: 1. ავენიის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, სადაც უმთავრესია IX-X საუკუნეებით დათარიღებული დარბაზული ეკლესია, გასულ წლებში ვარკვეული გამაგრებითი სამუშაოები (ფინვალშენის დირექციის დახმარებით და პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სტუდენტების მონაწილეობით), იქ განახორციელა ფინვალის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ. ახლა საჭიროა ამ უაღრესად საინტერესო კომპლექსის სრული კონსერვაცია; 2. ბზიანას ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, რომელთა შორის ყურადღებას იქცევს ადრე შუასაუკუნეთა ხანის ადრეული ეტაპის ორნავიანი ბაზილიკის ნაშთები, რომელსაც სასწრაფოდ ესაჭიროება კონსერვაცია და აღდგენა, რადგანაც საუკუნეების განმავლობაში ვარშემოყრილი მიწის მოცილების შემდეგ, შესაძლოა, მისი კედლები დაინგრეს. ბზიანას ორნავიანი ბაზილიკის აღდგენითი სამუშაოების პარალელურად აუცილებელია ამ საყურადღებო სამონასტრო კომპლექსის დანარჩენ ობიექტთა ვათხრა. 3. კართანას ეკლესია, რომელიც მიეკუთვნება VIII-IX საუკუნეთა ძეგლების რიცხვს, და რომელიც განსაკუთრებით საინტერესოა ფშავის ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ისტორიის რიგი საკითხების გასარკვევად. 4. გუდრუხის ნასოფლარის ცენტრალური კვარტალი, სადაც რამდენიმე გამორჩეულ საცხოვრებელ ნაგებობასთან ერთად აუცილებელია დარბაზული ტიპის ეკლესიის აღდგენა, რომელიც აგრეთვე ადრეული შუასაუკუნეებისაა; 5. წმ. გიორგის ციხის კომპლექსი, რომელიც მდებარეობს სოფ. ფინვალის ფარგლებში სამხედრო გზის აწინდელი ტრანის სიხლოვით და სადაც 1976-77 წლებში ჩატარდა დიდი ვათხრითი სამუშაოები, 6. კონსერვაციას საჭიროებს თამარის ციხის (ეკლის ციხის) კომპლექსი „ნაქალაქარის“ თავზე, რომელიც შესაძლოა იქცეს ტურისტული დათვალიერების მნიშვნელოვან ობიექტად; 7. ასევე აუცილებელია საკონსერვაციო სამუშაოების ჩატარება ციხისძირის ციხეზე, რომელიც ამშვენებს საქართველოს სამხედრო გზას; 8. ფიტავის ადრეშუასაუკუნეთა ხანის უნიკალურ ციხეზე და 9. აბანოსხევის გვიანშუასაუკუნეთა ხანის ციხის ნაშთებზე, რომელიც ვათხარა ფინვალის ექსპედიციამ. 10 ცალკე და საგანგებო ყურადღებას საჭიროებს ანატორის ძველი ნამოსახლარის ძნელადმისადაგომ ბაქანზე მდებარე ეკლესიის ნაშთები (შატლის საბჭოში), რომელიც ნაწილობრივ ვათხრილია და უძვირფასეს მასალას გვაწვდის მთისა და ბარის ურთიერთობათა ისტორიისათვის. ანატორის ეკლესია თავისი მონაპოვრით განიხილება თხაბა-ერდის ეკლესიის დონეზე და მისი მოვლა-პატრონობის საკითხი გადაუდებელია. მსგავსი ძეგლების ჩამოთვლა კიდევ შეგვეძლო ვაგვეგრძელებინა (მაგ. ფუძნარის ეკლესია, გრემისხევის კოშკი და სხვა).

ცალკე ყურადღებას საჭიროებს ისტორიულ-არქეოლოგიურ ძეგლთა კიდევ ერთი, ძალზე დიდი ჯგუფი, რომლებიც რაიონის მთელ ტერიტორიაზე

გაფანტული და რომლებიც ადრე არ ყოფილა აღრიცხული. ოუ ვინვალის ექსპედიციის დაწყებამდე რაიონის ისტორიულ ძეგლთა ნუსხა 200-მდე ერთეულს მოითვლიდა, ამჟამად უკვე აღრიცხულ და აღწერილ ძეგლთა რიცხვმა კარგა ხანია 1000-ს გადააჭარბა. ამავე დროს ყურადღების მიღმა დარჩენილ ძეგლთა შორის არის ისეთებიც, რომლებთანც მომავალში გვერდს ვერ აუვლას ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიის მკვლევარი. ასეთი ძეგლებია: თვალის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, მზეწვერის წმ. გიორგის ეკლესიის კომპლექსი, ციხე დარბაზი მთავარნი, სიმაგრეულსა და ყვლევითელას ციხეები, დავათისა და კუდოს ეკლესიები, ალპიური ზონის ძეგლების მთელი ჯგუფი (ხმალაზე, აჩაქველზე, მალაწალზე და სხვა), წმ. კვირიკეს კომპლექსი ანანურის თავზე, ჭართლისა და ვაშლობის ხეობის კომპლექსები და ათობით კიდევ სხვა ძეგლი, რომელთა სრული ნუსხის გამოქვეყნებას ვინვალის არქეოლოგიური ექსპედიცია ვარაუდობს უახლოესი წლებისათვის.

ამ რიგის ძეგლთა დაცვის პრობლემა, მათი დიდი ნაწილის ძვივალ ადგილებში მდებარეობის გამო, ძალზე ვართულებულია, მაგრამ როგორც პირველი რიგის გადაუდებელი ღონისძიება, საჭიროა ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოს მიერ მათი აღრიცხვაზე აყვანა, სათანადო დაცვითი ზონების დადგენა და ფორნიშების გაკერა, რომ ისინი იქნენ იურიდიულ ობიექტებად. ეს, როგორც რაიონის ხელმძღვანელობას, ასევე სხვა სათანადო დაწესებულებას, გაუადვილებს ძეგლების დაცვისა და მოვლა-პატრონობის საქმეს.

ცალკე უნდა ითქვას, რამდენიმე სიტყვა სამეცნიერო წრეებისათვის უკვე კარგად ცნობილ ისეთ ძეგლებზე, როგორცაა ქოროლოს ეკლესია, შატილის ციხე-სოფელი და მუცოს გრანდიოზული კომპლექსი, რომელთა დაცვისა და მოვლა-პატრონობის საქმე, ან ძალზე ნელა ხორციელდება, ან კიდევ საერთოდ არაფერი არ კეთდება. ვფიქრობთ აუცილებელია დაჩქარდეს შატილის ციხე-სოფლის ცალკეულ საცხოვრებელთა რესტავრაცია, დაისვას რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის წინაშე საკითხი მუცოში გზის გაყვანის თაობაზე, ურომლისოდაც, ბუნებრივია, შეუძლებელი იქნება ამ უზარმაზარი კომპლექსის დაცვა.

ამჟამად ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველო მართალია, ზომიერ შეტანა გადატვირთული საქართველოს სამხედრო გზის (მეგობრობის გზის) გასწვრივ მდებარე ისტორიული ძეგლების გამშენიერებით, მაგრამ ამ დიდი სამუშაოს შესრულების დროს ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ სამხედრო გზის მიღმა მდებარე ძეგლებიც, მითუმეტეს ისეთები, რომელთა მდგომარეობა ძალზე ავაროულია და საკონსერვაციო სამუშაოები გადადებას არ იომენს (მაგ. ფონარის ტაძარი, თვალის კომპლექსი, მუცო და სხვა).

ვინვალის ექსპედიცია თავისი შესაძლებლობის ფარგლებში ყველაფერს აკეთებს იმისათვის, რომ დაჩქარდეს დუშეთის რაიონის ძეგლთა გამოვლენა და შესწავლა. აგრეთვე განხორციელდეს მათი დაცვის ღონისძიებები.

გარდა ისტორიულ არქეოლოგიური ძეგლებისა, ვინვალის ექსპედიცია ვერ დარჩება გულგრილი ეთნოგრაფიული ძეგლებისადმიც, რომლებთანც უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ ისტორიული პროცესების სრულყოფილი კვლევა-

სათვის. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მათი რიცხვი ისტორიულ ფხვნილად ფაქტობრივად მთიანეთში კატასტროფულად მცირდება.

საქმე იმაშია, რომ თვით ცხოვრების სწრაფი დაწინაურება და ხალხის ყოფაში ახალი ნორმების დამკვიდრება, რაც თან სდევს დიდ ეკონომიურ ძვრებს, იწვევს ხალხის ყოფის სწრაფ მოდერნიზაციას, რასაც ბუნებრივია, თან მოაქვს ეთნოგრაფიულ ყოფაში ადრე აუცილებელი, ხოლო ამჟამად უკვე გამოუსადეგარი ინვენტარის „ლიკვიდაცია“. ახლა ამას თუ დაუმატებთ სამშენებლო ზონაში შექმნილ ვითარებას, ძველი სოფლების გადატანის ფაქტს, ძველი საცხოვრებელი კერების მოშლას და სავაეკუაციო სოფლების მოსახლეობის დიდი ნაწილის ქალაქური ტიპის სახლებში შესახლება, ბუნებრივია, რომ ეთნოგრაფიულ ყოფაში აქა-იქ ჯერ კიდევ შემონახული ძველებური სახლები, ადგილობრივ გარემოსთან შეგუებული და შეთანაწყობილი სამეურნეო კომპლექსებით, შრომისა და ბრძოლის იარაღები, ხელოვნობისა და ხელსაქმის ხალხური შედეგები, ხეზე კვეთილობის განუმეორებელი ნიმუშები და ფშავ-ხევსურული ტანისამოსის თითო ოროლა ნაშთი, თანდათანობით გამოდის ხმარებიდან და ისტორიას ბარდება. ამ ნივთების დროზე გამოვლენა და შექენა-დაცვა, მათი თავმოყრა რაიონულ მუზეუმსა და სკოლების სათანადო კაბინეტებში ან არქეოლოგიურ ექსპედიციის ბაზაზე (მილახვირაინთკარში) გადაუდებელი და საჩქარო საქმეა. მაგრამ მოსახლეობის ფართო ფენების დახმარების გარეშე, რაიონის პარტიული აქტივის, ინტელიგენციის და განსაკუთრებით მოსწავლე ახალგაზრდობის ჩაურევლად ამ საქმეს არ მოეკლება.

ვანსაკუთრებულ ყურადღებას საჭიროებს მთის, მათ შორის ხევსურეთის ძველებური ტანისამოსი. ხევსურული ხელსაქმე მსოფლიო მასშტაბის მოვლენაა და მას შენარჩუნება სჭირდება, ხოლო ყოველი ძველი ნაკეთობა კი, რომელშიაც ხელსაქმის ოსტატთა ნიჭი და შრომა ჩაქსოვილი, უნდა შევავროვოთ რაიონულ მუზეუმში.

რაც შეეხება ტიპონიმებს ანუ ამა თუ იმ ადგილის სახელწოდებებს, მათ ცოდნას, შეგროვება-შესწავლას და სათანადო ანალიზს, უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება თანამედროვე მეცნიერებაში. საბჭოთა ისტორიოგრაფია ტიპონიმიკურ მასალას ფართოდ იყენებს, როგორც ინფორმაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პირველწყაროს.

ჭინვალის ექსპედიციის მრავალრიცხოვანი კოლექტივი ვველაფერს იღონებს იმისათვის, რომ ყურადღება არ მოაკლოს დუშეთის რაიონის ტერიტორიაზე მდებარე ისტორიულ არქეოლოგიურ ძეგლებს და წყლის შეგუებაამდე დარჩენილ დროში მაქსიმალური ოდენობით მოიპოვოს არქეოლოგიური მასალა, ამასთანავე ხელი შეუწყოს ძეგლთა დაცვის საშვილიშვილო საქმეს.

თრუსოს მატარიალური კულტურის ისტორიიდან

ეთნოგრაფიული მახალების მიხედვით

კავკასიის მთიანეთის დასახლებას სტრუქტურის ერთ-ერთ ძირითად ელემენტს წარსულში წარმოადგენდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ცენტრი — სასოფლო მოედანი, რომელსაც ხევესურეთში ეწოდებოდა საფეხნო, თუშეთში — საანჯმ(ნ)ო, ხევესი საერობო, ჩაჩნეთ-ინგუშეთში ფჰიელ და სხვ.

ოსებით დასახლებული სხვა კუთხეების მსგავსად, თრუსოში (მდ. თერგის სათავეები, ყაზბეგის რ-ნი) ანალოგიურ მოედნებს ნიხასი ეწოდებოდა. თრუსოში ფიესირდება ერთი ტიპის — ღიაციქვეშ არსებული მოედნები და მათი რამდენიმე სახეობა: 1. მოედნები, რომლებზეც დასაჯდომი ქვეები ერთ რიგადაა ჩარიგებული, 2. ორი ურთიერთპერპენდიკულარული რიგით შექმნილი ნიხაზები, 3. ქვათა ორი რიგით წარმოდგენილი მოედნები და 4. ნიხასები, რომლებზეც ქვეები წრიულად ან ოვალურად იყო დანწყობილი.

1. ერთრიგოვანი ნიხასების მაგალითად, მოვიტანთ სოფ. ტეფის შუა უბნის ნიხასის აღწერილობას: სოფ. ტეფი მდებარეობს მდ. თერგის მარცხენა ნაპირზე .ამ სოფელში სამი უბანი გამოიყოფოდა და ყოველ მათგანს თავისი ნიხასი გააჩნდა. შუა უბნის ნიხასი ზაბიათტეთა პატრონიმიული კოშკის მდ. თერგისკენ მიქცეულ კედელთან მდებარეობს. კოშკი კლდოვან დაფერდებაზეა აგებული. მის წინ, ნიხასის დაფუძნების მიზნით, კლდოვანი ღერდის ბოლოდან ყორე ამოუშენებიათ, შემდეგ მასში მიწა და ღორღი ჩაუყრიათ და ამრიგად შეუქმნიათ მოედანი, რომლის სიგრძე უდრის 6 მ., სიგანე — 2 მ, 30 სმ. კოშკის კედელთან ერთრიგადაა ქვეები მიწყობილი.

ქვეების ზომები (მარცხნიდან მარჯვნივ): პირველი ქვის სიგრძეა 35 სმ., სიგანე — 30 სმ., სიმაღლე — 32 სმ., მეორე ქვისა სიგრძე — 87 სმ., სიგანე — 30 სმ., სიმაღლე — 20 სმ., მესამე ქვა სიგრძით იმავე ზომისაა, სიგანეა — 30 სმ, სიმაღლე — 12 სმ., ასეთივეა თითქმის მეოთხე და მეხუთე ქვაც (ქვეები მაგარ ჯიშს მიეკუთვნებიან). მითითებული ქვეები შემაგრებული და განწონასწორებულია ქვეშ შეწყობილი პატარა ქვებით.

2. ურთიერთპერპენდიკულარული ორი რიგით შექმნილი ნიხასები კარგადაა შემონახული სოფ. ზემო (უალაგ) დესსა და ყარათყაუში.

პირველი მათგანის ნიხასი მდებარეობს სოფლის შუა გამავალ გზასთან. მისი ერთი რიგი, რომლის სიგრძეა 3 მ. და 30 სმ., ეყრდნობა ღვეი ხამიცოვის სახლის კედელს; მეორე, მისი პერპენდიკულარული 5 მ. 80 სმ. რიგი, ხეობის კლდოვან ფერდობზეა და მას საზურგედ აქვს მიწაში მყარად

სოფ. ყარათყაუს ნიხასი.

Ныхасы сел. Караткыу.

ჩამაგრებული დიდი, თხელი, თეთრი სიპები (სიპი, ფილა — ოს. კპი). თეთრი სიპი — ურს კაი). ამ ორ რიგს შორის მოზრდილი მოედანია. კედელთან მიწყობილ, ნიხასის მარჯვენა რიგში სამი ლოდი ქვეს: პირველის სიგრძეა — 1 მ. 30 სმ., სიგანე — 45 სმ, სიმაღლე — 30 სმ. მის გვერდით ერთმანეთზე შედგმული ორი ქვაა — 35.30.35სმ. მესამე ქვის სიგრძეა — 1 მ. 5 სმ, სიგანე — 30 სმ., სიმაღლე — 30სმ.

ხევის პირას მდებარე რიგში 4 ლოდია ჩარიგებული: პირველის სიგრძეა 25 სმ., სიგანე — 40 სმ., სიმაღლე — 12 სმ. მეორე ქვისა — 48 სმ. სიგანე — 35 სმ., სიმაღლე — 22 სმ მესამე ქვა სიგრძით 60 სმ-ია, სიგანით — 20 სმ., სიგანეც ასეთივეა. მეოთხე ქვის სიგრძეა — 85 სმ. სიგანე — 40 სმ. სიმაღლე — 35 სმ. შემდეგ მიწყობილია დიდ-პატარა ქვები.

სახურგედ ჩამაგრებული სიპები არასწორგვერდაა. მარცხნიდან მარჯვნივ მდებარე ქვათაგან პირველის სიმაღლეა — 1 მ., სიგანე — 1 მ. 15 სმ. მეორე სიპის სიგანეა — 80 სმ., სიმაღლე — 95 სმ. მესამე სიპის სიგანეა — ფართე ადგილას 85 სმ., სიმაღლე — 1 მ. 12 სმ. მეოთხე სიპისა — 1 მ 30 სმ, სიმაღლე — 1 მ. 15 სმ. სიპები თხელია. მათი სისქე დაახლოებით 5 სმ-ია. ნიხასზე დაწყობილი ლოდები მაგარ ჯიშს მიეკუთვნება. მას ან ჩვეულებრივად დურს ჭაბბრ (მაგარი) დურ-ს უწოდებენ ამ ხოხბბ (მთისა, რაც თავისთავად მაგარს ნიშნავს მთხრობლების თქმით) დურს.

ამავე სახეობის ნიხასი შემორჩენილია მდ. თერგის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე სოფ. ყარათყაუს ქვემო უბანში. მისი ერთი რიგი ლმერთის სა-

ხელობის — ხისასუ ძუძარი-ს სალოცავის კედელს ებჯინება. მეორე მისი პერპენდიკულარული რიგი კი — ძველი ნაკებობის შემორჩენილ კედელს. მათ შორისაც საკმაოდ მოზრდილი მიედანია, რომლის შუაშიც სიგრძეზე ჩარიგებულია ქვები რომლებიც მაგიდის მაგიერობასაც ასრულებდნენ ხშირად. აქაც ძირითადად მაგარი ჯიშის ქვები აწყვია; არის აგრეთვე ხეში გავრცელებული, ლოდებზე გადებული სიპით შექმნილი დასაჯდომებიც, რომელთაც ხეში ყაფე ეწოდება. აქ კი ჩვეულებრივ. სკამი—ბანდონ. სალოცავს მიყრდნობილი რიგი დაახლოებით 6 მ. სიგრძისაა, მეორე — კი 7 მ. ხუთ მეტრამდეა შუაში განლაგებული ქვების რიგი. ძირითად რიგებში დაახლოებით 9-10 ლოდია დანყობილი. შუა რიგში 5-6 ლოდია.

3. ორი პარალელური რიგით შექმნილი ნიხასი სოფ. ჯიშარაში (გიშარა). შუა სოფელში. კოსტა და ახბულატი ბერიოზოვების სახლებთან ყოფილა გამართული. მთხრობელთა გადმოცემით დასაჯდომად მოხერხებული, დიდი გლუვი, ბუნებრივი ქვები სპეციალურად მოუტანიათ აქ. ამჟამად ნიხასიცა და მითითებული სახლებიც დანგრეულია სოფელში ჩამომავალი პატარა ნყლის ადიდების შედეგად.

გადმოცემით, ასეთივე სახის ნიხასი ჰქონიათ სოფ. ჩეტერსის (ქეთრისი) ძველი დასახლების ზემო უბანში. აქ ლოდებთან ერთად ყაფეს ტიპის დასაჯდომებიც ყოფილა. ასეთივე სახის დასაჯდომები ჰქონიათ სოფ. აბანოშიც.

4. მეოთხე სახეობის ნიხასთაგან განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს სოფ. ცოცოლტას (წონოლთა-ს) ნიხასი, რომელზედაც ხელით დამუშავებული სკამის ფორმის საუფროსო ქვები აწყვია ასეთი დასაჯდომები ამ ხეობის მხოლოდ მითითებულ ნიხასზეა ფიქსირებული.

სოფ. ცოცოლტა მდებარეობს მდ. თერგის მარჯვენა ნაპირზე. ნიხასი თითქმის პირვანდელი სახითაა შემორჩენილი. იგი მდებარეობს სოფლის წნორ, ფართე მოედანზე, რომელიც ადრე სრულიად თავისუფალი ყოფილა. ამჟამინდელი ზანტიელების კუთვნილი სახლი 30-იან წლებშია აგებული ნიხასის გვერდით. ნიხასი ოვალურია და ქვედა ბოლო გახსნილია. ნიხასის სიგრძე რვა მ-ზე მეტია, სიგანე — 1 მ. 20 სმ. ნიხასის თავში ორი უხეშად დამუშავებული მასიური ქვასკამი დგას. ცენტრში მდებარე სკამის სიმაღლეა 70 სმ., მიწიდან დასაჯდომამდე სიმაღლეა 50 სმ, დასაჯდომიდან საზურგემდე — 24-25 სმ; დასაჯდომი ნაწილის სიგრძეა 80 სმ., სიგანე — 40 სმ. ამ ქვის საზურგეს სამკუთხედის ფორმა აქვს. მას უწოდებენ უხუცესის ქვას ხისტარ დურ-ს; მის მარცხნივ ძვეს ასევე სკამის ფორმის ქვა, რომლის სიმაღლე მიწიდან დასაჯდომამდე 46 სმ., დასაჯდომიდან საზურგის ბოლომდე 25 სმ. დასაჯდომი ნაწილის სიგრძეა 80 სმ., სიგანე — 42 სმ. ამ ქვას მიიჩნევენ მომდევნო ასაკის მოხუცის ძუძუბარის-ს სკამად. საუფროსო ქვის მარჯვნივ ადგილი ქვა-ლორღითა და მიწითაა ამოვსებული. ფიქრობენ, რომ აქაც უნდა ყოფილიყო მსგავსი ქვა.

წარსულში ნიხასებზე ყველგან მდგარა ტყავის გამოსაყვანი ხელსაწყო ნარკვი განსხვავებით ჩრდ. და სამხ. ოსეთისაგან. აქ გავრცელებული

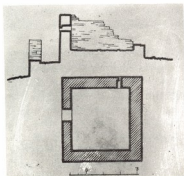
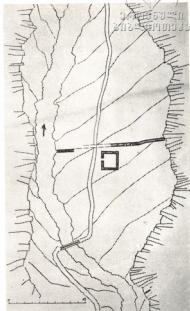
იყო ხევში არსებული ტყავის გამოსაყვანი ხელსაწყო — სპლენდორი (რომელიც ქვისგან იყო დამზადებული) მსგავსი ნარევი. ერქუნი

ნიხასთა შემადგენელ ელემენტს შეადგენდა ძალის გამოსაყვანი ნარევი იშპან დურ — ასეთი ქვა სოფ. ჯიმარაში შვიდ ფუტს უდრიდა თურმე; მისი აწევა და სოფლის თავში ატანა მხოლოდ ერთს — ბატრაზ ბუციევს მოუხერხებია, რომელიც გასული საუკუნის ბოლოს ცხოვრობდა ამ სოფელში. ძალის გამოსაყვანი ქვა ახლაც შემორჩენილია სოფ. ქვემო დესში. ეს ქვა კვერცხისებური მოყვანილობისაა. აქ მაცხოვრებელთა მითითებით, დაახლოებით 180 კგ იწონის. მისი სიგრძეა — 85 სმ, სიგანე, შუა ადგილას 45 სმ, სიმაღლე 40 სმ.

თრუსოს ნიხასთა ტიპი და სახეობები მსგავსია კავკასიის მთიანეთის მეზობელ კუთხეებში არსებული სასოფლო მოედნებისა.

ქავის კარი. გეგმა.

Генплан.

კოშკის საცხოვრებელი გეგმა და კრილი.

Башенное жилище, план и разрез.

მთებზედაც აქვს ხავალი. არხოტივებს ზაფხულის არც ეშინოდ იმით, რომ ზაფხულის ველზე გასლვაიც შაიძლებოდ ხიზანისაიცა მჟომრებისაიცა, ზამთრის კი არცაით ველად გასავლი — იყვ. სწორედ იმით ეცემოდეს ამ დროს ღილღველებიც. სწორედ იმით გადაწყვიტეს ჩვენებმ ძველებმ ქავის აგებაი არხოტის კეობაში¹¹.

არხოტელებს მოუწვევიათ ღილღველი მშენებლები. „შეუკრიფეს კვამლზე ან თორმეტ აბაზ ფული, ან ოროლ ცხეარ მისცეს ოხტატებს. ღილღველებმ დაამზადეს კირი, ლამი, ქვაი“, ააგეს არხოტის ხეობაზე უფრო იწრო ალაგი¹² ჩვენს კეობაზედა; კლდენიც იწროდ არიან, რო წყალი ძლივ ჩადის, სხვა ბევრ ალაგი აღარ ას. ააგეს ჯერ ქვიტიკირი, მემრ ქავი. ქვიტიკირი ააგეს ორ-

თვალი ღილღით მასავლის გზისკენ სათოფურები გაუკეთეს. ქვიტიკორს გააბეს ერთ მკარზე ძალიან მაღალი კედელი, მეორე გვერდზე გააბეს მიუკარებელი კედლის ქარაბს, ქვიტიკორის მეორე გვერდთან გაუწირეს კარი. კარსთანით წახიფანეს კედელი არხოტის წყალს გააბეს. წყალი იმ ალაგას ძალიან იწროდას მიმჭდარი; ჩაეს მარცხენა გვერდზე, წყალს უყუდავ მიუკარებელი კედელ ქარაფი.

გასავალში შაბებს სქელები ფიჭვის ფიცრები კარად, ცუღით დათლილები, ისეთები, რო ქართულის თოფის ტყვია ვერ გაუვიდოდ. კედელზე კაცის გაკასვლა ხო შეუძლებელი — იყვ.

ქვიტიკორში იყვნეს ყარაულები დღესა ღამეს, სრუ ყარაულობდეს ღილღულთა მასავალ გზას. ყარაულობა მადიოდ რიგით. ყარაულობდა სამი კაცი ერთ დღე-ღამეს, მეგრ მეორეს წუხრას მიუვიდოდეს, მეორე ყარაულნი გამასცელიდეს ძველებს. ვინც დააკლდეპოდა, ჯვარის საშუალებით არბევდეს. ამ შესობასა, ადგილს დღესაც ქავის-კარი — ხქვიან. ქავის-კარი ღამით გვედებოდ ქავის კარის სქელი კედით, რომენსაც ხავდოლა ექვივნ. კედი: ერთე გვერდზე ყორეში კედის შესავალი ალაგი გაწირული რო კედი სრუ შაქანდების ბოლომდი. დასაყვდავად გაშაქანდების კედი მეორეს გვერდზედავ ყორეში შესავალი — აქვე კედისი იქ შაუშობენ მეორეს პირსა დაიკედების ქავის-კარი წელ-წელ. დღისით კარი გაელეზოდ ხალხის ხასიარულოდ“.

ადგილი სადაც ქავისკარი მდებარეობს მცირე ზომის დავაკებას წარმოადგენს (35×70 მ.) მის ორ მხარეს თითქმის ვერტიკალურად ადის კედლები. ვაკის დასავლეთ ნაპირს არხოტის წყალი მიუყვება. აღნიშნული ადგილი შუაწელზე განივად ზღუდის კედლითაა გადაკვეთილი. ის აღმოსავლეთით კლდეს ებჯინება დასავლეთით კი მდინარეში ეშვება. ზღუდის კედლის სიგანე 50 სმ-ია, სიგრძე 29 მ აღწევს. ზღუდის კედლის შემორჩენილ ფრაგმენტებზე ინგუშეთიდან მომავალი ბილიკისაკენ ორი სათოფური ხვრელია მიმართული. მათი არხოტის მხარის ზომებია 30×30 სმ, გარეთა კი 8×70 სმ. ზღუდის კედლის სიმაღლე 2 მ აღწევს, თუმცა ადრე ბევრად უფრო მაღალი უნდა ყოფილიყო.

იქ სადაც ბილიკი ზღუდის კედელს კვეთდა ალაყაფის კარი ყოფილა გაჭრილი, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია.

ზღუდიდან სამხრეთით, მისგან დაახლოებით 1 მ დაცილებით, ბილიკის პირას ნაგებობის ნანგრევია. მისი საფასადე მხარის ზომები საძირკვლის დონეზე 5,13×4,75 მ შეადგენენ. გადმოცემით ის კომპური საცხოვრებელი ყოფილა, თუმცა გვეგმის ზომებით უფრო კომსს წაავას.

კომპური საცხოვრებლის ასაგებად კლდის ქვაა გამოყენებული. კედლები მშრალი წყობითაა აყვანილი. პირველი სართულის დონეზე კედლების სიგანე 60—75 სმ ტოლია. დასავლეთის კედლის დღემდე მოღწეულ ფრაგმენტში იატაკის დონიდან 1,11 მ სიმაღლეზე სათოფური ხვრელია. მისი ინტერიერის მხარის ზომებია 20×21 სმ. გარეთა კი 8×9 სმ. ნაგებობის სამხრეთში კარია ღიობია დატოვებული.

ხევსურული საემირო პოეზია ხშირად მოიხსენიებს ხევსურების მიერ შეზობული კუთხეების, მათ შორის ინგუშეთისა და ჩენწეთის დაღამქვრანს.

თავის მხრივ ინგუშები და ჩეჩნებიც ხშირად ესხმოდნენ ხევსურეთს, ლაშქრობის მოტივთა შორის ძირითადი იყო საქონლის გატაცება, დამუკვრის, მუსხსხლეობა, ტყვის მოპოვება. ასეთი ვითარება სასაზღვრო ზოლში მღიერ გამაგრებული სოფლების არსებობას განაპირობებდა. ასე მაგალითად, პირიქითის არაგვის ხეობაში შატილი, ქაჩუს ნახახლარი, გურო შემალღებულ, კლდოვან ადგილებზეა გაშენებული და მათ ერთიანი ციხის სახე გააჩნიათ. ასეთივე აგებულება გააჩნიათ არდოტის ხეობის სოფლებს მუცოს, არდოტს, ხახაბოს და სხვ. ანალოგიური მდგომარეობა უნდა გვექონოდა არხოტის ხეობაშიც, თუმცა აქ განსხვავებულ ვითარებასთან გვაქვს საქმე. არხოტის ხეობის სოფლები განლაგებული არიან მდინარეების პირას, შედარებით ვაკე ადგილებზე და ერთიანი ციხის სახეს არ ატარებენ.

ფიქრობთ, აღნიშნულის მიზეზი არხოტის გეოგრაფიული მდებარეობაა. როგორც აღინიშნა უღელტეხილების დიდი სიმაღლე აძნელებდა მის კავშირს მეზობელ კუთხეებთან, ხოლო ცენტრალური საგზაო კომუნიკაცია წლის ნებისმიერ დროს საიმედოდ იყო ჩაკეტილი აღწერილი ზღუდით. ამდენად, არხოტში ერთიანი ციხე-სოფლის არსებობისათვის საჭირო ობიექტური პირობები არ არსებულა.

1. ა. შავხელიშვილი, საქართველო-ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ერთიერთობა XVI-XVIII სს-ში, თბ., 1980, გვ. 23-26.
2. ევ. გიორგი იედორაძე, ხუთი წელი ფშავ-ხევსურეთში, ტფ., 1930, პ. 80.
3. მასალები საქართველოს შინაშტრუქტურისა და წერილი ხელისნობის ისტორიისათვის, ტ. 1, აღშენებლობა და ავეჯი, თბ., 1976, გვ. 188-189.
4. იქვე, გვ. 189.
5. ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, I, ხევსურული, ტფ., 1936, გვ. 10-11; 12; 31; 37; 44; 48; 59; 67.
6. იქვე, გვ. 31; 38; 40; 41; 49; 55; 86.

წარწერა უსახელოს კალენიდას

1582 წლის ივნისში ლენხუმში მუშაობდა საქ. სსრ ძველთა დაცვის მთავარი სამმართველოსა და ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის გაერთიანებული ექსპედიცია*, რომელმაც ცაგერის რაიონის სხვა სოფლებთან ერთად მოიხილა უსახელოც. ეს ლმაზი, მოზრდილი სოფელი ლაჯანურის მარჯვენა სანაპიროზე, ახლა ზედა და ქვედა უსახელოდ იყოფა, რომლის მოსახლეობა წარმოდგენილია გვარებით: ყურაშვილი, გუგავა, ფრუიძე, ჯაფარიძე, შეკიშვილი, ფაღავა, ვორგანლიძე, სივისივე, ასათიანი, სვანიძე, გურული, ვოლეთიანი, ხეცურიანი, თოთაძე.

სოფ. უსახელო ლენხუმურ საბუთებში XVII ს-დან გვხვდება; ამ სახელწოდების მიხედვით, უნდა ვივარაუდოთ, რომ სოფლის ძველი სახელი შესაძლოა დაკარგულიყო, ან დაუვიწყებინათ მოსახლეობისაგან დაცლის გამო; ეგების ამიტომაც, შემდგომში ასაღმოსახლეებმა უსახელო უწოდეს... შეიძლება ამ სოფლის სახელს ატარებდეს ყურძნის ჯიში უსახელაური, (1, 446-501) რომლის დიდი მუერნობა ახლა სოფ. ოყურეშშია.

XVII ს. I ნახევრის საბუთიდან ჩანს, რომ უსახელოში ერთ-ერთ უბანს ზაგალეთი ერქვა; იქ მოსახლე ბეჟუა მუსელიანზე ცილობა ჰქონდათ ცაგერულ ეპისკოპოსსა და კუჭაიძეს. სხვა საბუთების მიხედვით, ცაგერელს აქ ჰყოლია საეკლესიო გლეხები: ფოჩიანი, მახალდიანი, გიორგობიანი, გოლეთიანი. მას უსახელოში ადგილი უყიდა და სასახლედ მოუწყვია. ცაგერელი იხსენიებს „უსახელოველ თემს“, ნაკურალეშელი და ლახეთელი თემების გვერდით, მითვის მღვდელმთავარს დაუთმია ერთი გლეხის ბეგარის ნახევარი, რომ ამ თემს ალაპი გადაეხადა ცაგერელი ეპისკოპოსისათვის.

უსახელოში ყოლიათ ყმები საერო ფეოდალებსაც: ყიფიანს, გელოვანს, კუჭაიძეს; XVIII ს. ერთ საბუთში კი იხსენიება გიორგი ჩიქოანის ნაჭონი სასახლე უსახელოში (2, 919-921).

ამჟამად, ქვემო უსახელოს მცხოვრებ გ. ფაღავას ეზოში შემორჩენილია ძველი ციხის ნანგრევები, რომელიც დიდი ოთხკუთხა კოშკისა და გალავნის ნაშთებს წარმოადგენს; გალავანს ერთგან მომრგვალებული ბურჯებიც უჩანს. გალავნის შიგნით კოშკის გარდა შესაძლოა სხვა ნაგებობაც ყოფილიყო, რადგან საამისოდ ადგილი საკმაოა. ლენხუმურ ზეპირსიტყვაობაში უსახელოში ზაგალეთის ციხე იხსენიება (3, 23). უნდა ვიფიქროთ ეს სწორედ ზემოაღწერილი ციხეა, რომელსაც მოგვიანებით „დადემქელიანის ციხე“ ეწოდა (ბოლო ხანებში მისი იქ ნასახლარის მიხედვით).

უსახელოს სიახლოვეს ყველაზე მნიშვნელოვანი ხალოცავი გუდულაშის წმ. გიორგია (მას ამაღლებასაც ეტყვიან), იგი მაღალი მთის წვერზეა აღმართული უსახელოს, ხოჯს, უცხერს, ნახაერსა და ღვირიშს შორის; ის ამ სოფლების საერთო ხალოცავი იყო, სადაც დღეობა იმართებოდა აღდგომის მე-40

* ექსპედიციის მონაწილეობდნენ პროფ. რ. მაღისაშვილი, ხელოვნებათმცოდნეები მ. ბერძენიშვილი და ხ. ჭერტელია, არქიტექტორ-რესტავრატორი იოს. ბაჩქალაძე, მძღოლი — ზ. გვარამაძე და ავტორი.

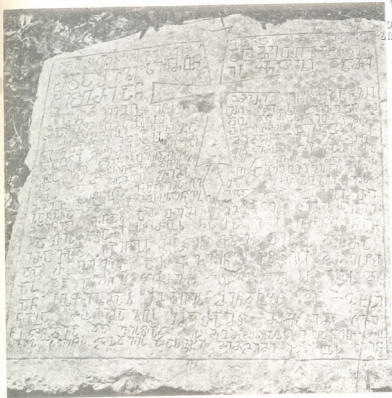
დღეს. გვიანი შუა საუკუნეების ერთი საყურადღებო ძეგლთაგანია **წმინდა გიორგი** - ლაში შორიდანვე იტაცებს მზერას, ხატის ხელუხლებელი ტყის-ქობის დაფარული.

ზედა უსახელოში, სასაფლაოზე, XIX ს-ის ეკლესია დგას; ადრე აქ სხვა ნაგებობა ყოფილა. ყველაფერ ამას „სენაკებს“ უწოდებენ ახლა. წყლიანი ხევის პირზე მყოფ სასაფლაოს მოზრდილი, წაგრძელებული, ტერიტორია უკავია; ძველი ეკლესია უფრო აღმოსავლეთით მდგარა, მას ვალავანი პქონია შემოვლებული, რომელიც კლდოვანი ქედის თხემს მიუყვება ფრამენტულად შემორჩენილი დაახლ. 70 მ სიგრძეზე. აღმოსავლეთით, კონცხისებურ ნაპირზე კოშკის, ან ბურჯის ნაშთი უნდა იყოს. ვალავნის შიგნით თიხის ქვის ფილებით მოპირკეთებული, ძველი ეკლესიის კედლების ნაშთი ჩანს.

სამხრეთით, ვალავნის კედლთან, თირის კედეში გაჭრილი, დღესაც მოქმედი ძველი გზა გადის, რომელიც ლაჯანურის მარჯვენა შენაკადის სახრავას წყლის მარცხენა ნაპირით გუდულაშისკენ მიემართება.

სასაფლაოზე დიდი სიმჭიდროვის გამო, მოსახლეობას ძველი საყდრის ეზოც ახალი საფლავისათვის გამოუყენებია; თხრის დროს აღმოჩენილა თიხის კვადრატული ფილა, ზედ ამოკვეთილი ასომთავრული წარწერით, რომელიც საფლავებს შორის იდო. 22 - სტრიქონიან წარწერას უჭირავს ფართობი 37 სმ×38 სმ, ფილის სისქე 3 სმ-ია; წარწერას ერთხაზიანი, ამოღარული ჩარჩო აქვს, ხოლო ზედა ნაწილში - მომადლო ჯვარი, რომელიც წარწერის პირველ 14 სტრიქონს შუაზე ჰყოფს. წარწერას მხოლოდ ორ სიტყვაში აკლია ასოები, ისინიც ადვილი აღსადგენია; ასოების სიმადლე მერყეობს, 2,5 სმ-დან 0,5 სმ-მდე. განკვეთილობის ნიშნად ხაში წერტილია ნახმარი მხოლოდ პირველ 7 სტრიქონში, ქარავმა ერთ სიტყვას აქვს („ლო“), თუმცა ასოებს სხვაგანაც აკლებს წარწერის შემსრულებელი; დამახასიათებელია „უ“-ს მაგიერ ყველგან „ო“-ის ხმარება. წარწერა ასე იკითხება: აჰა, ღმერთო, გეხვეწები მონა თქ-(ვე)ნი მომა/რდაშვილი სვიმონ და მეოღლე ჩ(ე) მი/ხეცორიანის ქალი დარუჯ/ან. შემოვწირ[ე] მცირე ესე შესაწერი/მანოლი ჩომაშ, ერთი ც[ხე]არი ჩ(ე)მი სახლითვან ჩ(ე) მ/ს სიცოცხლეში მე ვინაღო და მას აქეთ ამღე/ნი ნასყიდი მამოლი დამრჩა ჩ(ე) მის ალაგის ბ/ატონი ცხვრის დაკოლას მემართლება. და თო/ვინ იცის ჩემი სოლისათე(ი)ს ეს ერთი ცხვარი მო/შალოს განკითხვ(ი)ს დღეს ჩემი ცოდვ(ი)ს მხლველი ის/იყოს. და ეს მამოლი თემ(ი)ს ოსახელოველისათვის/მიგვიბარებია ნათლის ღებას ჩემ(ი)ს სოლისათვის/საწირავად და მოს(ა)ხხენებელად, და ხოცესი რა/მდენიც იქნას ამ თემს იმო დღეს ჩემის სოლი/სათ(ვ)ის ვაში სწიროს, ნათავედი ღვინო ნაწ/ირავად წაილოს ხოცის თავს თითო დორა-/და რომელიც ამ ქვეყნის ხოცესი დაესწრ/ას და იმ დღეს ჩემთვის ვაში არ სწიროს დ/ა[ან] სოფელმან იმ დღეს შენდობა და მოხსენება მომიშალოს, იმათამც მიეცემა ჩვენი ცოდვა. და ვის(ი)თაც ეს მომეშალოს მეორედ მო/ს(ვ)ლას ჩვენი(ი)ს ცოდვის პა-სოხის მიმცემი ის იყოს, ამინ“.

წარწერაში შეცდომითაა სიტყვა „შესაწერი“ „შესაწირი“-ს მაგიერ, ერთგან „იმო დღეს“ - „იმ დღეს“ ნაცვლად, აკლია „ა“ კავშირს „და“, სხვა მხრივ წარწერა კარგად იკითხება და ეჭვს არ იწვევს. შესაძლოა ის ეკლესიის კედელში ყოფილიყო ჩასმული, ან საკურთხეველში დაედოთ.

წარწერა უსახელის ეკლესიის კედელზე

Надпись из церкви сел. Усахело.

წარწერას თარიღი არ აქვს და აქ დასახელებული ცოლ-ქმარიც უცნობია; მამარდაშვილები უსახელოში ახლა აღარ არიან, ხეცურიანები ისევ ცხოვრობენ. ცაგერის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორის – ვლად ხეცურიანის სიტყვით, ჩუმაში, საიდანაც სვიმონ მამარდაშვილს მამული შეუწირავს, ე.ლესიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, წყლის პირას მყოფი ადგილი დაბლობში. როგორც ჩანს, ეს ტოპონიმი ადგილის მახასიათებელი ზოგადი სახელია, რადგან ჩუმაში ლილაშვიც ჰქვია სავენახე ადგილს. გვარი მამარდაშვილი (ან მამარდაშვილი) XVII-ს-ის II ნახევრის ლეჩხუმურ საბუთებში გვხვდება. სვანეთის კრების მატრიანეში მამლდა ჰიროვნების სახელია (4, 119; 159) შესაძლოა აქედან მოდიოდეს გვარი: მამლდაშვილი – მამრდაშვილი – მამარდაშვილი... საბუთებში ნახსენები ამ გვარის წარმომადგენლებიდან ერთია „გლეხი ხუცესი შიო მამარდაშვილი მეთევზე“, მეორე-

„გლეხი ლიმიონა მამარდაშვილი მეთევზე“ და მისი ძმა მათვალა, რომლებიც გაბრიელ ჩიქვანს — ცაგერელ ეპისკოპოსს მეფე გიორგისაგან უშუალოდ იგივე გლეხები მეორე საბუთში მომარდაშვილებად იხსენიებიან, ცაგერელი მამამთავარი წერს: „მომარდაშვილი ხუცესი მეთევზე მეფის იყო და ტბა ბაბუშური, მერმე ერთი ცოლქმარი კაცი აიყარა და მეფეს შეეხვეწა, ისიც მივართვი და იმით მიშოვნია. აგრეთვე ლიმიონა მომარდაშვილი და მისი ძმა მათვალი შეფისაგან მიშოვნია ჩემის თეთრით“. ზვამლის წმინდა გიორგისადმი შეწირული ეს გლეხები მაშინ ოყურუმის მცხოვრებნი იყვნენ (2, 10—13).

უგვიანესი წარმომადგენელი ამ გვარისა 1810 წ. საბუთში იხსენიება, რომელიც ცაგერელ მიტროპოლიტ იოანეს ბეჟან ლორთქიფანიძისათვის მიუცია: „ჩემი კაცი დავითელა მამარდაშვილი აიყარა და შენ მოგენდო. მევედრე და ვისმინე ვედრება შენი და მოგეცი დავითელა ცოლშვილით-ო, წერს, ცაგერელი მიტროპოლიტი (5, 1111—1112).

XIX ს.-ის I მესამედის საბუთების მიხედვით, გლეხი ხეცურიანები ცხოვრობდნენ სურმუშსა და ლაილაშში, სადაც ითვლებოდნენ ჩიქოვანისა და გელაუნის ყმებად“ (6, 210).

უსახელოს წარწერას თავისი შინაარსით ძალიან წააგავს ლაპილის სახარების ერთი მინაწერი. სახარება 14—15 საუკუნისაა, მისი ხის ტყავავდაკრული ვდა — 15—16 საუკუნისაა, მინაწერები არაა ტექსტის ხელით შესრულებული, ე. ი. უფრო გვიანია. საინტერესოა, რომ ამ მინაწერებიდან სახელშეკრულებო აქტები ყველა მხედრულითაა ნაწერი, ეკლესიისათვის შეწირულების მინაწერი კი — ხეცური: „სახელითა ღმრთისაათა... მაცხოვრისა ლაპილისათვის შემიწირავს ქუშმო პეშარს ერთი ყანაჲ, მე ლაზარე შაურევიანმან და ჩემმან მეუღლემან მარინა ჩუენისა სულისათვის შეგვიწირავს. აწ ჩემითა პირითა ესრე დამისკუნია: ვისცა მაცხოვრისა კლიტე ჰქონდეს, იგიცა ყანაჲ მას ჰქონდეს. ლაზარეს აღვინებასა დღესა ჩემი აღაპი ჰქენით. რაჲ ზომიცა ლაპილს ხუცესი იყოს, ყუელამან ვამი მიწირეთ და სული ჩუენი ღმერთსა და მაცხოვარსა ლაპილისა შეჰვედრეთ. და მასპინძელი, ვისცა კლიტე ჰქონდეს, იგი იყოს ჩემისა სახლისა ერთი კაცი, ვინცა უხუცესი იყოს, იგიცა დაიხუცდრეთ... რომელმანცა კაცმან ჩუენთვის შენდობაჲ ბრძანოთ, ღმერთმან თქუენცა შეგინდოს ამინ. რომელმანცა კაცმან ესე ესრე გამითაოს, კურთხულმცა არს იგი კაცი ქრისტეს პირითა, რომელმან ესე შეშალოს, კრულმცა იგი კაცი ქრისტეს პირითა“ (7, 99).

როგორც ვხედავთ, ლაპილის სახარების მინაწერსა და უსახელოს წარწერაშიც შეწირულება ხდება ცოლ-ქმრის სულის საოხად. შვილებს არცერთი დოკუმენტი არ იხსენიებს, რაც ევების შემწირველთა უშეიღობაზე უნდა მიუთითებდეს. ორივეგან შეწირული ყანა და მამული ეკლესიის საკუთრება ხდება; სვანეთში მას ეკლესიის კლიტის მფლობელი პატრონობს და ვამის წირვისას მასპინძლობს, ლეჩხუმში კი ასეთად უსახელოველის თემი გამოდის; შეწირულების სამაგიეროდ ორივეგან ვამის წირვაა დადებული; ეს წარწერები მსგავსია მაღალ საერო, თუ სასულიერო ხელისუფალთა მოუხსენებლობით, კრულობითი ნაწილის სიტყვაუხვობით და ერთი გამოთქმითაც: „რა ზომიცა ხუცესი იყოს, ყუქლამ ვამი მიწირეთ“... „ხუცესი რამდენიცა იქნას, ...ჩემი სულისათვის ვამი სწიროს“.

უსახელოს წარწერის შინაარსიდან ნათელი ხდება, რომ სვიმონ მომარდაშვილი მამულის შეწირვასთან ერთად, თავის სიცოცხლეში წელიწადში ერთხელ თითო ცხვრის გადახდას კისრულობს ნათლისღებას – 5(19) იანვარს. ამ დღეს მისი სულისათვის წირვა უნდა ჩატარდეს ეკლესიაში. შემწირველის სიკვდილის მერე კი, ეს ცხვარიცა და ღვინოც, ჯამის საწირავად უნდა იხადოს უსახელოს თემში, რომელსაც სვიმონმა მამული მიაბარა მოსავლედად და ხატის სარგებლობისათვის. წარწერაში ნათქვამი: „ამდენი ნახყიდი მამული დამრჩა“, რომ „ჩემის ალაგის ბატონი ცხვრის დაკლას შემართლება“ – ე. ი. მართებულად მთხოვსო – იმაზე უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ ეს ნახყიდი მამულიც უსახელოს თემს დარჩება; ნახყიდის ხაზგასმა შემწირველისაგან ალბათ შეუვალობის სიმტკიცისათვის ხდება. საფიქრებელია, ჩუმაშის მამული ვენახი იყო, ამაზე უნდა მიგვანიშნებდეს პირობა: ჯამის წირვის შემდეგ ხუცესისათვის ნათავადი ღვინის დარიცხვის შესახებ.

წარწერის ტექსტში იხსენიება „ჩემის ალაგის ბატონი“ ...ალაგი აქ სამოსახელია, საცხოვრებელი ადგილი, ის რაც არაა მამული, სახლ კარი. ეს კარგად ჩანს XVII ს. II ნახევრის საბუთში: „...ათავალა მამარდაშვილი მჭეფე და მითოვნია მისის ალაგითა, მამულითა, სახლკართა“ (2, 12-13). ბატონი კი რომელიც ცხვრის დაკლას მოითხოვს სვიმონისაგან – უსახელოს ეკლესია უნდა იყოს. შესაძლოა ისიც ვიფიქროთ, რომ სვიმონ მომარდაშვილი შთამომავლობით საეკლესიო ყმა იყო, თანდათან გამდიდრებული გლეხი, ან ვაჭარი („ამდენი ნახყიდი მამული“-თ...)

როდესაც სვიმონისაგან მამულის შეწირვას ვითვალისწინებთ, მისი სულის მოსახსენებლად ერთი ცხვრის დაკვლა მცირედად არ უნდა მოგვეჩვენოს; XVIII-XIX სს. ლეჩხუმის სოფ. ლაჯანის ერთ ხატზედაც გვხვდება მსგავსივე შეწირულების აღმნიშვნელი, ასომთავრული წარწერა: „ამის ოქრომჭედელს იოსებ ქაველაძეს შეუნდვეს ღმერთმან; დაგვიც თემს თქვენის სულისათვის სულის წმინდის შაბათს ერთი ცხვარი, ან ხბო“. (7, 33). უნდა ვიფიქროთ, აქ ვითვალისწინებული იყო ამ ეკლესიათა თემის სიმცირე.

საინტერესო ჩანს წარწერაში ნახსენები „სახლი“, „თემი“, „სოფელი“, ქვეყანა“... „სახლი“ აქ ოჯახს, კომლს აღნიშნავს: „ერთი ცხვარი ჩემი სახლითგან ჩემს სიცოცხლეში შე ვიხადო“... (ლაპიდის მინაწერში კი, იგი უფრო ფართო მნიშვნელობით უნდა იყოს ნახმარი – ნათესაობა...). „სოფელი“ მთელი უსახელოა: ვინც „იმ დღეს ჩემთვის ჯამი არ სწიროს და ან სოფელმან შენდობა და მოხსენება მომიშალოს“ ...უსახელოველი თემი – ამ სოფლის ნაწილია, სადაც ხუცესებს გარდა, სხვა კატეგორიის მოსახლეობაცაა: „ხუცესი რამდენიც იქნას ამ თემს (ე. ი. ამ თემში – დ. ბ.) იმ დღეს... ჯამი სწიროს“...

ლეჩხუმურ საბუთებში გვხვდება თემები ოყურემული, ნაკურალემული, ლახეთელი, ცხუკუმერელი, უსახელოველი... ყველა ესენი საეკლესიო შეწირულებებთან დაკავშირებით იხსენიებიან, როდესაც შემწირველთა ალაგსა, თუ ჯამის წირვაზეა საუბარი. ვაბრიელ ცაგერელი მამამთავარი XVII ს. II ნახევრის ერთ საბუთში წერს: „...აცნია ლემსიწვერიძეს მართებს ცაგერლის მუშაობა, ლაშქრობა და სამსახური. სხვა მისი ბეგარა და გამოსავალი თემისათ-

ვის მიმიცემა, ნახევარი უსახელოველისათვის, და ნახევარი ნაწურმღუსელებსა და ლახეთელისათვის ჩემად საალაპოდ“, მეორეგან, იგივე „განმარტყლარ, უფრო დაწვრილებით განსაზღვრავს მისთვის ეამის წირვას: „დათუას თვე-დორაშვილის ბეგარა თემისათვის მიმიცემა, ოუურეშული მივიდეს გიორგობას დღეს იმ გლეხისას და მისცემდეს ის გლეხი ოუურეშულს თემსა ერთს კარგს ვასუქებულს ტახსა, ერთს კარგს ცხვარსა, ხუთ გოროს ღვინოსა, ერთ გოროს პურსა და ერთ გოროს ღომსა, ერთის თეთრის ხანთელსა, ერთი ბიშტის საკმეველსა; მერმე იმ თემმან ხუცესსა იმ ცხვარზედ ჩემის სულისათვის ეამი აწირვინონ და ტყავი საწირავად მისცენ და რაცა ამ წიგნშიდ საკმეული და სასმელი ეწეროს, ლამაზად დაამზადონ, ხუცესს კარგად დახუდენ და მისას საწესოსა ნუ დააკლებენ, და თვითან თემმან ღვინო ნახონ და მე შენდობა მითხრან და ხანთელი ჩამოახხას ხუცესმან და ხანთელი და საკმეველი თემს დაურიგოს“ (2, 17-18; 11).

როგორც მოტანილი მაგალითებიდან, ისე ჩვენი წარწერიდან კარგად ჩანს, რომ დასახელებული თემები იმ სოფლების მოსახლეობის ერთ ნაწილს წარმოადგენენ, რომელთა სახელითაც ეს თემები იწოდებიან. ამაზევე უნდა მიუთითებდეს თემების სახელითა ფორმაც: „უსახელოველი თემი“, „ოუურეშული თემი“ (და არა „უსახელოს თემი“, „ოუურეშის თემი“...).

ფეოდალური ხანის გვიანი საუკუნეების იმერეთის სამეფოში, თითქოს დახტურდება სასოფლო თემი, რომელიც ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული გაერთიანების პირველად რგოლადაა გააზრებული (8, 242). საამისოდ მოხმობილ საბუთებში საეკლესიო თემი, სამეზობლო თემისაგან გამიჯნული არაა, ორივეს ჩვეულებრივ თემი ეწოდება. უსახელოს წარწერისა და ზემოთ მოტანილი ლეჩხუმური საბუთების თემი კი საყდროისა და ხატისკაცებს, ე. ი. საეკლესიო გლეხებს უნდა გულისხმობდეს.

საყურადღებოა წარწერისეული „ქვეყანა“, რომელიც ამ ქვეყნის ხუცესი დაესწრას და ამ დღეს ჩემთვის ეამი არ სწიროს... იმათამც მიუცემა ჩვენი ცოდვა“ ...ე. ი. თემის ხუცესთა გვერდით დასახელებულია კიდევ ქვეყნის ხუცესები. ცხადია, აქ ლეჩხუმზე საუბარი არაა — შეუძლებელია მთელი ამ მხარის ხუცესებს ევალებოდეთ ეს ეამისწირვა... ამ მხრივ საინტერესოა 1914 წ. ი. ყიფშიძის მიერ ნ. მარის დავალებით ჩაწერილი ლეგენდა მაქს. აღმასარებლის შესახებ, სადაც იკითხება: „წმ. მაქსიმე (ვინ იყო და საიდან იყო არავინ იცის) დადიოდა სოფლა-სოფლა ჩვენს ქვეყანაში (იგულისხმება ლეჩხუმის მცირე ნაწილი, დეხვირის საზოგადოება, მაქსიმეს სახელთან რომაა დაკავშირებული)...“ მეორე ვარიანტი, იმავე წელს ჩაწერილი: „ასე გამოგონია ჩემო ბატონო, რომე წმ. მაქსიმე ცხოვრობდა ჩვენს ქვეყანაში (ცაგერი, დეხვირი, ჩხუტელი)...“ (9, 68; 70)). როგორც ვხედავთ, ამ სიტყვას ლეჩხუმში ვიწრო მნიშვნელობითაც ხმარობდნენ და ესმოდათ არა როგორც მთელი ნიარე, არამედ როგორც სოფელთა გაერთიანება ციხის, ან საერთო ხატის გარშემო. უსახელოს წარწერაში „ქვეყანა“ უნდა გულისხმობდეს გუდულაშის წმ. გიორგის მლოცველ სოფელს.

სხვა ტერმინებიდან საინტერესოა „ნათავედი ღვინო“, რომელიც ლეჩხუმურში ნიშნავს „პირველად, მაგარს“, გურულში „ნათავი ღვინო ახლად-მოხდილი ქვევრიდან პირველად ამოღებული ღვინოა“ (10).

წარწერაში წირვის გასამრჯელოდ ნავულისხმევია „ხუცის თავს თითო დორა“ ნათავედი ღვინო. ლეჩხუმურ საბუთებში ღვინის საწყაოდ გვხვდება გორო, წარწერაში კი – დორაა. „დორა“, „დორაკი“ გვხვდება ძვ. აღთქმის წიგნებშიაც, ლეჩხუმურ ზეპირსიტყვაობაში კი, დორა ერთ ფუთ ღვინოს უდრის და გოროს ნახევარია (3, 112).

პალეოგრაფიული ნიშნებით, უსახელოს წარწერაში დამახასიათებელია „თ“, რომელიც ყველგან ერთნაირია: მარცხენა რკალი ზიგზაგია, ამ ასოს ასეთი მოხაზულობა ფრესკულ წარწერებში XVII საუკუნიდან გვხვდება; დაახლოებით ასეთივეა „თ“ 1721 წ. ალავერდის ხატის წარწერაზე (11). ეპიგრაფიკაში კი, სხვაგან არსად შემხვედრია.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, უსახელოს წარწერა შეიძლება მივაკუთვნოთ XVIII ს-ის ბოლოს ან XIX ს-ის დასაწყისს. ეპიგრაფიკული ძეგლებით ღარიბ ლეჩხუმში, იგი ერთი საინტერესო ნიმუშთაგანია, რომელიც ახლა ცაგერის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახება.

1. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია II, თბ., 1953.
2. ს. ჯავახიძე, საცავრლოს განისაღვლის დღიური. თბ., 1914. ის. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები. III. თბ., 1970.
3. შიხ. ალაიძე, ლეჩხუმური ზეპირსიტყვაობა. თბ., 1951.
4. პ. ინგოროყვა, სენათის საისტორიო ძეგლები. თბ., 1941.
5. ის. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები III. თბ., 1970.
6. დ. უჩანეთიშვილი, დოკუმენტები საქართველოს ეკონომიური ისტორიიდან. თბ., 1967.
- შ. იაშვილი, მსალები საქართველოს სოციალ ეკონომიური ისტორიისათვის. თბ., 1974.
7. ექვთ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სენათში 1910 წ. პარიზი, 3. ინგოროყვა, სენათის საისტორიო ძეგლები. თბ., 1941.
8. თ. ბერაძე, სასოფლო თემი იმერეთის საუფოში საქ. ს.რ. მეცნ. აკადემიის შიამბე, 61, № 1. 1976; ის. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები IV, თბ. 1972, გვ. 412; ტკ30 IV, თბ., 1977, გვ. 242.
9. შიხ. ჩიქოვანი, მაქსიმე აღმსარებელი VII-VIII სს. ქართულ ლეგენდებში. პერძნელი და ქართული მითოლოგიის საკითხები. თბ., 1971.
10. ალ. დლოტო, ქართული კალო-თქმათა სიტყვის კონა II, თბ., 1975.
11. Г. И. Чубинашвили, Грузинское чеканное искусство, Тб., 1959.

აკაკი და საქართველოს არქეოლოგიის ზოგიერთი საკითხი

ჩვენი სახელოვანი პოეტის და საზოგადო მოღვაწის აკაკი წერეთლის მემკვიდრეობის ვაცნობა გვარწმუნებს იმაში, რომ მან არა ერთი საყურადღებო მოსაზრება გამოთქვა საქართველოში არქეოლოგიის განვითარებასთან დაკავშირებით, რომლის შესახებ თავმოყრილი მასალა ჯერჯერობით არაა გამოქვეყნებული. ჩვენი სტატიის მიზანს შეადგენს ამ ხარვეზის ნაწილობრივი შევსება.

აკაკი წერეთელი თავის პუბლიცისტურ წერილებში ხაზგასმით მიუთითებდა ჩვენი ქვეყნის ისტორიის, მისი ციხე-დარბაზებისა და ტაძრების შესწავლის აუცილებლობაზე: „ჩვენი ქვეყანა დიდად თავ-გადასავალიანია: — წერდა აკაკი, — ბევრი ავი და კარგი უნახავს, უცხოვრია! — ეს, ისტორიითაც რომ არ ვიცოდეთ, ასე სათვალდა თვალა. აბა, თუ იმისთანა კუთხეს, იმისთანა მხარეს მონახავთ სადმე საქართველოში, რომ ციხე-დარბაზებისა და ტაძრების დიდებული ნაშთები არ იყოს მოფენილი! თვითოეულ მათგანს თავის საკუთარი თავ-გადასავალი აქვს. ჩვენ იმ ძველ ნაშთებს გადავხატავთ ხოლმე, დღეს ერთს, ხვალ მეორეს და თან იმასაც აესწერთ, თუ ვისგან და როდის აგებულა, ვინა და რა დროს დაუქმევია, რა თავგადასავალი კქონია და სხვანი. ესენი ყველა საჭირო და საამო შესატყობია“ (ა. წერეთელი, ტ. 13, გვ. 38).

დიდი მგოსანი თითოეულ მკვლევარს მოუწოდებდა „ვისაც უნდა, რომ საქართველო ვაიხნოს უნდა ყოველი მისი კუთხე შეისწავლოს, თორემ მართო ქართლის, ან კახეთის, ან იმერეთის, ან სამეგრელოს, ან გურიის და ან სხვა რომელიმე კუთხის შესწავლით ვერას გახდება“ (ტ. II, გვ. 438). იგი მეცნიერ-მკვლევარისაგან მოითხოვდა სხვადასხვა მოსაზრებათა არა უბრალო განმეორებას, გადმოღებას, არამედ კრიტიკულად მიდგომას, საკუთარი კვლევის შედეგის საჭვეყნოდ გამოტანას, თუნდაც მცირე ოდენი ყოფილიყო იგი: „ჩვენს წარსულს ეჭირვება განმტკიცვა და საჭირო არიან მკვლევარები, ამისათვის სამუშაოდ გამოსულ ქართველობას ვსთხოვდით და ვსთხოვთ არა კატაკტურად სხვების ნათქვამის გამეორებას... არა სხვების ნაღვტის ცოხნას, არამედ თავისს საკუთარ ნაგრძნობისა და ნაფიქრალის გამოფენას, გინდ შემდარიც იყოს! მკვლევარობა დიდი საქმეა და მისი შედეგიც სასარგებლო (ტ. 14, გვ. 539).

პოეტი ვერ ურიგდებოდა ქართული ისტორიული ძეგლების შესახებ არასწორი თქმულების გავრცელებას, მეცნიერული სიზუსტით განმარტავდა მის ნამდვილ შინაარსს და ამით დიდი წვლილი შექმნიდა საისტორიო-საარქეოლოგო მეცნიერებაში. ამის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ერთ მაგალითს: კახეთში მოგზაურობის დროს აკაკიმ, როცა ინახულა დიდებული ტაძარი ალავერდისა, უთხრეს, რომ იგი თადრების აგებულია და იმითვე დაურქმევიათ „ალავერდიო“, აკაკიმ იქვე განმარტა: „ეს უკანასკნელი რასაკვირველია ზღაპარია. ეს ტაძარი აგებულია საუცხოო ალაგას, მის წინ გადაშლილია ალვანის

მინდვრები, ალვანოს სოფლებიც მისი შენაწირი მოხარკე იყვნენ და მიტომაც ერქვა ამ ტაძარს „ალვან-ვედრი“ ე. ი. ალვანის ხავედრებული, ეს სიტყვა თათრებს გამოთქმის დროს გადაუცეთებიათ „ალავერდათ“ და იქედან წარმომდგარა დღევანდელი სახელწოდება“ (ტ. № 13, გვ. 305).

აკაკიმ 1905 წლის 16 ივლისს, როცა დაათვალიერა XIV საუკუნეში აგებული შილიონის ციხე-დარბაზი და ისე შენახული როგორც „წმინდათა-წმინდა“, გულისტკივილით წერდა: „აფსუს, ჩვენი ქვეყნის ციხე-დარბაზებო, ძველო ნაშთებო! ვინ იცის რამდენის ხნისაჲ, რომ ნადირის ბუნაგად გამხდარხართ!“ (ტ. 14, გვ. 304).

შემთხვევითი არ იყო, რომ საქართველოში, თბილისში, 1881 წლის სექტემბერში ჩატარდა რუსეთის მეხუთე არქეოლოგიური ყრილობა, რომლის მუშაობაში მრავალი გამოჩენილი მსოფლიო მეცნიერი მონაწილეობდა. მათ შორის რ. ვირხოვი (ვეროლიდან), პროფ. ნ. კოსტომაროვი, პროფ. დ. ხვოლსონი (რუსეთიდან). ამ ყრილობაზე ჩამოვიდნენ ქართველი მეცნიერები: დავით ჩუბინაშვილი – პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართული ენის პროფესორი, ალექსანდრე ცაგარელი – პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი, ცნობილი მკვლევარი, ლინგვისტი, ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსი, ილია ოპრომჭედელიშვილი (სერებრიაკოვი) – მოსკოვის ლაზარევის ინსტიტუტის ქართული ენის და ლიტერატურის პროფესორი.

ქართველმა საზოგადოებამ დიდი ინტერესი გამოიჩინა ამ ყრილობისადმი. 21 სექტემბერს აკაკი წერეთლის მეთაურობით დრამატულმა საზოგადოებამ დელეგატებს გამოსათხოვარი მხატვრული საღამო მოუწყო.

სტუმრებისათვის გამართულ ნადიმზე, რომელსაც ილია ჭავჭავაძე ესწრებოდა აკაკიმ წარმოთქვა მეტად საინტერესო ვრცელი სიტყვა, რომელშიც იგი შეეხო არქეოლოგიის ამოცანებს. საქართველო მან შეადარა კავკასიის ქედზე მიჯაჭვულ პრომეთეოსს, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში ებრძოდა ყვავუორნებს.

„იმედია, ჩვენს წარსულზედ, მომავალი უფრო მეტს შეგვატყობინებს აწმყოზედ! – სთქვა აკაკიმ, – საეჭვო აღარ არის, რომ მრავალგვარად ტანჯულ-კავკასიის ანუ, სულ ერთია ვსთქვათ, მისი უპირველესის და უწარჩინებულესის ხალხის, ქართველების, ცხოვრებაში ბევრი სხვადასხვა დროებით ყყოფილა, ღირსი სამეცნიეროდ შესწავლისა და საჭირო არა თუ მარტო კავკასიისა და საქართველოსა, თვით მსოფლიო ისტორიისთვისაც. – მაგრამ ის ნიშნები და ის ნაშთები ჯერ ღარიბათ არიან ნანგრევებში ჩამარხული და მიბნელებული“ (ტ. 12, გვ. 130).

აკაკიმ ილაპარაკა რა არქეოლოგების დიდ მოღვაწეობაზე. მათ დამსახურებაზე ქვეყნის წინაშე, ხაზგასმით აღნიშნა: „თქვენ დღეს მაგალითს აძლევთ სხვებს, რომ იმათაც შეისწავლონ და გამოიკვლიონ ჩვენი აწმყო ისეთივე გულის-მოღვინებით და სიყვარულით, როგორათაც თქვენ იკვლევთ წარსულს და ეს აუცილებლად საჭირო არის, დღეს, თითქმის გამოუკვლეველის და უცნობის ჩვენი ქვეყნისათვის“ (ტ. 12, გვ. 131).

პოეტო მიუწოდებდა დიდსა და პატარას შემღებობისდაგვარად ყველას მივლო მონაწილეობა ზეპირგადმოცემების (ზღაპრები, შაირები, ლექსები, ანდაზები, ზმები და სხვანი) შეკრებაში, განსაკუთრებით აუწერათ სოფელ-სოფელ

„რამდენი ნანგრევი ციხე-კოშკ-დარბაზებ-ტაძრებია და რა არის მათზე თქმულება?.. ესევე ყველა რომ შეიკრიბება, მასინ შევიტყობთ ჩვენი ქვეყნის ფასს და ჩვენ ფასსაც გავიცნობთ“ (ტ. 13, გვ. 177, 178).

აკაკი საერთოდ მეტად დაინტერესებული იყო მშობლიური ქვეყნის არქეოლოგიური ნაშთებით. პოეტმა თბილისში და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სპეციალური ლექციებიც წაიკითხა თემაზე „ქართული არქეოლოგიური ნაშთები“ (იხ. „ჩვენი გაზეთი“ 1910 წ. № 48, „დროება“, 1910 წ. № 83). აკაკიმ ამავე თემაზე ლექციები წაიკითხა რაჭა-ლეჩხუმში და იმერეთის სოფლებში მოგზაურობისას 1912-1913 წლებში.

1910 წლის 31 იანვარს ქუთაისში შეიქმნა სახალხო უნივერსიტეტი, რომლის გახსნას აღფრთოვანებით შეხვდა დიდი მგონანი — აკაკი წერეთელი. მან იმავე წლის 11 აპრილს ქალაქის თეატრის დარბაზში წაიკითხა ლექცია — „საქართველოს არქეოლოგიური ნაშთები“, რომელშიც შეეხო საერთო ფონდის დაარსების საკითხს. გაზეთ „ფონდში“ (№ 15) მივაჯვლიეთ ამ ლექციის შინაარსს, რომელიც უცნობია მკითხველთა ფართო მასისათვის, რადგან იგი არ არის შეტანილი მგონნის თხზულებათა თხუთმეტომეულში, თუნდაც იმის გამო, რომ გაზეთი „ფონი“ არაა გამოყენებული ლიტერატურულ წყაროდ.

გაზეთი იუწყება, რომ სახალხო უნივერსიტეტის მსმენელეთან ახალგაზრდა ლექტორთა შორის ჩვენი ღრმად მოხუცი პოეტი ჩაერია და თავისი კარგი ხნის გულის ნადები გაუზიარა მათ. მოხუცს აუდიტორია დიდი ხნის ტაშის ცემით შეხვდა და შემდეგ მოწიწებით უსმენდა მას.

„მე, საფილოსოფოსო და სამეცნიერო რამეებზე მსურს გესაუბროთ. იმაზე, რაც მე დიდი ხანია ნაღველ-შხამით მაწევს გულზე და რაც მარტო ჩემი საპირადო არ არის, იგი თქვენც შეგებებათ და თუ თქვენში თანაგრძნობა გამოვიწვიე, ჩემი ჯილდოც ეს იქნება.“

ბედაურები, ძველი ბაჩები გადაშენდნენ. დღევანდელი ქართველები ისე გვანან თავიანთ წინაპრებს, როგორც ახლანდელი ბახი ცხენები წინანდელ ბედაურებს. ძველებური, ჩვენებური თავისებური აღარა გვაქვს და ახალს კი მაიმუნურათ ვითვისებთ. ბევრი იმასაც ფიქრობს და მზაკვრულად ამბობს: რა ჰქონია ჩვენს წინაპრებს, რა დაგვიტოვეს, რომ იგი დაგვარგოთო! მათ დაგვიტოვეს აკლდამა“, ანუ გმირთა ხავანე, რომელსაც მთლიანად საქართველო ეწოდება.

ეს მშვენიერი სანატრელი ქვეყანა, დიდებული ნაყოფის მომცემი და ყვავილოვან-სურნელოვანი ედემი, მოწამეთა სისხლით არის გაველნთილი და თავდადებულთა ძვლებითაა გაპოხიერებული. იმ თავიდან ქართველებს მტრებთან ბრძოლაში, სისხლის ღვრაში თავი უსახელებიათ. თავისი ვინაობა გმირივით დაუცავთ, მაგრამ ამავე დროს ჰქონდა მას კულტურული რამე, ცალოდა მას ამისათვის, ან დაგვიტოვა მან რაიმე ნაშთები ქართველი ხალხის კულტურისა? ის ხალხი, რომელიც თავის სიცოცხლეში ბრძოლის ველზე ათენ-ალამებდა, სულიერ მოძრაობითაც არ ჩამორჩენია სხვა ბედნიერ ერებს კულტურის მხრით და მათ არა თუ გვერდში ამოდგომია, კიდევ ბევრისათვის გადაუჭარბებია.

ჩინვის ყანებმა, მურვან-ყრუებმა, ლენგ-თემურებმა, ბაიოზეთებმა, შამპახსებმა და სხვებმა მრავალჯერ ააოხრეს საქართველო, ცეცხლითა და მახვილით სპობდნენ ყველაფერს. ამ დროს მრავალი კულტურული ქმნილებანი გაოხრდა, მოისპო და მხოლოდ მცირედილა დაურჩა მტარვლების ხელს, სწორედ ის, რისივე ვადაძალა მიუვალ ადგილებში აგებულ ტაძრებსა, საყდრებსა და ციხეებს შინახვა მოასწრეს. მრავალი სიძველე, ხალხის კულტურის მარევენებელი ნივთები ინახებოდა სვანეთში „კვირიკეს ეკლესიაში“, რაჭაში – ნიკორწმინდის ტაძარში, იმერეთში – გელათის მონასტერში და მრავალ სხვა შესანიშნავ ტაძრებში.

ჩვენს მახსოვრობაში, ჩვენივე თვალის წინ ყველა ეს შესანიშნავი ნივთები ისე დაიკარგა, ისე მოიტაცეს, რომ არც ერთი თვალსაჩინო რამ ამ ტაძრებში აღარ მოიძებნება. სვანეთში „კვირიკეს ეკლესიის“ ვითომ ყარალების მიერ გაბარცვის დროს დაკარგული თამარ მეფის ნაქონი მოზაიკური ქამარი, ერთი წლის შემდეგ დაკარგვისა, ერთი ადგილობრივ მოსამსახურეს მოურთმევეია ერთ ვინმე წარჩინებულისათვის და მისგან სამავიერო მიუღია აღმასის ბეჭედი და სამსახურშიც დაუწინაურებია. აგრეთვე გაიტაცეს 25 წლის წინათ გელათიდან ფასდაუდებელი მინანქრიანი სახარება და მოსკოვში რუმინანცევის მუზეუმს ამშვენებს. დასწევს და დაადნეს იქვე დარჩენილი საკუთარი ოქროს ქსოვილი, თამარის ქოშები და დავით აღმაშენებლის ბეჭედი.

ამაზე რალა გვეთქმის, როდესაც გუშინწინ „ეკლესიაში, ვითომდა ქრისტიანობის გამაერღველებელმა საზოგადოებამ“ ბრძანება გამოცდა, რომ ქართულ ეკლესიაში რაც შენახული ვირფახი ნივთები იყოს, გამოიტანეთ, გაყიდეთ, ფულად აქციეთ და ეს ფული საზოგადოებას მოახმარეთო. და მართლაც ამითი აუქციონის თბილისის კანტორაში მოუხდენიან არქიმანდრიტ კესარიონის თავმჯდომარეობით (იმ დროს ჩვენ დიდ მკოსანს აკაკის უყიდა ხელნაწერი მინიატურული სახარება, რომელიც მას ხაკლესიო მუზეუმისათვის შეუწირავს – ე. ი.) იმდენი რამე თუ ჩვენს თვალწინ გაიტაცეს, დიღუბა,

მამ რამდენი უნდა დაღუპულიყოს მეცაეტე საუკუნიდან დაწეებული ჩვენს დრომდე უბატრონობით? მამ თუ ამოდენი გინძი დაგვეღუპა რალა ძველი კულტურის მარევენებელი მოწამე? „ქვათა ღალადი“. ესენია ძველი ცხეების ნანგრევები. ეკლესიები და ტაძრები. აი, ესენი მოწამებენ ხუროთმოძღვრების აღორძინებას ჩვენში და ეს ხომ ერთი დარგთაგანია ერის კულტურის მარევენებელი, მაგრამ ვაქციეთ რაიმე ყურადღებას ამ ქვათა ღალადს? ქუთაისში მავალითად ერთი უძველესი ბავრატის ტაძარი ისე უყურადღებოდაა მიტოვებული, რომ მისი მოზაიკური ქვებით მცხოვრებლები კერძო სახლებს ამუნებენ. ბევრს იგი გულდასმით არც კი აქვს ნანახ-დათვალიერებული. ბევრ ნასწავლს საზღვარგარეთ უფრო გულდასმით და სიამოვნებით დაუთვალიერებია მავალითად ვენევაში მილიონის ციხე და ქუთაისში ბავრატის ტაძარი არც კი უნახავს.

მაგრამ, ჩვენ კიდევ დავგრჩენია ისეთი ნაშთები ძველი ჩვენი კულტურისა, რომელიც არც აგრე ადვილად წარიხოცება პირისაგან ქვეყნისა. ესაა „ძველი ლიტერატურული ნაწერები“, რომელნიც რალაც მანქანებით ვადარჩენილან და მიულწევიან ჩვენამდე. როცა ამგვარ ლიტერატურულ ნაწარმოებზე ჩამოვარდება ღაპარაკი, მაშინვე „ვეფხისტყაოსანს“ წაეავლებთ ხელს,

მაგრამ სამწუხაროთ იგი ათასში ერთს არ წაუკითხავს. სასწავლებელს ვერაფერი არ შეუენიათ მისი შინაარსი. ერთ დიდ ქარაულ ოჯახში ქართველთა ოცნებები ლიგეტი ქალი ლეონიდ ანდრეევის თხზულებას გატაცებით კითხულობდა და იქ მყოფს შემეკითხა: თქვენ რა აზრისა ხართ ანდრეევზეო? მეც ვუპასუხე: ჯერ თქვენ მითხარით რაიმე რუსთაველზე და მერე მეც მოვახსენებთ ანდრეევზე მეთქი. მან კი ამაზე ნაკვირვებით მითხრა: „კტო ტაკო ეს რუსთაველიო?“ ეს ფაქტები ერთეული არ არის. არამედ ამგვარ ნასწავლებს ეკუთვნის დღეს უმეტესობა; ძველათ კი ოჯახებში არა თუ ზეპირად იცოდნენ ვეფხისტკაოსანი, ხალხში იგი ზეპირ გადმოცემითაც იყო გავრცელებული, მაგრამ დღეს დედა ენაზე დაწერილს ვინღა აფასებს!..

ძველთაგან დატოვებული ერთი რამ გვაქვს დღესაც შესისხლბორცეული, ეს არის ქველმოქმედება. დღევანდელი გარემოება და განსაცდელი, თუმცა არ გვაძლევს შემთხვევას გულუხვობისა და ხელგამოღობისას, მაგრამ ჩვენ მაინც ჩვენსას არ ვიშლით და მცირე რიცხვსაც დიდად ვაფასებთ და ვხდით ერთი ასათ და ათასად. მაგალითად, საკმაოდ ვიხდით იუბილეებს, საოცრად ვმარხავთ მკვდრებს და ზედმეტად სეგვაქვს წვლილი სხვადასხვა ფონდებში, მაგრამ ამაებს ყველას რასაც კუდაბზიკური ხასიათი აქვს. ვერბანებით მხოლოდ იმისთანა რამეებს, რაც მალე ეჩხირება სხვების თვალსა და ყურს და მასაც დიდი დრო არ უნდა.

საზოგადოება, რომ სრულიად ხელს არ ანძრევს ჩვენს ხალხში მრავლად დარჩენილ ხალხურ ზეპირსიტყვაობის შეგროვება-გამოცემაზე, ძველი, საჭირო ხელნაწერების დაბეჭდვაზე და მისი, ეს საღისის გონებრივი ძალის მანკვინებელი ნაშთები იკარგება, ქრება, მასზე მზრუნველს ვერავინ ვხედავთ, ცხადია. ამიტომ მე ვხედავ და ვთხოვ პატივცემულ საზოგადოებას, რომ შეადგინოს საკუთარი ფონდი ამ ორი ფრთად საჭირო საქმისათვის და დაუტოვოს იგი შვილებს და შვილიშვილებს მონამკალად ერთი ასად. ამგვარი ქველმოქმედებას კი დიდი გულუხვობა, ხელგამოღობა არ უნდა! საკმაოა მხოლოდ გულწრფელი სურვილი, მოთავეობა და მიყოლა. საკმაოა ამ საქმისათვის თითოეულმა ქართველმა მთელ თავის სიცოცხლეში ერთად-ერთი აბაზი დახდვას საეროვნო ტრაპეზზე და ამით შესდგება ის თანხა, რომლითაც შეიძლება ამ ორი საქმის: ხელნაწერების დაბეჭდვის და ხალხურ ზეპირსიტყვაობის, რასაკვირველია სასყიდლით შეგროვება-გამოცემა, ამას დასჭირდება მიყოლა და ყურის გაღება და ამიტომაც თქვენს შორის აირჩიეთ რამდენიმე პირი, რომ საქმეს წინ წაუძღვებ. მე ჩემი მხრით მომიხსენებია და აწი თქვენ იცით, დააბოლავა მცხოვანმა პოეტმა და წავიდა იმ იმედით, რომ ეს კეთილი თესლი ნაყოფს გამოიღებს, ამ სახალხო საქმიანობას შესაჯური მუშაკი მოექცევინან სათავეში და მხნედ შეუდგებიან მის განხორციელებას.

დიდი შგოსნისა და თანამოკალმეთა ოცნება საქართველოში ეროვნული კულტურის ძველთა გამოკვლევის, დაცვისა და მოვლა-პატრონობის შესახებ საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების დღიდან განხორციელდა.

დღეისათვის ჩვენი რესპუბლიკის თითქმის ყველა კუთხეში ინტენსიური კვლევა-ძიება მიმდინარეობს არქეოლოგიური ძეგლების შესასწავლად საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ხელმძღვანელობით.

ჭერემის არქეოლოგიური ძეგლები

ჩვენი პარტიისა და მთავრობის მიერ ამ უკანასკნელ წლებში გატარებულ ღონისძიებათა შორის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს გადამწვეტილებას — სიციხულე დაუბრუნდეს სოფელ ჭერემს.

ამ ინიციატივას ფართოდ დაუჭირა მხარი ჩვენმა მშრომელებმა და ეს დიდი ეროვნული საქმე პრაქტიკულად ხორციელდება.

ჭერემის ახლად დასახლებას თან ახლავს უარყოფითი მოვლენებიც. უძველესი ქალაქის ტერიტორიაზე პირადი და საზოგადოებრივი შენობების სწრაფი ტემპით აგება, სოფლის შემოგარენში მიწის მასივების ათვისება უნებლიეთ იწვევს ქართველი ხალხის უძველესი წარსულის უნიკალური ძეგლების ხელყოფასა და განადგურებას.

ჭერემში ახალი მშენებლობა არქეოლოგთა ყოველდღიურ ყურადღებას თხოულობს. საქართველოს მთავრობამ 1981 წელს საგანგებო გადამწვეტილება მიიღო ჭერემის არქეოლოგიურ შესწავლასთან დაკავშირებით. ამ მიზნით კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია უზრუნველყოფილ იქნა ფინანსებით, ტრანსპორტითა და საცხოვრებელი შენობით ნაქალაქარის ტერიტორიაზე.

ექსპედიცია განსაკუთრებით დაეაღწეოდა საქართველოს კომუნისტური პარტიის გურჯაანის რაიონის ყოფილი მეორე მდივნის მოსე სამადაშვილის მიმართ, ვინაიდან ფაქტურად ყველა აღმოჩენა ჭერემში მისი თანადგომითა და დახმარებით განხორციელდა.

ექსპედიციამ ინტენსიური ხაველე სამუშაოები 1982 წელს დაიწყო. შედეგა ნაქალაქარის ტოპოგრაფია. გამოირკვა, რომ ჭერემის სხვადასხვა დროის ნაქალაქარი სამ დიდ ბორცვზეა განლაგებული და აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ ნ კმ მანძილზეა გადაჭიმული. პირველი ბორცი სამი მხრიდან ღრმა ხევეებითაა შემოსაზღვრული, დასავლეთით კი დადაბლებული ბრტყელი ველით მეორე მაღალ ბორცვს უერთდება. მეორე ბორცი, რომლის უმაღლეს ადგილზე ჯაჭვაძების სალოცავია განლაგებული, სამხრეთიდან ჭერემის ღრმა ხევით ისაზღვრება, ჩრდილოეთით ტბაწვერის სამხრეთ ფერდს უერთდება, დასავლეთიდან კი ვიწრო და ღრმა კანიონითაა შემოსაზღვრული. ამ ბორცვის ტერიტორიაზე, იქ სადაც მისი ფართობი ეროზიის შედეგად ღრმა ხევეებითაა დასერილი, შეინიშნება ქვის კედლების ნაშთები, რომელთაც თან ახლავს ანტიკური ხანის კერამიკის შემცველი კულტურული ფენა.

მესამე ბორცი უკიდურესი დასავლეთი ნაწილია ჭერემის ნაქალაქარისა. მას აღმოსავლეთიდან ღრმა კლდოვანი ხევი ჩამოედის. ასევე ხევეებითაა იგი დაცული ყველა სხვა მხრიდან. ამ ბორცვის უმაღლეს ადგილზე განლაგებულია წვეროდაბლის ცნობილი ტაძარი. მეტად არსებითია, რომ ტაძარი მაღალ მცირე ბორცვზეა აგებული. ბორცი მიმდებარე რელიეფიდან ამკარად გამოიყოფა და ხელოვნურის შთაბეჭდილებას ტოვებს, რაც არ გამორიცხავს, რომ წვეროდაბლის ტაძარი რაიმე უფრო ძველ ნაგებობაზე ყოფილიყო დაგებული. ამ ეჭვს ისიც აძლიერებს, რომ ბორცვის სამხრეთ ფერდზე შირიმისაგან დამზადებული დიდი სვეტისძირი გამოვლინდა, რომელიც არ შეიძლება

ქერეში. გვიანრომაული ხანის ქვისა-
მარტი № 1.

Черемш. Гробница №1 позднерим-
ской эпохи.

არსებული ტაძრის არქიტექტურული დეტალი იყოს. ამავე მიდამოებში აღ-
მოჩნდა წარწერიანი სტელის ფრაგმენტი, რომელიც ნ. ჩუბინაშვილის მი-
ერ გამოქვეყნებული სტელის¹ ფრაგმენტი უნდა იყოს.

ექსპედიციამ წვეროდაბალის კონქის ზემოთ მოთავსებულ სათავსში მიაგ-
ნო დოქის ფრაგმენტებსა და კრამიტის ნახევარს. ამ უკანასკნელზე მოზრ-
დილი ნუსხური წარწერა ყოფილა ამოკაწრული; იგი ამჟამად საკმაოდ ცუ-
დად იკითხება. ვალერი სილოგავას აზრით, წარწერა დაახლოებით X-XI
სს. კუთვნილი უნდა იყოს.

წვეროდაბალის ტაძარს დასავლეთიდან უშუალოდ ეკერის ადრეფეოდა-
ლური ხანის ნაქალაქარი. აქ მიმდინარე წელს ფართო გაწმენდითი სამუშაოები
ჩატარდა. გამოვლინდა გალავანი, მრგვალი ნაგებობის ნანგრევები, გაიწმინდა
წმ. ბარბარეს ეკლესია, რომელიც, ისევე როგორც აქ გამოვლენილი ყველა
ნაგებობა, ე. წ. „უჯარმული“ წყობითაა ნაგები. ნ. ჩუბინაშვილის გახსაზლ-
ვრით, იგი ჭერემის აკველა ტაძარზე ძველია და არა უგვიანეს V ს. უნდა
დათარიღდეს.

მესამე ბორცვის უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში შემალღებია, რომელიც
სამი მხრივ ღრმა ხეცებითაა დაცული, როგორც ჩანს, ეს არის შიდა ციხე-

ციტადელი. ისიც იმავე წყობითაა ნაგები, როგორც ზემოჩამოთვლილი ნაგებობანი.

ამგვარად, ყოველივე ზემოთქმული თითქოს იმაზე უნდა მიგვიანიშნებდეს, რომ ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით ცნობილი ვახტანგ გორგასალის მიერ ნაგები ჭალაქი ჭერეში სწორედ აქ უნდა ვიგულისხმოთ. მეტად არსებითია, რომ ამ დასახლების სამხრეთით, ჭერემის ღრმა ხევის ჩრდილო ფერდზე დაფიქსირდა ნაგზაური, რომელიც ჭერემის ხეში ჩადის, გადადის მის სამხრეთით მდებარე ვომბორის ქედის ერთ-ერთ განშტოებაზე და სავარაუდოა, ჩაილურის მახლობლად უერთდება ივრის ხეობას — დაახლოებით ჩაილურის ციხის მიდამოებში. ადგილობრივ მცხოვრებთა ცნობით, ამ გზას უკანასკნელ ხანებამდე ხმარობდნენ იგი უმოკლესი გზაა ჩაილურამდე. ნიშანდობლივია, რომ ეს გზა ჭერემის ნაქალაქარის შესამე ბორცვის სამხრეთ ფერდზე მძლავრი ვალაყნით ყოფილა დაცული (ისევეა ნაგები, როგორც შესამე ბორცვის ნაგებობანი), რაც, ცხადია, მის დიდ მნიშვნელობაზე უნდა მიუთითებდეს.

კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია გათხრით სამუშაოებს აწარმოებდა ძირითადად ჭერემის ნაქალაქარის პირველ ბორცვზე, იქ სადაც კათედრალური ტაძარია და ამ საუკუნის ორმოცდაათიან წლებამდე სოფელი ჭერეში იყო განლაგებული. (ამჟამად აქ თანამედროვე სოფელი შენდება).

მშენებლობამ ბორცვის თითქმის ყველა კუთხე მოიცვა. აღსანიშნავია, რომ აქ ჯერჯერობით ჩნდება მხოლოდ სამარხები.

ვინაიდან პირველი ბორცვი კლდის მასივს წარმოადგენს, რომელიც დაფარულია ძალიან თხელი პუშუსოვანი ფენით, სამარხები გამართულია კლდის ნაპრალებში. ბუნებრივია, ამის გამო სამარხები აქ უზნებადაა წარმოდგენილი. ამჟამად სამარხების სამი უბანია გამოვლენილი მშენებარე სკოლის ტერიტორიაზე.

პირველი უბანი, რომელიც 1979 წ. გაითხარა, გვიანრომაული ხანის 15 სამარხითაა წარმოდგენილი. იგი მდებარეობდა სკოლის პირველი კორპუსის ქვეშ და ნაწილობრივ მის წინ.

მეორე უბანი მდებარეობს სკოლის მეორე და შესამე კორპუსების (რომლებიც ერთიმეორის მიყოლებითაა განლაგებული პირველი კორპუსის დასავლეთით) უკიდურეს დასავლეთ ძირობაზე. აქ IV ს. კუთვნილი 6 ქვისსამარხი გაითხარა.

შესამე უბანი მთლიანად 1982 წელს იქნა შესწავლილი. იგი მეორე უბნის ოდნავ ჩრდილოეთით მდებარეობს. ამ უბნის მხოლოდ ნაწილია ვერჯერობით გათხრილი.

შესამე უბნის სამარხები IV-V სს. და V ს. თარიღდება.

შესამე უბანი თავის მხრივ ორ — დასავლეთ და აღმოსავლეთ ნაწილად იყოფა. აღსანიშნავია, რომ შესამე უბნის ორ ნაწილად დაჯგუფებულ სამარხებს შორისაც ქრონოლოგიური სხვაობაა.

საინტერესო სურათს იძლევა ჭერემის სამაროვნის მახალა. სამივე უბნის სამარხები კოლექტიური ქვისსამარხებია.

გვიანრომაულ ხანაში სამარხებში საკმაოდ მდიდრული ინვენტარია წარმოდგენილი — კერამიკა, ბალთები, აბზინდები, ოქრას, ვერცხლის,

ბრინჯაოსა და რკინის სამკაულები, მონეტები. ძალიან დიდი რაოდენობითაა მეტად მრავალფეროვანი მძივები და სხვ. აღსანიშნავია, რომ აქ ძალზე იშვიათია მშვილდსაკინძი. იგი წარმოდგენილია მეტად პატარა უსახური ფრაგმენტებით, რომელთა მიხედვითაც ტიპის დადგენა ძნელია. იშვიათია საკინძებიც. მხოლოდ ერთ სამარხშია აღმოჩენილი რკინის ოთხი საკინძი — ერთი მასალისაგან დამზადებული, მრგვალოთაყვანი.

მეორე უბანზე — IV ს. სამარხებში კლებულობს ინვენტარი. კერამიკა უკვე სამარხის აუცილებელი მასალა აღარ არის. აქაც იშვიათად გვხვდება მშვილდსაკინძები, აგრეთვე მცირე, უსახური ნატეხების სახით წარმოდგენილი. გვხვდება საკინძები — მრგვალოთაყვანი, ერთი მასალისაგან (ლითონისაგან) დამზადებული. მძივების რაოდენობა და მრავალფეროვნება კლებულობს, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ აქ აღმოჩენილი მძივის ყველა სახე უკვე წარმოდგენილი იყო პირველ უბანზე. გვხვდება ოთხკუთხა ბრტყელფარაკიანი ბუჭედი, რომელიც III-IV სს. სამარხებში არ შეგვხვედრია.

მესამე უბნის სამარხებში კიდევ უფრო კლებულობს ინვენტარი, გვხვდება აქ ძირითადად ორწილადი საყურე, სამაჯური, ბუჭედი და რაც ყველაზე უფრო თვალშისაცემია, მშვილდსაკინძი. მშვილდსაკინძი ერთი ტიპისაა, ძირითადად რკინისა (მხოლოდ ერთია ბრინჯაოსი) — ორწილადი, მუხლჩამბარისანი, ბუდეაბმული (ნ. აფხაზავას კლასიფიკაციის I ტიპის II სერიის I ვარიანტი),² ზოგჯერ სამარხი მხოლოდ მშვილდსაკინძით, სამაჯურით ან მძივებითაა წარმოდგენილი.

თვალშისაცემია მძივების სახეობების ცვლილება. სრულებით აღარ გვხვდება ძველი ტიპები. აღნიშნული სამარხებისათვის დამახასიათებელია ღრუხი გამჭვირვალე მინის წვრილი მძივები — ბიკონუსური, მრგვალბრტყელი, წვეთის ფორმისა და სხვ; გიშრის მძივები — წვრილი, სწორკუთხა, ბრტყელი ორი სიგრძივი ნახვრეტით, ზოგჯერ ამოკაწრული ორნამენტით შემკული. დამახასიათებელია აგრეთვე წვრილი, მრგვალბრტყელი მძივები, შემკული შვეული ფერადი ზოლებით.

ჭერემის სამაროვნის მასალების შეხწავლა იმაზე მიუთითებს, რომ მოსახლეობა აქ უკვე ახ. წ. III ს. არსებულა. ეს მონაცემები კი რამდენადმე ავსებს და აზუსტებს წერილობითი წყაროების ცნობებს ჭერემის შესახებ, რომლის დაარსებასაც ისინი (ჯუანშერი) ვახტანგ გორგასალს მიაწერენ³.

¹ Н. Г. Чубинашвили. Хандиси. Тбилиси.

² ნ. აფხაზავა, ადრეული შუასაუკუნეების აღმოჩენილი საქართველოს ნივთიერი კულტურა, თბ., 1979, გვ. 9, 12.

³ ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 199.

ადრეული შუასაუკუნეების სამაროვანი დმანისის რაიონიდან

სამაროვანი მდებარეობს დმანისის რაიონის სოფ. ვარდისუბნის დასავლეთით ორიოდე კილომეტრის დაშორებით. ადგილობრივი მცხოვრებნი ამ ადგილს „კერპების სასაფლაოს“ უწოდებენ. XI-იან წლებში სოფ. ვარდისუბნისა და სოფ. დიდი დმანისის მკვიდრთ სახლების მშენებლობისათვის, სამაროვნის ერთ კუთხეში მიწის კარიერი მოუწყვიათ და სამარხთა მნიშვნელოვანი ნაწილი დაუზიანებიათ. იმ ადგილებში, სადაც მიწა მოუჭრიათ მიწის დონიდან 0,45-0,60 მ სიღრმეზე მოჩანს დაზიანებული, გამოცარიელებული ქვასამარხები. ამჟამად სამაროვნის ტერიტორიაზე სამეურნეო ნაკვეთებია. ამ ნაკვეთებზე ვამაველ ვზაზე, მოვარდნილ ნიაღვრებს ნიადაგი გადაურეცხავს და ათამდე ქვასამარხის კონტურები გამოუჩენია. აღნიშნულ ვზაზე სატვირთო ავტომობილების, ტრაქტორების და სხვათა ინტენსიური მოძრაობის გამო სამარხები ძლიერ იყო დაზიანებული და სხვა ნაწილები (მიუხედავად იმისა, რომ სამეურნეო ნაკვეთებშია მოქცეული და არაერთგზისაა გადახნული) ვიზუალური დაკვირვებით დაზიანებული არ ჩანს.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის შუასაუკუნეების განყოფილების დმანისის არქეოლოგიურ ექსპედიციის (ექსპედიციის ხელმძღვანელი ვ. ჯაფარიძე) ერთი რაზმი (რაზმის უფროსი ვ. ბოლქვაძე) 1982 წლის 25 სექტემბრიდან 15 ოქტომბრამდე არქეოლოგიურ სამუშაოებს აწარმოებდა ვარდისუბნის სამაროვანზე. ჩატარებული სამუშაოები დაზვერვითი ხასიათისა იყო და მხოლოდ 12 სამარხის გათხრით შემოიფარგლა.

სამარხები წარმოადგენდნენ ტლანქად გათლილი ფილაქებისაგან შედგენილ საკმაოდ დაზიანებულ ქვასამარხებსა და ფილებით გადახურულ ერთ-ორმოსამარხს. ქვასამარხები აგებულებით თითქმის არ განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან. მათი გრძივი კედლებისათვის გამოყენებული იყო ორი ან სამი ფილაქა, ხოლო განივი კედლებისათვის თითო ფილა. იმ ადგილებში, სადაც ფილების უსწორმასწორო პირები ერთმანეთს მკვიდროდ არ უდგებოდნენ, ღრიჭოების დასაფარავად შედარებით მცირე ზომის ფილები იყო ჩასმული ან გარედან მიდგმული. არცერთ ქვასამარხს არ ვაჩნდა გადამხურავი ფილაქა (მხოლოდ № 10 ქვასამარხს ჰქონდა შემორჩენილი გადამხურავი ფილაქის ერთი ნაწილი) და ყველა მათგანი მიწით იყო ამოვსებული, ჭრილში, დაზიანებულ სამარხებს ბანური გადახურვა აქვთ, ჩვენს მიერ გათხრილ სამარხებსაც უთუოდ ექნებოდა მსგავსი გადამხურავი ფილაქები, მაგრამ როგორც ჩანს ისინი სამშენებლოდ ან რაიმე სხვა დანიშნულებისათვის გაკუზიდიათ. როგორც აღვნიშნეთ ყველა სამარხი ძლიერ იყო დაზიანებული, ნაწილი კი გამარცხული აღმოჩნდა. სამარხები დამხრობილი იყო O-W ღერძზე, მიცვალებულები — თავით დასავლეთისაკენ, პირით აღმოსავლეთისაკენ. წინა პერიოდის მსგავს სამარხებთან შედარებით დაუდევრად ნაგები ქვასამარხები IV საუკუნიდან ვრცელდება საქართველოში (არშაზი, ბეთანია, ბოლნისი, ვაშლაჯვარი, ერწო-თიანეთი და სხვა.).

დაზიანებული ქვასმარხები.

Поврежденные могильники.

გზაზე მდებარე ქვასმარხები.

Могильники до препарации.

ვარდისუბნის სამაროვანი. სამარხი
№ 9-10. პრეპარაციამდე.

Могилинык в Вардисиубани. Погребение № 9-10.

ყველა სამარხი ინდივიდუალური იყო. როგორც ცნობილია ინდივიდუალური სამარხების მოწყობა IV საუკუნემდე გავრცელებული დაკრძალვის წესების ერთ-ერთ თავისებურებას წარმოადგენს და მათი IV საუკუნეში და შემდგომ პერიოდში არსებობა ძველი ტრადიციების გამოვლინება უნდა იყოს. ისევე, როგორც მიცვალებულის გვერდზე კიდურებმოკეცილ მდგომარეობაში დაკრძალვა უძველესი, წარმართული ტრადიციების გადმონაშთად არის მიჩნეული¹.

ვარდისუბნის სამაროვანზე მიცვალებულნი ორგვარი წესით არიან დაკრძალულნი, ხუთ ქვასამარხში (№№ 1, 4, 5, 7, 12) და ერთ ორმოსამარხში (№ 8) მიცვალებულნი ქრისტიანული წესით იყვნენ დაკრძალულნი — გულადმა შვეტილად, ხელები ტანის გასწვრივ ან მუცლის არეში ქონდათ დაწყობილი. ეს სამარხები დაკრძალვის ქრისტიანული წესის თანახმად უინვენტარო იყო. მხოლოდ ერთ ქვასამარხში (№ 4) აღმოჩნდა IV-V სს დამახასიათებელი მარჯნის მრგვალი მძივით თავშემკული ქინძისთავის ნატეხები.

ორ ქვასამარხში (№ 6 და № 9) ჩონჩხის მხოლოდ ფრაგმენტებილა აღმოჩნდა, რომელთა მიხედვით მიცვალებულის დასვენების თავდაპირველ მდგომარეობაზე რაიმეს თქმა ძნელია.

დანარჩენ ქვასამარხებში (№№ 2, 3, 10, 11) მიცვალებულნი მარცხენა გვერდზე, კიდურებ მოხრილ მდგომარეობაში დაუსვენებიათ. ამ სამარხებიდან მხოლოდ № 10 ქვასამარხი აღმოჩნდა უინვენტარო. №№ 2, 3, და 11 ქვასამარხებში მოპოვებული მასალა ძირითადად ქინძისთავებისაგან შესდგება. საქართველოს არქეოლოგიაში მიღებული კლასიფიკაციის მიხედვით ქინძისთავები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: მთლიანად ერთი მასალისაგან დამზადებული

სამარბულო მასალა.

Материал найденный в могильнике.

და კომბინირებული, სხვა მასალის, (მარჯანი, ქარვა, მინა და სხვა) მძივით თავშემკული ქინძისთავეები². ვარდისუბნის სამაროვანზე პირველი ჯგუფიდან მხოლოდ ორი ქინძისთავია მოპოვებული (ქვს. № 2). ისინი წარმოადგენენ ერთმანეთის მსგავს ვერცხლის ქინძისთავეებს, რომლებსაც თავი ვერცხლისავე ბროწეულის ნაყოფის გამოსახულებით აქვს შემკული, სხვა სამაროვანზე მსგავსი ქინძისთავეების აღმოჩენის ფაქტი ჩვენთვის უცნობია. ლითონისაგან კერძოდ კი ბრინჯაოსაგან დამზადებული ბროწეულის ნაყოფის გამოსახულებიანი ქინძისთავეები მოპოვებულია მცხეთაში სამთავროს სამაროვანზე და თარიღდება V-VII ს. დასაწყისით³.

დანარჩენი საკინძები აღნიშნული კლასიფიკაციის მეორე ჯგუფს განეკუთვნებიან, ისინი წარმოადგენენ რკინის ან ბრინჯაოს ლეროებს, შემკულს ქარვის, მინის, მარჯნის და სხვა მასალისა და სხვადასხვა ფორმის მძივებით. მათ შორის არის ქარვის ოვალური ფორმის, დაწახნაგებული მძივით თავშემკული ქინძისთავეები (ქვს. № 2, ქინძისთავი III და IV) მსგავსი ქინძისთავეები ცნობილია სამთავროს სამაროვანზე და V საუკუნითა დათარიღებული⁴.

ქინძისთავეების შემდეგი ტიპი წარმოადგენს ლურჯი ოვალური სადა მინის მძივით თავშემკულ საკინძს (ქვს. № 3) ქინძისთავი V). ასეთი ქინძისთავეები მოპოვებულია მცხეთის⁵, ვაშლაჯვარის⁶, ერწო-თიანეთის⁶ და სხვა სამაროვანზე და V-VIII სს არის დათარიღებული.

№ 11 ქვასამარხში აღმოჩენილ მარჯნისა და მინის, ბროწეულის ყვავილის გამოსახულებით თავშემკულ ქინძისთავეებს (ქინძისთავეები VII-VIII და IX) და აქვე მოპოვებულ ბრინჯაოს დამჭერ ოთხკაბს - „ბროწეულებიანი“ ქინძისთავის ფრაგმენტს პარალელები ეძებნება ადრეფეოდალური ხანის თითქმის ყველა სამაროვანზე და მათ თარიღად VI-VIII სს მიიჩნევენ⁷.

იმავე ქვასამარხში (№ 11) აღმოჩნდა მრგვალღეროიანი, თვალბუდიანი ბრინჯაოს ბეჭედი, რომელსაც ანალოგიები ეძებნება სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებულ ბეჭედებს შორის და VII ს. I ნახევრით თარიღდება.

ამრიგად, ჩატარებული სამუშაოების შედეგების მიხედვით სამარხთა მოწივების, დაკრძალვის წესებისა და სამარხეული ინვენტარის მიხედვით სამაროვნის შესწავლილი ნაწილი IV-VIII საუკუნეებს უნდა მივაკუთვნოთ. ერთ სამაროვანზე, ერთმანეთის გვერდით მდებარე, თანადროულ სამარხებში მიცვალებულთა სხვადასხვა წესზე დამარხვა ამ მიცვალებულთა განსხვავებული რელიგიური რწმენით უნდა აუხსნათ. საინტერესოა ნ. აფხაზავას მოსაზრება, რომელიც მარჯნის „ბროწეულებიანი“ ქინძისთავების ვაშენას ქრისტიანობის შესუსტებასა და წარმართული კულტების გამოცოცხლებას უკავშირებს: „შესაძლოა იგი („ბროწეულებიანი“ ქინძისთავების ხმარება - ვ. ბ.) წარმართობის კონსპირატიული გამოვლინება იყო“.⁷ თუ ეს ვარაუდი მართებულია, მაშინ შესაძლოა ამითვე აიხსნას მიცვალებულთა გვერდზე, კიდურებში ხრილ მდგომარეობაში დაკრძალვა. რასაკვირველია „წარმართულ კულტა გამოცოცხლება“ მხოლოდ სიმბოლოებიანი საკინძების ხმარებით არ შემოიფარგლებოდა და სხვა გამოვლინებებთან ერთად დაკრძალვის წესებშიაც გამოვლენდა ასახვას.

სამაროვანზე სამარხთა მჭიდრო განლაგება, ადრეფოდალურ ხანაში ამ რაიონში ინტენსიურ დასახლების არსებობას გვახარაუდებინებს, საერთოდ ქვემო ქართლი ცნობილია თავისი მდიდარი ისტორიული წარსულით, ამის ნათელი დადასტურებაა ამ მხარეში არსებული, მიცვლული თუ მოპოვებული ადრეფოდალური ხანის კულტურის, ხელოვნების, ხუროთმოძღვრებისა და არქეოლოგიური ძეგლების სიმრავლე და მათი პირველხარისხოვანი როლი საქართველოს ისტორიის კვლევაში. დღევანდელი დმანისის რაიონის ტერიტორიაზე ადრეფოდალური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები რამდენიმე კვლევის გათხრების შედეგებითა და სხვადასხვა წლებში დაზვერვებისა თუ გათხრების შედეგად მოპოვებული მეტად მნიშვნელოვანი ეპიგრაფიული თუ მხატვრულ-დეკორატიული მონივრებით შემკული მცირე ქვის ძეგლებით, სტელებით, ქვაჯვარებით და მათი ბაზისებით არის წარმოდგენილი.⁸ ვიმედოვნებთ, რომ მომავალ წლებში ვარდისუბნის სამაროვნის ფართო, გეგმაზომიერი გათხრები მრავალ საინტერესო მასალასა და ცნობებს მოგვანჭვდის ამ მხარის ადრეული შუასაუკუნეების სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული ცხოვრების შესახებ.

1. საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 293-294.
2. ი. ტყემლაშვილი, სამთავროს ახ. წ. IV-VIII სს. სამარხებში აღმოჩენილი ქინძისთავები. მუზეუმის მოამბე ტ. XIXA და XXIB-1957.
3. ნ. აფხაზავა, ადრეული შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა, თბ., 1979, გვ. 86, ტაბ. III-16, XVIII-13; ტაბ. VII-5.
4. ნ. უგრედიძე, ადრეულ შუასაუკუნეთა მინის წარმოების ისტორიისათვის თბ., 1967, გვ. 48, 49, ი. ტყემლაშვილი, დასახ. ნაშრომი.
5. ვ. ნიკოლაიშვილი — ეპიგრაფიის სამაროვანი, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები II, თბ., 1978.
6. ვ. ჯორბენაძე — ერწო-თიანეთი შუასაუკუნეებში. თბ., 1982, გვ. 68.
7. ნ. აფხაზავა, დასახ. ნაშრ. ტაბ. XVIII-25, 31, 32, XXI-13, XXII-5. XXXIV-31, XXXV-12, 13, XXXVI-8, 29, 30, 31. XXXIX — 6; ტაბ. XVI-13; LXX—37, XXXI—21, XXXVI—32, XXXII—24, 28, გვ. 95, 89, 91, 112.
8. ვ. ჯაფარიძე — ადრეული შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები ქვემო ქართლში, თბ., 1982.

გალის ბანძი

ქ. გალის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ციტრუსების საბჭოთა მეურ-
ნეობა „მზიურის“ ტერიტორიაზე 1982 წლის 2 ნოემბერს აღმოჩნდა ბრინჯა-
ოს ნივთებისაგან შემდგარი განძი. საინტერესოა, რომ გალის ჩრდილო-აღ-
მოსავლეთ ნაწილის დღეისათვის აღმოჩენილია კიდევ სამი განძი. ეს გან-
ძები შედგება სპილენძისა და ბრინჯაოს სხვადასხვა ნივთებისაგან, რომლებიც
აღმოჩნდა 1956, 1959 და 1962 წელს.¹

ჩვენთვის საინტერესო განძი მიწის სამუშაოების დროს შემთხვევით იპო-
ვა მუშა ლ. ნ. კოლენსიკოვმა. გალის მუზეუმის თანამშრომლების მიერ აღ-
მოჩენის ადგილის დათვალიერება უშედეგო აღმოჩნდა.

განძში შედის შემდეგი ნივთები: ორი კოლხური ცული, რვა სეკემენტუ-
რი იარაღი და ბრინჯაოს ზოდის ოთხი პატარა ნატეხი, რომელთაგან ერთს
სფეროიდული ფორმა აქვს.²

მოგვყავს განძში შემავალი ნივთების აღწერილობა:

1. კოლხური ცული, ბრინჯაოსი, სიგრძე ექვსად დაწახნაგებული. ყუა
მახვილი და ოდნავ ჩაზნექილია, იგი პირის უკანა ნიღრისკენაა დაქანებული,
რის გამოც მისი წინა წვერი უკანაზე მაღალია. სატარე ხვრელი წვეტიან-ოვა-
ლური მოყვანილობისაა, წინა ნიღრი უკანაზე დაბალია, პირი ვორდა და ასი-
მეტრულია.

ცულის თავისებურებას წარმოადგენს წიბურები. წინა წიბური წინა
ნიღრიდან გამოდის და ყუის წინა წვერს აღწევს. მეორე გამოდის ილლიდან,
მიუყვება უკანა სატარე ხვრელის კედელს და ყუის უკანა წვერს აღწევს; მე-
სამე — გამოდის უკანა ნიღრიდან და წელს ზემოთ წინა წიბურს უერთდება.
სეოთხე წიბური დაახლოებით ილლიის ქვემოდან გამოდის და წინა წი-
ბურს სატარე კედლის ქვემოთ უერთდება. ამ წიბურს კაჩასთან წახნაგი (ქი-
მისებური შვერილი) უნდა წარმოექმნა, მაგრამ იგი არაა შექმნილი (წიბუ-
რი თითქოს მიწებებულია თავის ადგილზე) და ესაა ამ ცულის მთავარი თა-
ვისებურება.

ცულს პირზე ხმარების კვალი არ ემჩნევა. ჩანს, რომ მას სარიტუალო
დანიშნულება ჰქონდა. სიგრძე — 14,1 სმ; პირის სიგანე — 5,6 სმ (ტაბ. 1, 1).

2. კოლხური ცული, ბრინჯაოსი. ეს ცული ზევით აღწერილის მსგავსია.
იგი მისგან მხოლოდ წიბურების განლაგებით განსხვავდება. ცულის ილლია
წარმოქმნილია ილლიდანვე მომდინარე წიბურის მეშვეობით, რომელიც ჯერ
მაღლა მიემართება, შემდეგ უხვევს პირისაკენ და უკანა ნიღრამდე აღწევს.
სიგრძე — 15,6 სმ, პირის სიგანე — 6,8 სმ. ცული ავი პატინითაა დაფარული,
პირდაზიანებული (ტ. 1, 2).

კოლხური ცული სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია გვიანბრინჯა-
ოს ხანის კოლხური კულტურის ერთ-ერთ ყველაზე დამახასიათებელ და გან-
მსაზღვრელ სახედ. იგი უნივერსალურ იარაღს წარმოადგენდა და ჰქონდა
სამეურნეო, საბრძოლო და საკულტო-სარიტუალო დანიშნულება.

კოლხური ცულის ტიპოლოგიური შესწავლა არაერთ ავტორს უცდია

ტაბულა I.

Таблица № 1.

(რ. ვირხოვი, პ. უვაროვა, ფ. პანჩარი, ე. შანტრი, ო. ჯაფარიძე, გ. ვობეჯიშვილი, დ. ქორიძე, ე. კრუპნოვი, თ. მიქელაძე, ალ. რამიშვილი). ზოგიერთი კვლევარი ცულის ტიპოლოგიას ამ იარაღის მხოლოდ ერთ ნაწილს უდებს საფუძვლად (პ. უვაროვა, ფ. პანჩარი, რ. ვირხოვი, ე. შანტრი), სხვანი კი — ბრინჯაოს ცულების გეოგრაფიულ გავრცელებას (ე. კრუპნოვი) გ. ვობეჯიშვილი კოლხურ ცულს ერთი ტიპის იარაღად თვლის.

ო. ჯაფარიძემ თავის კლასიფიკაციას ცულის მორფოლოგიური მხარე დაუდო საფუძვლად და, ამდენად, ტიპების გამოყოფისას, ზემოთ ნახსენები ავტორებისაგან განსხვავებით, გაითვალისწინა ცულის ყველა გარეგნული ნიშანი. ამ ტიპოლოგიის მიხედვით გამოიყოფა კოლხური ცულის სამი ტიპი და ორი ქვეტიპი.

დ. ქორიძე პირველი შეეცადა კოლხური ცულების სახეობრივი დანაწილების საფუძველზე აღნიშნული ცულების ეტაპობრივი განვითარების წარმოჩენას და ამის შედეგად კოლხური ცულის ევოლუციის მეტად საინტერესო სქემა მიიღო. ამ სქემის მიხედვით I და II სახეობისა და II₁ ქვესახეობის ცულები ძვ. წ. XIV-XI სს. თარიღდებიან. III და IV სახეობის, IV₁ და IV₂ ქვესახეობის ცულები — ძვ. წ. XI-VIII სს. ალ. რამიშვილი იზიარებს დ. ქორიძის ტიპოლოგიურ კლასიფიკაციას.

უნდა ვიფიქროთ, რომ III და IV სახეობის, IV₁ და IV₂ ქვესახეობის ცულების არსებობის დასასრული ძვ. წ. VIII საუკუნის ბოლოზე კი არა, არამედ ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულამდე უნდა მოდიოდეს. თ. მიქელაძის აზრით,

ამ სახეობის კოლხური ცულეების არსებობის დასასრული სწორედ ძვ. წ. VI საუკუნეზე მოდის².

ბოლო ხანებში სულ უფრო ცხადი ხდება, რომ III და IV სახეობის IV₁ და IV₂ ქვესახეობის ბრინჯაოს ცულეების არსებობის დასასრული ძვ. წ. VI საუკუნის ბოლოზე მოდის. ძვ. წ. VIII-VI საუკუნის განძებსა და სამაროვნებში რკინის იარაღების გვერდით ბრინჯაოს იარაღებიც გვხვდება, მათ შორის ბევრია ჩვენთვის საინტერესო სახეობებისა და ქვესახეობების ცულეებიც: კურჯუს განძი (დ. ქორიძე), ყულანურხვის, გუადიხუს, წითელი შუქურის (M. M. ტრაიშ მუხურჩის (ე. გოგაძე) პალერის (ნ. ოქროპირიძე, მ. ბარამიძე), ნიგეზიანის (T. K. მიხელაძე, M. B. ბარამიძე), ურგეტისა და წვერმაღალას სამაროვნები (A. Ю. Кахиძე). მერხუელის სამაროვანში, მართალია, არ გვხვდება ბრინჯაოს ცულეები, მაგრამ აქ რკინის სხვადასხვა ნივთების გვერდით ბრინჯაოს ნივთებიც საკმაოდაა წარმოდგენილი (მ. ბარამიძე).

ძვ. წ. VII ს. რკინა უკვე ფართოდაა ათვისებული, მაგრამ ბრინჯაოს ცულეები კვლავ მასიურად კეთდება. ჩანს, რომ ადრეულ რკინის ხანაში რკინის ცული ჯერ კიდევ ვერ დევნის ბრინჯაოს ცულს. ეს, ალბათ, ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულს ხდება, როცა არც განძებსა და არც სამაროვნებში უკვე არ გვხვდება ბრინჯაოს ცულეები.

ზემოთ აღწერილი ცულეები განეკუთვნება ო. ჯაფარიძის ტიპოლოგიის I¹ ქვეტიპს და დ. ქორიძის კლასიფიკაციის I სახეობას. I სახეობის კოლხური ცულეები გვხვდება კოლხეთის ყველა კუთხეში, შიდა ქართლსა და მესხეთ-ჯავახეთში. ამ სახეობის ცულეების გაურცელების სამხრეთ-აღმოსავლეთი საზღვარია ქ. ორდუ (თურქეთი), ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი კი - ქ. სოჭი და მისი მიდამოები¹.

I სახეობის ცულეები ზოგადად ძვ. წ. XIV-XI სს თარიღდებიან.

3. სეგმენტური იარაღი, ბრინჯაოსი, ყუნწი - მართკუთხა, მხრები - სწორი, პირი - თითქმის ნახევარწრიული. პირი დაზიანებულია. სიგრძე - 10,3 სმ. სიგანე - 10 სმ. (ტაბ. 1, 3).

4-8. ზემოთ აღწერილი სეგმენტის მსგავსია განძში შემავალი ხუთი სეგმენტი. ზომებია: I - სიგრძე - 8,9 სმ, პირის სიგანე - 10 სმ (ტაბ. 1, 4), II - 10,4 X 8 (ტაბ. 1, 5), III - 11,1 X 10,9 (ტაბ. 1, 6), IV - სეგმენტი ძლიერ დაზიანებულია (ტაბ. 1, 7), V - სეგმენტს ყუნწი აკლია. სიგრძე - 9,7 სმ (ტაბ. 1, 8).

9-10. დანარჩენი ორი სეგმენტი ზემოთ აღწერილი სეგმენტებისაგან მხოლოდ პირის მოყვანილობით განსხვავდება. ერთს ძალიან დაბალი პირი აქვს (ტაბ. 1, 9), მეორეს - ნახევრად ბარისებური და ნახევრად წრიული (ტაბ. 1, 10).

სახელწოდება „სეგმენტი“ პირობითია. იგი ამ იარაღს მხოლოდ იმიტომ დაერქვა, რომ ის თავისი ფორმით სწორედ სეგმენტს ჰგავს. ასეთი სახელწოდების არსებობის მიზეზი კიდევ ისაა, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ იარაღის გამოჩენიდან დღემდე არ არის მისი დანიშნულება საბოლოოდ გარკვეული. ზოგიერთ ავტორს სეგმენტი მონეტის ფუნქციის შემსრულებელ საცვლელ ნივთად მიაჩნია, ზოგს - ტყავის საფეხკ დანად, ზოგს -

შენარჩობისა და ხორცის საჩუქ-საკეპ იარაღად, ზოგს - წყვილ ცულად, ზოგსაც - ხაომ.რ იარაღად. მკვლევართა ნაწილი სევმენტს ბარის ან ნიჩბის მსგავს იარაღად მიიჩნევს, ნაწილი - თოხისებურ იარაღად, ნაწილი - ხის ქერქის გასაცლელ იარაღად და ზოგი - მარტივი სახუნელი კბილანის დამცველად.⁶

დღეისათვის უკვე უარყოფილია სევმენტური იარაღის მეტყავის დანად (ო. ღამბაშიძე, ლ. სახაროვა, ალ. რამიშვილი) და წყვილ ცულად გამოყენების შესაძლებლობა (ლ. სახაროვა, ალ. რამიშვილი).

სევმენტური იარაღი, როგორც არაერთ მკვლევარს აღუნიშნავს, მესაქონლეობასთან არ უნდა იყოს დაკავშირებული (ო. ღამბაშიძე, ლ. სახაროვა). სხე რომ ყოფილიყო, მაშინ ეს იარაღი უფრო კოლხეთის მთიან რაიონებსა და ყობანში უნდა შეგვეხედროდა, სადაც მესაქონლეობა მეურნეობის ძირითად დარგად ითვლებოდა. ამდენად არადაშავრებული ჩანს სევმენტის ხორცის საკეპ იარაღად გამოყენების შესაძლებლობაც.

სევმენტს ერთდროულად ორი ფუნქცია უნდა ჰქონოდა დაკისრებული: დიდი ზომის ნიჩბისებური ფორმის სევმენტება, ალბათ, მიწის დასამუშავებლად თუ გამოდგებოდა მუხალეობა-მუხოსტეობასა და მკვენახეობაში; შედარებით პატარა ზომის სევმენტები კი - ღის ქერქის გასაცლელ იარაღად. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ გამორიცხული არაა სევმენტის საცვლელ ნივთად გამოყენების შესაძლებლობაც. მონეტების გაჩენამდე ხომ ბევრ ქვეყანაში ლითონის სხვადასხვა იარაღები ასრულებდნენ ფულის ფუნქციას. იქნებ სევმენტები, რომელთა დანიშნულება ჯერაც არაა საბოლოოდ გარკვეული, საცვლელ ერთეულებს წარმოადგენენ.

სევმენტური იარაღის კლასიფიკაცია მოცემული აქვთ ლ. სახაროვას, დ. ქორიძესა და გ. ლორთქიფანიძეს.⁶ ამ საკითხს ზოგადად ეხებიან აგრეთვე ბ. კუფტინი, ო. ღამბაშიძე, და ალ. რამიშვილი.⁷

ბ. კუფტინი წარმოგვიდგენს ზომების მიხედვით სევმენტის განვითარების სურათს: მას პატარა პირიანი სევმენტები დიდ პირიანებზე ადრინდელად მიაჩნია და დადპირიან სევმენტებს თვლის მათ სრულყოფილ ფორმად. ასეთი დალაგება ნებისმიერია და არ ემყარება არც ტიპოლოგიურსა და არც ქრონოლოგიურ საფუძველს. ვარდა ამისა, მასში არ არის შეტანილი ის სევმენტები, რომლებსაც ტანი ბრტყელი ცულის პირს მიუკავთ.

ო. ღამბაშიძემ თხმორის განძში შემავალი სევმენტები ხუთ ჯგუფად დაყო. ასეთი დაყოფის შედეგად შემუშავებულია სევმენტური იარაღის განვითარების საკმაოდ მარჯვე სქემა.

ლ. სახაროვა გამოყოფს სევმენტური იარაღის სამ ტიპს: 1. სევმენტები, რომლებსაც ტანი ბრტყელი ცულის პირს მიუკავს, 2. სევმენტები, რომელთაც ტანი ნამგალა მთვარეს მიუკავს, 3. პორიზონტალურმხრებიანი სევმენტები, რომელს ზოგიერთ ცალს სატარე ღეროზე კოტები აქვს. როგორც ეჭვადვთ, ლ. სახაროვა ტიპების გამოყოფისას სევმენტის მხოლოდ სახეობრივ დანაწილებას ეყრდნობოდა და ზომებს ნაკლებად აქცევს ყურადღებას. ალბათ, ამიტომია, რომ ლ. სახაროვას მიერ გამოყოფილ მესამე ტიპში არაა შესული დიდპირიანი, პორიზონტალურმხრებიანი სევმენტები. ალ. რამიშვილი იზიარებს ლ. სახაროვას ტიპოლოგიას.

გ. ლორთქიფანიძე წონისა და ზომის მიხედვით გამოყოფს სეგმენტურ იარაღის სამ ტიპს: 1. 250–200 გრ.; 2. 160–100 გრ.; 3. 100–50 გრ. ავტორს სეგმენტი საცვლელ ერთეულად მიაჩნია, მათი დალაგება წონის და ზომის მიხედვით გამართლებულია.

დ. ქორიძეს ზემოთ დასახელებული ავტორებისაგან განსხვავებით გათვალისწინებული აქვს სეგმენტის ყველა გარეგნული ნიშანი და ამიტომაც მისი ტიპოლოგია უფრო დამაჯერებელი ჩანს.

სეგმენტური იარაღის დ. ქორიძისეული კლასიფიკაციის მიხედვით გამოიყოფა სამი სახეობა: 1. მცირედ მორკალურპირიანი, ტრაპეციისმაგვარი, ტარდასაგები ყუნწის გარეშე; 2. ძლიერ მორკალურ დიდპირიანი, თითქმის პორიზონტალური მხრებითა და მართკუთხა ფორმის ყუნწით; ამ სახეობაში გამოიყოფა აგრეთვე ძლიერ მორკალული შედარებით პატარა პირიანი სეგმენტებიც. 3. ძლიერ მორკალულპირიანი, მართკუთხა ფორმის ყუნწით.

გალის განძის სეგმენტები განეკუთვნება II სახეობის შედარებით პატარა ზომის სეგმენტებს. ასეთი სეგმენტები აღმოჩენილია ციხისძირში, ვაკიჯვარში, შრომაში, ურეკში, კურზეში, ოფშკვითში, ქვემო ნოღაში, ოჯოლაში, ცაგერსა და სხვ.

II სახეობის სეგმენტების გამოჩენა არსებული მასალების მიხედვით ძვ. წ. XIII ს. მიწურულსა და ძვ. წ. XII ს. ემთხვევა (დ. ქორიძე).

12–13 ბრინჯაოს ზოდის სამი პატარა უფორმო ნატეხი (ტაბ. 1. 11, 12, 13).

14 . სფეროიდული ფორმის ბრინჯაოს (სპილენძის?) პატარა ზოდი (ტაბ. 1, 14).

გალის განძში როგორც ვხედავთ, ბრინჯაოს ზოდის ოთხი ნატეხი და სამეურნეო მიზნებისათვის გამოუსადეგარი იარაღები შედის. ეს იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ განძი „მდნობელის“ საკუთრებას წარმოადგენდა.

განძის დათარიღებისას უნდა დავეყრდნოთ იმ ნივთს, რომელიც ყველაზე გვიანდელია განძში. გალის განძში შემავალი ცულების გამოჩენა ჯერ კიდევ ძვ. წ. XIV ს იწყება, ხოლო სეგმენტებისა – ძვ. წ. XIII საუკუნის მიწურულსა და XII საუკუნეში, ამიტომ განძის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარის დადგენისას უპირატესობა სეგმენტურ იარაღს უნდა მივანიჭოთ, განძის ზედა ქრონოლოგიური საზღვრის გარკვევისას კი კოლხურ ცულს, რადგანაც II სახეობის სეგმენტები თვით ძვ. წ. VI საუკუნის მასალებშიაც კი გვხვდება. მაგ., მუხურჩის სამაროვანში. I სახეობის ცულები კი ძვ. წ. XI საუკუნის შემდგომ მასალებში უკვე ქრება და ადგილს უფრო განვითარებულ III სახეობის ცულს უთმობს. ე. ი. ცულების მიხედვით, გალის განძის ზედა ქრონოლოგიური საზღვარი ძვ. წ. XI საუკუნეს არ უნდა გადახცდეს.

ამრიგად, გალის განძში შემავალ სამეურნეო იარაღებზე დაყრდნობითაც კი შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ეს განძი ძვ. წ. XII–XI სს განეკუთვნება. საინტერესოა ისიც, რომ გალის განძის სამეურნეო იარაღები – ცულები და სეგმენტები ახლო ანალოგს პოულობენ ვაკიჯვრის, ციხისძირ-სამების, ოფშკვითის, შრომისა და თხმორის განძებში შემავალ სამეურნეო იარაღებთან. ეს განძები, თხმორის განძის გარდა, დათარიღებულია ძვ. წ. XII–XI საუკუნეებით. თხმორის განძი კი – ძვ. წ. XI–IX საუკუნეებით.⁸

გალის განძის სეგმენტები ახლოს დგანან ვაკიჯვრის, ოფშკვითის, ციხის-

ძირ-სამების, შრომისა და თხმორის განძის პირველ და მეხუთე ჯგუფის სვეტ-მენტებთან, ხოლო ცულები — ვაკეჯვრის განძის ცულებთან.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, გალის განძი ვ. წ. XII—XI სს უნდა დათარიღდეს.

თანამედროვე ქ. გალის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, გალის განძის გარდა, როგორც აღვნიშნეთ, კიდევ სამი განძი იყო ნაპოვნი: სპილენძის ზოდების განძი (1956 წ.) და სპილენძისა და ბრინჯაოს ზოდების, წიდეებისა და სამეურნეო იარაღებისაგან შემდგარი ორი განძი (1959 წ. და 1962 წ.). თუ ამას დავემატებთ იმასაც, რომ ქ. გალის ამ ნაწილში სხვადასხვა დროს სპილენძისა და ბრინჯაოს ზოდების ცალკეულ აღმოჩენებსაც ჰქონდა ადგილი, მაშინ უფრო დამაჯერებელი იქნება ვიფიქროთ, რომ ბრინჯაოს ხანაში ამ მხარეს თავისი საწარმოო კერა ჰქონდა.

ოფიციალური წყაროების მიხედვით, გალის რაიონის ტერიტორიაზე სპილენძის საბადო უცნობია. მეტალურგიული წყაროების მიერ კერა შეიძლება ქ. გალის ჩრდილო ნაწილში, მდ. ერისწყლის ხეობაში, ლელე მაჭირხოლი-შღალისთან (მერტხლის ლელე) არსებულებით. აქ მშენებლობისას უპოვიათ ბრინჯაოსა და რკინის წიდეები. ნაპოვნის ბედი უცნობია (რ. ხვისტიანი).

გალის რაიონში ზემოთ განხილული და ნახსენები განძების გარდა, დღეისათვის აღმოჩენილია კიდევ შვიდი განძი (საბერიოში, წარჩეშში, რეჩხში, ფიჩორში, ბედიამში, ჭუბერხინჯში, თავილონში). ამ რეგიონშივეა აღმოჩენილი I ტიპის კოლხური ცულის ყალიბი (თავილონი), პირველი ქვეტაპის მინიატურული ცულის თიხის ყალიბი (ცხირო-გალი) და ყუამილიანი ცულის ყალიბი (ს. ფიჩორი). მალე ამ მეტად მნიშვნელოვან ძეგლებს შეემატება გვიანბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი სოფ. ფიჩორიდან, რომელსაც თხრის აფხაზეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია მ. ბარამიძის ხელმძღვანელობით.

გალის რაიონის ამ მრავალრიცხოვანი და საინტერესო ძეგლების კომპლექსური შესწავლა ჯერაც არავის უცდია. ამ ძეგლების შესწავლამ შეიძლება შეუქი მოჰყინოს კოლხური კულტურის დღემდის გადაუწყვეტ მრავალ პრობლემას.

1. Трапш, М. Труды, Сухуми, 1970, I, с. 169, 171. რ. ხვისტიანი, ცხიროგალის განძი (ხელნაწერი).

2. განძი ინახება გალის ისტ.-ეთნოგრ. მუზეუმში, კოლექცია № 283-292, № 623-626.

3. თ. მიქელაძე, ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, თბ., 1974, ტაბ. XXIV.

4. Воронцов Ю. Древности Сочи и его окрестностей, Краснодар, 1979, с. 57, рис 26 (11, 15).

რ. ჩაფარიძე, დასავლეთ საქართველო გვიანბრინჯაოს ხანაში, „მაცნე“, თბ., 1982, 2, გვ. 46.

5. საქართველოს არქეოლოგია, თბ., 1959, გვ. 149; ლ. სახაროვა, გვიანი ბრინჯაოს ხანის ლეჩხუმის სამიწათმოქმედო იარაღების შესწავლისათვის, „მაცნე“, თბ., 1964, 1, გვ. 166, ტაბ. II; ალ. რამიშვილი, კოლხეთის პატრიარქული კულტურის ისტორიიდან, ბათუმი, 1974, გვ. 69-70.

6. ლ. სახაროვა, შიშ. ნაშრომი, გვ. 166; დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბ., 1965, გვ. 91-94; ლორჯიანიძე გ., Древняя Колхиды в VI—II вв. до н. э., Автореферат доктор. диссерт., Тб., 1975, стр. 45.

7. Кухтин Б., К вопросу о древнейших корнях Грузинской культуры на Кавказе по данным археологии. სსმ, XII, თბ., 1944, გვ. 318-319, ნახ. 16; თ. ლაშბაშიძე, თხმორის განძი, თბ., 1963, გვ. 25-26, ტაბ. V-VIII; ალ. რამიშვილი, შიშ. ნაშრომი, გვ. 66.

8. ლ. ქორიძე, შიშ. ნაშრომი, გვ. 20, 23; თ. ლაშბაშიძე, შიშ. ნაშრომი, გვ. 77.

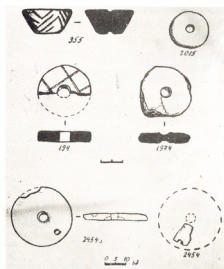
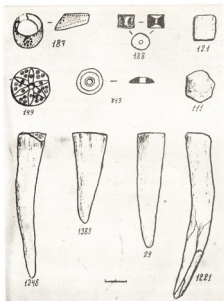
ძვლისა და ქვის ნივთები უფლისციხიდან

უფლისციხის ფეოდალური ხანის განათხარ მასალათა შორის მეტად საინტერესოა ძვლისა თუ ქვის ნივთები. ძვლის მასალა დანიშნულების მიხედვით ორ ჯგუფად იყოფა, სამეურნეო-საოჯახო და სამკაულები. ცალკე შეიძლება გამოიყოს ნახევარფაბრიკატები. პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება სადგისები და საპრიალოები (№№ 1221, 1248, 1383), რომლებიც ტყავის დასამუშავებლად გამოიყენებოდა. მსგავსი იარაღები მრავლადაა ცნობილი შუა სუკუენების ნახაზღარებიდან (1, გვ. 17). უფლისციხეში ისინი გვხვდება როგორც ადრე, ისე განვითარებულ ფეოდალურ ხანაში. ჩანს, უფლისციხელთა სამეურნეო საქმიანობაში გარკვეული ადგილი ეკავა ტყავის წარმოებას. თუმცა ტყავის დასამუშავებელი იარაღების შედარებითი სიმცირე ძეურნეობის ამ დარგის არც თუ ისე ფართო მასშტაბებზე მეტყველებს.

XI-XIII სს. ძვლის მასალა გარგადაა წარმოდგენილი ისეთი ნივთებით, როგორცაა: ხაინკრუსტაციო ფირფიტა, მრგვალ-ბრტყელი, შუაში გახვრეტილი (№ 149). შემკულია ამოკაწრული ეჭვფურცლა ვარდულითა და წერტილ-წრეების ორნამენტით. მართკუთხა მოყვანილობის სადა, ნაპრიალები ფირფიტა (№ 121). მსგავსი ხაინკრუსტაციო ფირფიტები ფართოდ იხმარებოდა პატარა ყუთების, ავეჯისა თუ სხვა საგნების შესამკობად (1, გვ. 16).

ამ პერიოდის ძვლის ნაწარმში გვხვდება სამკაულები და ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთები: კვირისტავისებური ღილი, ნაპრიალები, ტანზე შემოუყვება ორი წიბო (№ 713). ბეჭედი — ხაცერული, ბრტყელგანიკვეთიანი, ზურგი შემკული აქვს მსხვილი წერტილებით გამოყვანილი ვარდულით, ზედაპირი კი მთლიანად დაფარულია წვრილი წერტილებით, რომლებშიც ისტრუსტირებულია სპილენძი (№ 187). წვრილფეხა ცხოველის მალისაგან დამზადებული ცილინდრული ფორმის ტანდაფანჯრული საკიდი (№ 128). კვირისტავისებური ფორმის ღილები თუ ძვლის საკიდები მრავლადაა მოპოვებული ამიერკავკასიის ფეოდალური ხანის ძეგლებზე (1, გვ. 65-71). რაც შეეხება ინკრუსტირებულ ბეჭედს, მსგავსი ფორმის ძვლის ბეჭედი, თვალზე უნდა წერტილ-წრის ორნამენტით, რომელსაც ძველის გამთხრელები VI-X სს. ათარილებენ, აღმოჩენილია თბილისში (2 გვ. 28, ტაბ. 38) თუმცა შემკულობის მხრივ უფლისციხური ბეჭედი შედარებით მაღალმხატვრულ ნიმუშს წარმოადგენს და რთული ტექნიკური ხერხითაა დამზადებული, რაც მათ შორის არსებულ ქრონოლოგიურ სხვაობაზეც უნდა მიუთითებდეს. ეს უკანასკნელი განვითარებული ფეოდალური ხანის ფენაშია მოპოვებული და შესაძლოა უფრო XI-XIII სს. დათარიღდეს.

უფლისციხური ძვლის ნივთებისათვის დამახასიათებელია გაპრიალება, წიბოებით, ამოკაწრული ვარდულებითა და წერტილ-წრის ორნამენტით შემკობა. ერთი მათგანი კი როგორც ვნახეთ ინკრუსტირებულიცაა. ძვლის ნაწარმიდან ცალკე უნდა აღინიშნოს ნახევარფაბრიკატები: ბოლოგადახერხილი, ზედაპირნაპრიალები რქა, დასაჭრელად მომზადებული (№ 29). აგრეთვე ნა-

ძვლისა და რქის ნივთები უფ-
 ლისციხიდან.

ქვის ნივთები უფლისციხიდან.

Костные изделия
 из Уфлисцихе.

Каменные изделия
 из Уфлисцихе.

წილობრივ ნაპრიალები ბრტყელი ფირფიტა, უსწორმასწორო ინდექსით (№ 111). უფლისციხეში ძვლის ნახევარფაბრიკატების აღმოჩენა შედეგად შექმნილი ნივთებში აქ ძვლის ნივთების ადგილობრივ წარმოებაზე უნდა მიგვიბრუნდეს. თუ ტყავის დასამუშავებელი მარტივი იარაღების კეთება არაპროფესიონალსავე შეეძლო, ისეთი საგნების დამზადებას, როგორცაა ორნამენტირებული ფირფიტები და ინკრუსტირებული ბეჭედი, უცილობლად გამოცდილი ოსტატის ხელი სჭირდება. ამდენად შესაძლოა დავასკვნათ, რომ XI-XIII სს უფლისციხეში არსებობდა ძვლის ნივთების ადგილობრივი სახელოსნო, სადაც მაღალი გემოვნებითა და რთული ტექნიკური ხერხებით შეარულებული ნაწარმი მზადდებოდა.

რაც შეეხება ქვის ნივთებს, ისინი ძირითადად სამკვარი დანიშნულებისაა: სამკურნეო საბრძოლო და საკულტო. სამკურნეო ნაწარმიდან აღსანიშნავია: ხელწისქვილის ქვები (№ 2454), კვების კონხები, ქვევრის სარქველები. აგრეთვე წაკვეთილი კონხის ფორმის ქვიშაქვის ორნამენტირებული კვირისტავის ნაშაბი (№ 355). ხელწისქვილი, კვირისტავი და კვების კონხები თანამხლები კერამიკული მასალის მიხედვით VI-VIII სს თარიღდება. ხელწისქვილის ქვები XI-XIII სს. ფუნემშიც გვხვდება (2454ა). ქვევრებისათვის უფლისციხელებს ძირითადად გამოუყენებიათ ნახევარსფერული ქვიშაქვის სარქველები. ჩრდილოეთ უბნის XIII-XIV სს დათარიღებულ ერთ-ერთ სათავსში ნ ამავეარი სარქველი აღმოჩნდა. თუმცა ამ ადგილას ქვევრებს საერთაშორისო მიჯაჭვლით. შესაძლოა აქ ნაქმე გვქონდეს ქვისმთლელის სახელოსნოსთან, რომელიც ძირითადად სარქველების დამზადებით იყო დაკავებული. ვარდა სპეციალურად გამოთვლილი სარქველებისა, უფლისციხელები ჭურჭლის თავსახურად იყენებდნენ სხვადასხვა ზომის რიყის ბრტყელ, წრიულ ქვებს.

ქვის საბრძოლო იარაღებიდან მრავლადაა მოპოვებული საგანგებოდ გათლილ-დამუშავებული შურდულის ქვები და შედარებით დიდი ზომის მრგვალი „ჭურვები“. ეს უკანასკნელი განკუთვნილი იყო სატყორცნი მანქანებისათვის (ფილაკავებისათვის). მათი აბსოლუტური უმრავლესობა ქვიშაქვისაა, რითაც ასე მდიდარია უფლისციხის ზიდაშობი. „ჭურვები“ იმდენად გულდასმითაა გათლილი, რომ ისინი უფლისციხელებს უნდა კუთვნიებოდეთ, ვინაიდან მტერს არ ექნებოდა საშუალება საბრძოლო მოქმედების დროს „ჭურვები“ ასე კარგად დაემუშავებინა. ამასთან კლდეში ნაკვეთი კომპლექსის ტერიტორიაზე მათი ნაშაბებიცაა მიკვლეული. თუმცა რა თქმა უნდა გამოირიგებული არაა, რომ „ჭურვების“ გარკვეული ნაწილი მტრის ნატყორცნი იყოს. შურდულის ქვები და „ჭურვები“ უფლისციხეში მთელი ფეოდალური ხანის მანძილზე ჩანს გავრცელებული.

საკულტო ნივთებს მიეკუთვნება ქვიშაქვისაგან დამზადებული სხვადასხვა ზომის მრგვალ-ბრტყელი, შუაში გახვრეტილი ქვები (№ 2015). მათგან ერთი ცალი ორნამენტირებულიცაა (№ 194). აქ აღმოჩენილია ნაწილობრივ გახვრეტილი ცალეზი (№ 1974). ამგვარი ქვები უფლისციხის მახლობლად, ეთლანისხევის სამლოცველოზე ჯერ კიდევ II-I ათასწლეულების მიჯნაზე გვხვდება (მ, გვ. 24). შემდგომში კი, უფლისციხის არსებობის მთელ მანძილზე დასტურდება, როგორც ვ. ბარდაველიძემ ვაარკვია, გახვრეტილი საგნები ასტრალურ ლტოებათა (მზის, მთვარის) ერთ-ერთ სიმბოლოს წარმო-

ადგენდა და ფართოდ იყო გამოყენებული საწესო რიტუალებში (4, კვ. 19-20). ადრე და განვითარებული ფეოდალური ხანის ფენებში ამგვარი ქვების მრავლად აღმოჩენა, უფლისციხეებში წარმართული რწმენა-წარმოდგენების კონსერვატორულობაზე უნდა მიგვითითებდეს.

უდაოა, რომ შუა საუკუნეების უფლისციხეში ქვის დამუშავების ხელოვნება ერთობ მაღალ დონეზე იდგა, რაზედაც მეტყველებს არა მარტო ფეოდალურ ხანაში შესანიშნავად გამოკვეთილი ქვაბულები, არამედ გათხრების დროს მოპოვებული ქვის მასადაც. როგორც ჩანს, ქვის მთლელი ხელოსნები გაწაფული ყოფილან უფრო ვიწრო სპეციალობებში. ამაზე უნდა მიუთითებდეს ქვის მთლელის სახელოსნო ჩრდილოეთი უბნიდან, სადაც მხოლოდ ქვიშაქვისაგან დამზადებული ქვევრის სარქველები აღმოჩნდა.

1. თ. კერესელიძე, ქვის ნივთების კატალოგი, თბ., 1978.
 2. ი. გველიშვილი, თ. ტყემელაშვილი, თბილისის მატერიალური კულტურის ძეგლები, თბ., 1961.
 3. დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე I, თბ., 1964.
 4. ვ. ბარდველიძე, ქართველთა უძველესი საწმენოების ისტორიიდან (ლეთაება ბარბარა ბაბარ), თბ., 1941).

ქართული ქალის ჩაცმულობა (XIX ს).

ქართლელი ქალის ჩაცმულობის მთლიანი ტანი წარმოგვიდგება შემდეგი სახით: 1. თავსაბურავები და თავსაფრები; მოსასხამები; 3. ჩასაცმელი სათბუნებლები, 4. კაბები; 5. საცვლები; 6. ფეხსამოსები; 7. ფეხსაცმელები.

თვითული ეს სახეობა შეიცავს როგორც ცალკე ელემენტებს, ისე კომპლექსებს. ცალკე ელემენტი ყოველდღიურად სახმარია, ხოლო კომპლექსები უფრო გამოსასვლელ და საზეიმო ჩაცმულობის მთლიანობას ქმნიან.

1. თავსაბურავები

ქართლელი ქალის თავსაბურავების და თავსაფრების შემადგენლობაში შედიოდა ხილაბანი, თავშალი, თავსადები ანუ თავაქალა, შუბლის საფენი, შიგნითა თავსაკრავი, ნაკერი თავსაკრავი, პირის ასახვევი, ლეჩაქი, ჩიხტი, კოპი, ბალდადი, შალი, ნაქსოვი ქუდეები და შლიაპა.

ხილაბანი, თავზე მოსაკრავი სამკუთხა გამოჭრილი მიტკლის ნაჭერი, რომელსაც ორი ჟური საკმაოდ ქონდა წაგრძელებული შუა მესამე მოკლე იყო. საღერაქე ქსოვილი XIX საუკუნეში საქართველოში გარედან შემოდიოდა. ლეჩაქის სახელებში შემონახული ტერმინები „ბლონდი“, „ტრუპი“, „ბურსო“ და „ტულა“ ამ ქსოვილის სადაურობაზე უნდა მიუთითებდეს ნაქსოვის და ქსოვილთა მიხედვით მოხსენება „ლეჩაქი ხეზიანი“ ატლასისა“, „ლეჩაქი ძაფით ნაკერი ატლასისა“, „ლეჩაქი საია ატლასისა“, „გარსის ლეჩაქი“, „ჩაქსოვილი ლეჩაქი“.

ლეჩაქებს ამზადებდნენ საქართველოს ქალაქებში (თბილისი, გორი, თელავი). ლეჩაქისათვის იღებდნენ სამკუთხედად აჭრილ ქსოვილს, რომლის საშუალო ანაზომია 150×150×190 სმ, რომელსაც ირგვლივ შემოაკერებდნენ მაქმანს — არშიას, აწარმოებდნენ ლეჩაქის დაბასმვას და სცოდნიათ აგრეთვე მისი შემკობა აბრეშუმის ძაფით ამოყვანილი სახეებით.

დაბასმვისათვის გამოყენებაში ყოფილა სპეციალური ყდა, რომელსაც ლეჩაქის ფიცარი ეწოდებოდა.

1826 წლის მზითვის წიგნში მოიხსენიება „ლეჩაქის ფიცრები ანუ დაფა დახატული“ (მ. იაშვილი, მასალები, გვ. 188) და სხვა. ფიცარზე გადაჭიმულ ლეჩაქს, რომელიც წინასწარ შაქრის წყალში იყო გახამებული სხვადასხვა ყვავილოვანი სახეებით მორთავდნენ. ყვავილოვანი სახეების გამოსაყვანად იყენებდნენ სახამებელს, რომელსაც ზოგჯერ პურის ფქვილისაგან ამზადებდნენ.

ლეჩაქის ფიცარი წინასწარ მოხატულიც ყოფილა და ამის შესაბამისად სცოდნიათ ლეჩაქის დაბასმვა. გარდა აბრეშუმის ძაფით მოქარგვისა იცოდნენ ლეჩაქის მოქარგვა ოქრომკედით.

ლეჩაქებს განასხვავებდნენ, იყო სადა და სახიანი. მზითვის წიგნებში გვხვდება „ლეჩაქი ოქრომკედით ნაკერი საცხენოსნო“, განთქმული იყო თელავური ლეჩაქი, თელაველები ლეჩაქს საგანგებო მაქმანით ამკობდნენ და ნემსით ზედ სახეებიც ამოყავდათ ხოლმე.

ლეჩაქი დამოუკიდებლად არ იხმარებოდა, იგი შედიოდა ქართველი ქალის თავხურვის კომპლექსში, მთელი ეს კომპლექსი წარმოადგენდა რთული კომპონენტების ერთობას. თვით ტერმინი XVII საუკუნეზე ადრე არ ჩანს. თავხურვის შემადგენელი მეორე მნიშვნელოვანი ელემენტია თავსადები ანუ თავსაკრავი, თავსაკრავის საშუალო ზომაა 45×3 სმ. ან 50×3 სმ. მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს თავსაკრავს ტერმინი ჩიხტი შეენაცვლა.

თავსაკრავი მზადდებოდა სხვადასხვა მასალისაგან, მაგ. მზითვის წიგნებში მოიხსენიება: ოქრომკედი ნაკერი, დახატული, სტერნოს, ყალამქრის, ხავერდის.

თავსაკრავებში აქცენტირებული იყო მისი ცენტრი, რომელიც ცხვირის ასწვრივ შუბლზე მოდიოდა, თუ სადა ქსოვილისა იყო მას შუაში ამკობდნენ შუბლის ქინძისთავით, ხშირად იგი ოქროსაგან მზადდებოდა შემკული იყო ძვირფასი თვლებით.

თავსაკრავი მუყაოს რკალზე იყო ქინძისთავებით გადაკრული. მუყაოს დამოუკიდებლად ჩიხტა ეწოდებოდა. უფრო გვიან ამ ტერმინმა ორივე გაერთიანა.

კოპი — თავხურვის ერთი შემადგენელი ელემენტი, რომელიც წარმოადგენდა თითის სიმსხო რკალის ფორმაზე, მაგრად დახვეულ ბამბას გამოკერილს ატლასში, ან აბრეშუმის ნაჭერში, კოპი შუა ნაწილში უფრო შემსხვილებული იყო, მისი ბოლოები თანდათან მოვიწროვებული. კოპი იკერებოდა ძრული ქსოვილისაგან. XIX საუკუნის მზიფვის წიგნებში კოპი მოიხსენიებოდა „ნაკერი ოქრომკედისა, ფარჩისა და ლენტებისა“. კოპი იდებოდა ჩიხტში, ავსებდა თმასა და ჩიხტს შორის დარჩენილ არეს. კოპი ჩიხტის კიდეზე ქინძისთავებით მაგრდებოდა, ხოლო კოპზე ლეჩაქი დაეფინებოდა და მასაც ასევე ქინძისთავებით ამაგრებდნენ.

კოპის გაჩენა ჩიხტის ხმარებას უნდა მოყოლოდა.

ბაღდადი — თავხურვის ერთი შემადგენელი ელემენტია. ბაღდადი აბრეშუმის ქსოვილისაგან იყო დამზადებული, უმთავრესად შავი, შუქი ლურჯი, ან იასამნის ფერად შეღებილი, ოთხკუთხა აჭრილი, რკამელსაც მოხვევის დროს უბეურად გადაეცემადნენ.

ლეჩაქით თავდახურულ ქალს ბაღდადი ისე უნდა მოეხვია, რომ სამკაულად გადაქცეული ჩიხტა და მასზე დაფენილი ლეჩაქის არშია არ დაფარულიყო.

ბაღდადის ორი ბოლო ნიკაბ ქვეშ იკერებოდა.

ბაღდადს უმეტესად ხანდაზმული მანდილოსნები ატარებდნენ.

შალი, შალის ძაფისაგან ყანისნალით მოქსოვილი მოსასხამი, რომელსაც იყენებდნენ ზამთრის პირობებში. შალს ქსოვდნენ, როგორც სამკუთხა ფორმისას ისე ოთხკუთხა ფორმაზე. თავზე იხვევდნენ უბეურად ზოეცილს.

ქუდი — ქართლში ქალები იხურადენენ ქუდებსაც, რომელსაც კაინანლით ქსოვდნენ აბრეშუმის, ბამბის და მატყლისაგან. უფრო ხშირი გახდა 1921 წლის შემდგომ პერიოდში, ამას ხელი შეუწყო ქალთა ემანსიპაციამ. ქალებმა თმების შეჭრის შემდეგ უფრო მოუხშირეს ქუდების ხმარებას.

ქუდი — შლიაპა — XIX საუკუნის დასაწყისიდან ქართლელ დიდებულთა ქალების სამოსში ჩნდება ქუდი — „შლიაპკა“ (1826 წ.), შლიაპა ოქრომკედით მოქარგული ყოფილა, წლის დროის და დანიშნულების შესაბამისად ქალებს უხმარიათ „ზანთრის“, „ზაფხულის“ და „კიზიტის“ შლიაპები. შლიაპის ხმარება ბშირი იყო ქალაქის მოსახლეობაში (თბილისი, გორი, ხაშური, დუშეთი).

ხილაბანდს იყენდნენ თავზე. შემდეგ ორი გრძელი ყურით თავის უკან იკრავდნენ და მოპკონდათ წვერები წინ და შუბლზე ორმაგად გაინასკვავდნენ. ხილაბანდით იმაგრებდნენ თმებს, ხილაბანდს ხმარობდნენ ქალები კათოვების შემდეგ. ხილაბანდის ხმარება ქართლში საყოველთაოდ იყო გავრცელებული.

მგლოვიარე და მოხუცი ქალები უმეტესად შავ ხილაბანდს ატარებდნენ. ხილაბანდი ხმარებაში იყო, როგორც XIX ს I ნახევარში, ისე მეორე ნახევარში, ასევე იხმარებოდა, შემდეგ პერიოდშიც. განსაკუთრებით მას ხმარობდა სოფლის მოსახლეობა.

თავშალი — თავზე მოსახვევი, მიტკელის ან ჩითისაგან სამკუთხად გამოჭრილი ნაჭერი. იმის მიხედვით თუ როგორ იყო გამოჭრილი თავშალს თავისი სახელები უქონდა. ასე მაგ სამკუთხად გამოჭრილ თავშალს ცალპირა თავშალი ეწოდებოდა, ოთხკუთხად გამოჭრილს უბეური თავშალი, როგორც მასალებიდან ირკვევა, უბეურ თავშალს ხანდაზმული ქალები ატარებდნენ, ცალპირას კი ახალგაზრდები. თავშალის მოხვევის წესი, როგორც ცალპირასი, ისე უბეურისა ერთნაირია. სამკუთხა თავშალი სწორკუთხა სამკუთხედის ფორმისა იყო. სწორი კუთხე თავს უკან უნდა დაფენოდა, ხოლო ორი ყურით ნიკაპის ქვეშ ყურებს ორგზის მსუბუქად გადაინასკვავდნენ, მოხვევის დროს საფეთქლებთან იცოდნენ თავშალის ნაიჭის ჩაგდება.

თავშლის მოხვევის წესში არის განსხვავება. ქვემო ქართლის და თბილისის სამხრეთის სოფლებში თავშალს ინასკვავდნენ კეფის უკან.

თავშლის მასალად ძირითადად ჩითი და მიტკალი იყო გამოყენებული. XIX საუკუნის ისტორიულ საბუთებში მოხსენიებული „თავზე მოსახვევი ჩითისა“ — თავშალს უნდა გულისხმობდეს. თვით ტერმინი თავშალი ისე, როგორც ხილაბანდი გვიანდელი ჩანს, იგი XVIII საუკუნის ლექსიკონში შეტანილი არ არის.

ქართლში თავსაზურავის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ელემენტია ლეჩაქი, თვით ტერმინი XVII საუკუნეში ჩნდება. იგი მოიხსენიება ლევან დადიანის დის მზითვის წიგნში. (1634 წ.).

ახალუხი — ქალის ჩაცმულობის გავრცელებული ელემენტი. იგი ხშირად მოიხსენიება მზითვის წიგნებში, განსაკუთრებით XVIII და XIX საუკუნის საბუთებში.

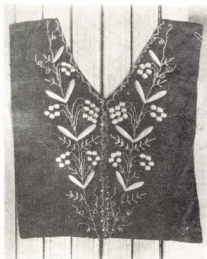
ზოცონა ძველებური ქართული კაბით.

Девочка в старинном карталинском платье.

ქართლელი დიდებული ქალის ჩაცმულობა. (შხატე. შ ტილკე).

Карталинка (худ. М. Тильке).

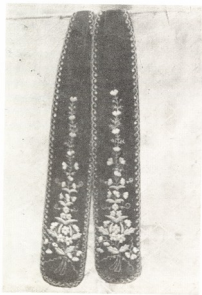

ველისპირი.

Нарядчик.

სარტყელი.

Пояс.

ახალუხი წინ ჩაჭრილი მთელი ტანიანი უსაყელო და სახელოებიანი ჩასაცმელია, რომელიც წელში ყოფილა გამოყვანილი. ახალუხს უკეთადებოდა და ქოზა და სარჩული ახალუხის მასალად გამოყენებული ყოფილა: ატლასი, დარაია, ყალანქარი, აბრეშუმი, დიბა, ფრანგული ჩითი, რუსული ჩითი, მოვი, ზარბაბთა, ფარჩა და სხვ.

ახალუხს ანკობდნენ ორნამენტებით ოქრომკედითა და აბრეშუმით.

ახალუხი ხმარებიდან გავიდა XIX ს. ბოლოს.

კოფთა — ქალის შიდა ჩასაცმელის ერთერთი ელემენტი, რომელსაც ღამის პერანგის ნაცვლად აცვამდნენ. კოფტა მიტკლის ან აბრეშუმისაგან იკერებოდა. იყო სახელოებიანი და უსახელოებო. ტერმინი ქართლში ახალი გაჩენილია. XIX საუკუნის შუა იანების მზითვის წიგნში მოიხსენება „კოფტოჩკა“.

კოფთა — კოფტა პერანგისა და მისი ამიანაგის თანატოლად მოიხსენიება, ნახევარი დუფინი პერანგი, ნახევარი დუფინი კოფტა, ნახევარი დუფინი პერანგის ამხანაგი³ და სხვ.

საბეტჟური — ქულაჯა, ქალის ჩაცმულობის ერთი შემადგენელი ელემენტი, რომელსაც ატარებდნენ როგორც ზამთარში, ისე ზაფხულში. ქულაჯა ანუ საბეტჟური უსახლეო, უსაყელო და წელამდე მოკლე შემოსაცმელია. ქ. გორის სახელმწიფო ისტორიულ ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცულია ორი ასეთი საბეტჟური — ქულაჯა. ერთი № 2—41/90 — 3533, რომელიც ქირმანშალისა და სარჩული არ გააჩნია, ხოლო მეორე ქულაჯა № 21—39/25—2199 წითელი ხავერდისა და წითელი ატლასისაგან შეკერილი. მწვანე აბრეშუმით არის დასარჩულებული და წინა კალთა ოქრომკედით არის შემკული.

აღნიშნული ქულაჯა პირველისაგან იმით განსხვავდება, რომ ეს მასალა უფრო ძვირფასია და აჭრილობაც თავისებური. იგი უფრო საზეიმო ჩასაცმელს წარმოადგენს, ვიდრე პირველი.

საბეტჟურებს სათბუნე ჩასაცმელის ფუნქციაც ჰქონდა და მას ხშირად მატყლსაც უდებდნენ, იგი საყოველთაო ხმარებაში იყო ქართლის, როგორც ბარის ისე მთის ზოლში, ქართლის ზოგიერთ კუთხეში მას დუშულსაც უწოდებდნენ. დუშულული მამაკაცთა ჩაცმულობის ელემენტსაც შეადგენდა.

შეიდიში — ქალის ქვედა საცვლის ერთი გავრცელებული სახეობა, რომელსაც ივ. ჯავახიშვილის აზრით სახელწოდება ქსოვილის სახელიდან შერჩენია. საბას ლექსიკონში შეიდიში არ არის შეტანილი. მისი ძველი სახელი უნდა იყოს ნიფხავი გრძელი ტოტებით. გორის სახელმწიფო ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმის № 1364 შეიდიში, წარმოადგენს იასამინისფერი აბრეშუმის შარკისებურად შეკერილ ჩასაცმელს, რომელიც შიგნიდან ბატისტით არის დასარჩულებული. წელზე აქვს სალტე. რომლის სიგანე 4 სმ. სალტე იკრის ღილით, რომელიც მარცხენა მხარეზეა დაკრებულ. შეიდიშის ტოტების სიგრძე 77 სმ. დაბოლოებაზე ტოტის სიგანე 24 სმ. ტოტები მთლიანი ნაჭრისაგან არის აჭრილი, უბეში ჩადგმული აქვს ხისტაკი. სალტიდან უბის დაბოლოებამდე 34 სმ-ია. შეიდიში უბეში 88 სმ. სიგანისაა. სალტეზე მოკერებულია ნაოჭით; შეიდიში ტოტების დაბოლოებაზე შემკულია ოქრომკედით. შემკულობის ამ ნაწილს ჩაჯარიში

ენოდებოდა. შემკულობის მხატვრული მოტივი მცენარეულურობითი ხაზებია, ორნამენტის მასალად გამოყენებულია ოქროსფერ-მწვანე რემუის შავი ძაფი.

ხონჯრიანი შეიდიშები უფრო ადრინდელი უნდა იყოს. მზითვის ნიგნების მიხედვით ჩანს, რომ შეიდიში იკვროდა ზორტებითაც.¹

შეიდიში ქართლში ყველა კუთხეში ჩანს, მაგრამ მოსახლეობის ფართო ფენებში არ იყო გავრცელებული. გლეხთა ქალები XIX ს. მას არ ატარებდნენ, ან იშვიათად. შიდა ქართლის ხეობებში იგი ნაკლებად ჩანს. ჩანს მხოლოდ ზედა ფენების ჩაცმულობის ელემენტად.

III ტანსაცმელი

ტანსაცმელი წარმოგიდგება: საცვლების, საცვლებზე საცმელის და თბილი ტანსაცმელისაგან.

საცვლებში შედის: პერანგი, პერანგის ამხანაგი, აზლუდი, შეიდიში, ნიხონადა, კოფტა.

საცვლებზედა ტანსაცმელში შედის კაბა, კაბის კომპლექტი, ზედატანი, ქვედატანი, წინსაუარი, ქულაჯა.

თბილ ტანსაცმელს განეკუთვნება: პალტო, ქათიბი, ტყავი, ტყავაკაბა, და ახალუხი.

ქალის პერანგის მასალად იყენებდნენ: აბრეშუმს, ტასლოს, ჩიტს, ნარმას, მიტკალს, მოვს, ყანაოზს (ბურსოს, მერდინს) და სხვ.

პერანგი სახელოებიანი მაჯაფარფარა, ან უსახელო და ფართო განისა იკვებოდა. იყო სწორი პერანგი და იყო ჩაქიანი, ანუ ხისტაკ ჩადგმული; რომელიც პერანგის წელს ქვემოთ სიგანეს უმატებდა. პერანგის გული ან სხვა ნაჭრისა იყო ჩადგმული ან იმავე ნაჭერს საგანგებოდ მორთავდნენ; ძველ საბუთებში მოხსენებულია „ცისფერი ფრანგის ყანაოზის პერანგი თავისი გიშრის გრეხილითა, ხასყირმიზი ჰოჯის პერანგი, თავისი მრგვალი მძივის გრეხილითა, ყვითელი მოვის პერანგი თავისი მრგვალიც მძივის გრეხილითა (მ. იაშვილი, მასალები, გვ. 187). პერანგი საბიანი ტილოსა აბორკებით“ (იქვე, გვ. 293). „სამი ყალაქრის პერანგი“ (ნ. მაჩაბელი, გვ. 250).

გორის მუზეუმში დაცული პერანგი წითელი აბრეშუმისაა (წითელი სკლოტი). პერანგის ძირითადი ტანი აჭრილია ერთიანი ნაჭრისაგან. სახელოებიც მთლიანი ნაჭრისაა. რომელიც მხართან და მაჯასთან ერთი და იგივე სიგანისაა. ილიაში ოთხკუთხა ნაჭერი — ხისტაკი აქვს ჩადგმული. სახელო პერანგის ძირითად თარგში 2,5 სმ-ია. აჭრილი და ისეა მიკვრებული. პერანგს სიგანის მისაცემად გვერდებში ჩადგმული აქვს სამკუთხა ნაჭრები — ხისტაკები. პერანგს საყელო მრგვალად აქვს ამოჭრილი და წინ მცირეზე აქვს ჩაჭრილი. საყელოს არც შესაკვრელი აქვს და არც საღილე. ყელზე და გულის ჭრილს შემოსდევს ოქრომკედის ყაითანი. მაჯებს კი შიგნიდან ბუზმენტი აქვს გამოკვრებული.

პერანგს უკეთებდნენ საგულეს. საგულე ყოველთვის სხვა ფერის. უმეტესად წითელი ფერისა უნდა ყოფილიყო. პერანგს იცვამდნენ, როგორც

გულამოღებულ კაბების შიგნით, ისე ახალუხის ქვეშ. პერანგის მსგავსად თარგი გვიანი დროისათვის მხოლოდ საღამურ პერანგს შერჩა. მას იღებდნენ. როგორც საღამური ისე საყოველღეო სატარებლად.

პერანგის მასალად ძირითადად მიტკალი იყო გამოყენებული. იშვიათად დარაია.

მზითვის ნიგნებში, აბანოს პერანგი, პერანგი კოფთა და მეცხვარეებშირად თანატოლი რაოდენობით მოიხსენიება.

IV. მოსასხამები ქართული ქალის მოსასხამთა რიგს განეკუთვნება: შალი, აჯილა, ჩადრი, სამხრე შალი, ზენარი და ტოლომა.

შალი — გარდა თავსაბურავი შალისა, ხმარებაში იყო მხრებზე მოსასხამი შალი. ამ დანიშნულებით ძირითადად შალის ქაფით ნაქსოვს იყენებდნენ. XX საუკუნის დასაწყისიდან დიდი რაოდენობით შემოვიდა ფარსიული შალი.

ისტორიული საბუთების მიხედვით ჩანს ნელსარტყმელი შალის პირველობაც, ასევე გამოყენებაში ყოფილა „აბანოს წამოსასხამი შალი“, შემოვიდა პირველ ნახევარში შალი საქართველოში უცხო ქვეყნებიდანაც შემოვიქონდათ, მაგ. იხსენიება „ვენგრული შალი“. „ნელსარტყმელი ქირმანშალი“ და სხვა.

მოსასხამის ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენდა აჯილა, ანუ ზენარი — იგივე ჩადრი. იგი უმთავრესად თეთრი ქსოვილისაგან მზადდებოდა და მას ტანსაცმელის ზემოდან მოიხსამდნენ ხოლმე. ქართველი ქალის ჩაცმულობის ეს ელემენტი ძირითადად ქალაქის მოსახლეობაში უნდა ყოფილიყო ხმარებაში. XX საუკუნის დასაწყისში ჩაცმულობაში საერთოდ აღარ იხმარებოდა.

ქ ა რ დ ი ნ ე ლ კ ა - პ ე რ ე ლ ი ნ ა — ქართული შესატყვისი დაფიქსებულია. ჩაცმულობის ამ ელემენტს ქართლის ქალაქების ახლო მდებარე სოფლებში უკეთესად იცნობდნენ.

იგი წარმოადგენდა მხრებზე შემოსაფენს, რომელიც იკეროდა ყელთან ერთი ღილით.

კარდინელკა-პერელინები ძირითადად ევროპიდან შემოდიოდა. ბავღილზე მიმსგავსებულს ქსოვილენ წაისნალით, უმეტეს შემთხვევაში შალის და აბრეშუმის ძაფით.

ტოლომა: უსახელებო წამოსასხამი, ნაბადივით მხრებზე, შემოსასხმელი, წინ მთლიანად ჩახსნილი, კოჭებამდე მწვდომი. დაბლა განიერი: ტოლომას ამზადებდნენ ძვირფასი ქსოვილებისაგან. მზითვის ნიგნების მიხედვით ჩანს, რომ ტოლომის შესაკერად უხმარიათ: ფარჩა, ხავერდი, მაუდი, „ხავერდის პლეში“, აბრეშუმი, დიბა და სხვა. ხმარებაში ყოფილა, როგორც საზაფხულო ისე საზამთრო ტოლომა, ტოლომის შიდა მხარედ ძვირფასი ბუნვიც გამოიყენებოდა. მათ შორის სიასამურის, ყარყუმის, კვერნის, მელიის, კურდღლისა და ციყვისა⁷.

საბუთების მიხედვით ჩანს, რომ მაღალი წრის ქალებს გააჩნიათ „სავიზიტო ტოლომები“.

ტოლომა XIX ს. მიწურულს იშვიათ ჩასაცმელს წარმოადგენდა. იგი ვერ ქათიბმა, ხოლო შემდეგ პალტომ შეცვალა.

სანვიმარი — მოსახსამთა რიგს განეკუთვნება სანვიმარის რეგიონის მელიც მოიხსენიება მზიოვის წიგნებში.

სანვიმარს ამზადებდნენ მჭიდროდ ნაქსოვი სხვადასხვა ფერის ქსოვილისაგან. მაგ. მზითვის წიგნებში მოიხსენიება „სანვიმარი ჭიისფერი მაუდისა“, სანვიმარი ალისფერი ბამშაუდისა“, სანვიმარი ნითლის მაუდისა“, „სანვიმარი ხასყირმიზი“¹ და სხვ.

სანვიმარი საბუთების მიხედვით მხოლოდ ზედაფენების ქალთა სამზითო ელემენტი ჩანს და ისიც მცირე მასშტაბით ყოფილა გავრცელებული.

გლეხი ქალები სპეციალური დანიშნულებით სანვიმარს არ ატარებდნენ მოსახსამად წვიმის დროს იყენებდნენ ყოველგვარ ნამოსახსამს.

წინსაფარი—წინსაფარი ანუ ფერშტამალი, ქართული ქალის ჩაცმულობის შემადგენელი ელემენტია. მას ატარებდნენ ახალგაზრდები საქმის კეთების დროს, ჰოლო ხანში შესულები თითქმის სისტემატურად, განსაკუთრებით სოფლის მოხუცი ქალები. ფეშტამლის აჭრილობა მარტივია, იგი წარმოადგენს ოთხკუთხად აჭრილ ქსოვილს, რომელსაც შემოკვეცილი აქვს ნაწიბურები, ერთი თავით ნაოჭმისხმით მიკერებულია სარტყელზე, რომელიც დაბოლოებებით წელზე იკერებოდა. ფეშტამალს მარჯვენა მხარეზე ჯიბესაც აკერებდნენ. ფეშტამალის მასალად იყენებდნენ ტილოს, ჩითს, წარმას და სხვა. მზითვის წიგნებში მოიხსენიება დარაიას ფეშტამალი (1782 წლის) და „ყალანქარის ფეშტამალი“ (1874 წელს).

ფეხსამოცი—ფეხის სამოსად ქალები კაცებისაგან რაიმე განსხვავებულს არ იცემდნენ. მათ ძირითად ჩასაცმელს შეადგენდა მატყლის, ბამშის ან აბრეშუმის ძაფით მოქსოვილი წინდები. წინდებზე ზემოდან შალის ძაფით ნაქსოვი პაჭიჭებიც სცმიათ. XIX ს-დან თანდათანობით მაღალყელიანი ფაბრიკული ბამშის და აბრეშუმის წინდები ცვლის.

ფეხსაცმელი—ქალის ფეხსაცმელის ძირითად სახეობას XIX საუკუნისათვის უქუსლო ჩუსტი შეადგენდა. ამავე პერიოდში ქალაქად გამოყენებაში იყო. ე. წ. წკაპუნები ხის ძირიანი და ქუსლიანი ჩასაცმელი, რომელშიც მხოლოდ ტერფის წინა ნაწილი იდგებოდა, ასევე „ბამშაკები“ და ბოლომდე დაუმუშავებელი ტყავის მეშის ჩუსტები-მამიები, გლეხის ქალები უმთავრესად ქალამნებს იცვამდნენ. საქალო ქალამანს საგანგებოდ ასხამდნენ, რასაც ჩუსტური ქალამანი ეწოდებოდა.

1 ნ. გვათია, ჩაცმულობის ისტორიიდან, თბ., 1967, გვ. 47.

2 ნ. მ. იაშვილი, მასალები, გვ. 215, 220, 316 235.

3 ნ. გვათია, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 67.

4, 11 ნ. იაშვილი მასალები, გვ. 33, 70, 32, 90, 128, 13, 20, 16 26 168 18 191

900 წლის ქართული საკანონო გულგარეთში

1963 წელს ბულგარეთში ქართული კულტურის შესანიშნავი ჰეგლს „პეტრიწონის საკანონო“ ამეწებთან 900 წელი შეესრულდა. ამასთან დაკავშირებით ვებუძვავთ ბორის კანდელაკის წერის ამ ჰეგლის შესახებ.

ქართული კულტურის საზღვარგარეთელი ცენტრებიდან პეტრიწონის საკანონს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული მწერლობის, ისტორიისა და ფილოსოფიის განვითარებისათვის.

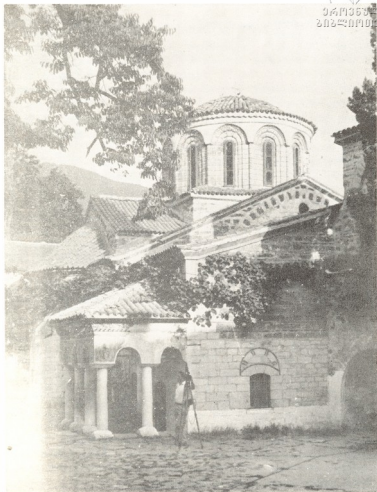
პეტრიწონის საკანონის დამაარსებელი და აღმშენებელია ქართველი თავადი, ბიზანტიის კეისრის, ალექსი კომნენის კარზე აღზევებული, დასავლეთის ჯარების მთავარსარდალი (დომესტიკოსი), XI ს. ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე, ტაოელი გრიგოლ ბაკურიანის ძე. გრიგოლმა ერთგული სამსახურისათვის, სხვა მრავალ სოფლებთან და აჯარაკებთან ერთად, კეისრისაგან საჩუქრად მიიღო სოფელი პეტრიწო. ეს სოფელი ასენოკრადის რაიონშია, ქალაქ პლოვდივიდან 28 კმ დაშორებით. ამ სოფლიდან მიიღო სახელწოდება საკანონი — პეტრიწონის საკანონი, ხოლო მისმა მოღვაწემ ქართველმა ფილოსოფოსმა იოანემ — პეტრიწონელი ანდა პეტრიწი.

გრიგოლ ბაკურიანის ძე ბაგრატიონმა თავის ძმასთან აბასთან ერთად 1083 წელს ააშენა პეტრიწონის საკანონი, რომელიც აერთიანებს წმინდა ნიკოლოზისა და წმინდა მთავარანგელოზის ტაძრებს. ამით ვარდა, ცალკე დგას საძვლე. პეტრიწონის საკანონი ორსართულიანია, ქვაზოლიანი წყობით აგებული და დულაბით ჩაბათქაშებული, ალყა გაღაცნით, ელიფსური ფორმის თაღებით, ლამაზი კარიბჭითა და სამრეკლოთი, ძეღური ფორმის სათოფურ-სამიწხებლებით. საკანონს დღემდე შერჩა რკინის ფილამენტებისანი კარი.

გრიგოლმა შეუდგინა საკანონს ტიპიკონი (წესდება) ქართულ და ბერძნულ ენებზე, სადაც თავისი ვინაობის შესახებ ასე წერს: „აღვაშენე მე, გრიგოლმა, ღვთის ნებით, სევასტოსმა და მთელი დასავლეთის დომესტიკოსმა, ღვიძლმა შვილმა ნეტარი ბაკურიანისა, ბრწყინვალე ერისთავთერისთავისა, რომელიც წარმოშობით ვარ, იბერთა უბრწყინვალესი გვარიდან... ჩემს დასაცავად, სახსრად და სახსნელად (და არა მარტო ჩემი) არამედ ჩემი სანატრელი ღვიძლი ძმის მავისტროს აბაზისა“ (გრიგოლ ბაკურიანის ძის ტიპიკონი, სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოცემა, 1963 წელი).

1949 წელს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მიერ ბულგარეთში მივლინებულმა სამეცნიერო ექსპედიციამ აკაკი შანიძის, ნიკო ბერძენიშვილისა და ოთარ ჯიჯინიშვილის შემადგენლობით, სოფლის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში იპოვა პეტრიწონის წესდების პირი ქართულ ენაზე, რომელიც უეტანელი იყო ე. ბეჭდილი კატალოგში, როგორც უცნობი სომხური წიგნი!

პეტრიწონის ტიპიკონის ბერძნული ტექსტი, რომელიც პეტრიწონში ინახებოდა, გადაუწერიათ არაუადრეს XIII საუკუნისა და მასში შეუტანიათ ცვლილება, თითქოს ტიპიკონი შედგენილი იყო ქართულ-ბერძნულ და სომ-

სტამბოლის სივანე ბულგარეთში.

Петрищови. Болгария.

ხელ ვერბზე და თითქოს გრივლი ტიპიკონს სომხურ ენაზე აწერდეს ხელს.
 ტიპიკონის სომხური ტექსტი და გრივლი ბაკურიანის ძის სომხური ხელ-
 მოწერა ნამდვილად ნაყალბეცა. ეს აზრი მტკიცდება ტიპიკონის ტექსტების
 ობიექტური შესწავლით.

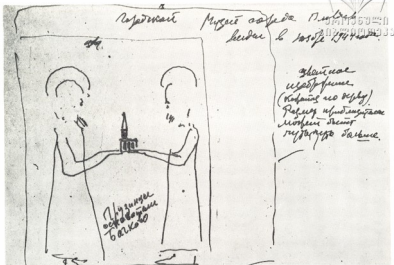
პეტრიწონის მშენებელი გრიგოლ ბაკურიანის ძე. ბიზანტიის იმპერატორი ალექსი კომნენოსი და აბას ბაკურიანის ძე

Строитель Петропавл. Император Византийский Алексей Комменос и Абас Бакуриани.

საინტერესოა, ტაოელი ქართველი ერისთავთ-ერისთავი, ბეგრატონი გრიგოლ ბაკურიანისძე, მის მიერ ქართველებისათვის დაარსებულ პეტრიწონის სავანეში, სადაც ქართულ ენაზე მიმდინარეობდა სწავლება და მღვდელმსახურება, მის მიერ შედგენილ ტიპიკონს რატომ მოაწერდა ხელს სომხურ ენაზე? გრიგოლ ბაკურიანისძის სომხური ხელმოწერისა და პეტრიწონის ტიპიკონის სომხური ტექსტის არსებობის უაზრობა შეცნეურულად ბრწყინვალედ აქვს დასაბუთებული აკადემიკოს აკაკი შანიძეს ნაშრომში „ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში“ (1971 წელი, თბილისი, ქართულ და რუსულ ენებზე).

პეტრიწონის სავანის პირველ წინამძღვრად გრიგოლ ბაკურიანისძის მიერ დამტკიცებული იყო გრიგოლ მონაზონი (ვანელი).

ცნობილმა ქართველმა პოლიტიკურმა მოღვაწემ – გრიგოლ ბაკურიანისძემ, არა მარტო ააშენა პეტრიწონის ანუ შაჩკოვოს სავანე, არამედ უზრუნველყო იგი მატერიალურად და შესწირა მას უამრავი ქონება: აგარაკები შაჩკოვო, დობროსტანი, ბურსეოსი, ლალკუვა და ავროვა თავიანთი შემოსახ-

პლოვდივის საქალაქო მუზეუმის ექსპონატი წარწერით: „ქართველები ბაქოველს დამაარსებლები“.

Экспонат с надписью «Грузины основоположники Бачково» в Пловдивском городском музее.

ღვრული მამულებით. ამით ვარდა, მრავალი ციხე, სოფელი, ათასგვარი ნივთი, პატიოსანი თვლები და სხვ. გრიგოლმა ყველაფერი ეს დაუმტკიცა სავანეს და გაათავისუფლა იგი ყოველგვარი საერო და საეკლესიო გადასახადებისაგან. გრიგოლ ბაკურიანისძემ ტიპიკონის 24-ე თავში აკრძალა პეტრიწონის სავანეში ბერძნების მიღება. სავანე აშენებული იყო ქართველის მიერ, მხოლოდ ქართველებისათვის.

„მე ვურჩევ ყველას ამ მონასტერში მყოფს და უმტკიცესი დადგენილებით ვაწესებ, რომ არასოდეს ამ ჩემს მონასტერში ბერძენი სუცესი ან მონაზონი არ იქნეს დამკვიდრებული, ვარდა ერთი მდივნისა, რომელმაც იცის წერა და რომელიც ხანდახან მთავრებთან გაგზავნის წერილს, მისგან უკან დაიბრუნებს და მონასტრის საქმეებს წარმართავს“.

იმ დროისათვის, როდესაც პეტრიწონის ანუ ბაქოველს სავანე აიგო ათონის მთაზე, ბერძნები ავიწროებდნენ ქართველებს მათი მონასტრების დაუფლების მიზნით. გრიგოლმა გაითვალისწინა ეს და აკრძალა მის მიერ აშენებულ სავანეში ბერძენთა ხამსახური. გრიგოლმა წესდებით აკრძალა აგრეთვე მონასტერში დედაკაცის შესვლა: „მე მოვიტხოვ, რომ საყოველთაოდ შეუვალი იყოს ქალისათვის ჩვენი წმინდა მონასტერი და სამუდამოდ ასე დარჩეს. მხოლოდ წმიდა ეკლესიის დღესასწაულზე მოვიდეს მსურველი დედაკაცი საღოცავად... წირვის შემდეგ სწრაფად უკან წავიდეს“. პეტრიწონის სავანის—წმიდა ნიკოლოზის ტაძარში მოთავსებული იყო სასულიერო სემინარია,

სადაც ყრმები სწავლობდნენ ქართულ ენაზე და ემზადებოდნენ მღვდლის ხარისხისათვის.

ეს სემინარია ამზადებდა კადრებს პეტრიწონის აკადემიაში სამეცნიერო მოღვაწეობისათვის.

პეტრიწონში 51 ქართველი იყო. თუ ვინმე გამოაკლდებოდათ, ისევ თავიანთი აღზრდილი ბერით შეავსებდნენ ამ რიცხვს. ამჟამად პეტრიწონში მხოლოდ 31 კაცი მოღვაწეობს. მათ შორის წინამძღვარი — არქიმანდრიტი კლიმენტი კინოვი, 17 ბერი, 10 მომსახურე (მდივანი, მოლარე, მზარეული და სხვა), სამი გიდი.

პეტრიწონის სავანის ღირსშესანიშნაობიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია უძველესი ნაკეთობის ღვთისმშობლის ხატი. იგი 1311 წელს მოუჭვდავთ ქართული ოქრომჭვდელური ხელოვნებისათვის დამახასიათებელი ნაზი აგურჭედით. 1819 წელს იგი ვერცხლის უშნო, ტლანქი სამოსით შეუმოხავს პეტრე ხამრი ლომისს. ძველ სამოსელზე ღვთისმშობლის ხატს ასომთავრულით აწერია, რომ იგი მოჭედეს ტაოელმა ძმებმა ათანასე და ოქროპირმა.

1878 წლის იანვარში პეტრიწონის სავანე ოსმალების დარბევისაგან გადაარჩინა რუსი კაზაკების რაზმმა, რომელსაც ქართველი კაპიტანი გიორგი ჯორჯაძე (გურნალისტი გ. გრემელი) მეთაურობდა. რუსეთის საელჩოს ყოფილი მდივნის, ალექსანდრე წერეთლის რჩევით გენერალ გურკოვს კაპიტან გიორგი ჯორჯაძისათვის დაუვალეზია დაეცვა პეტრიწონის სავანე აოტებულ თურქთა ჯარის ნაწილებისაგან, რომელთაც გზა პეტრიწონისაკენ ჰქონდათ. გენერალმა გასცა ბრძანება გაეძლიერებინათ კაზაკთა ასეული, დავარდნილი ცხენები შეეცვალათ ახლებით, საგულდაგულად შეერჩიათ ბიჭები და სწრაფად გამგზავრებულიყვნენ.

დაბინდებისას პეტრიწონის მონასტერში თურქთა რაზმი შეიჭრა და მოითხოვა ღამის გასათევი და საჭმელ-სასმელი. შემოგვიშვით და არას ვაგნებთო, ღამეს გარეთ ხომ ვერ გავათევეთო — ეუბნებოდა ოსმან-ფაშა. ბერებმა იმის შიშით, რომ მონასტრის ქონებას წაიღებენ და ჩვენც ამოგვწყვეტენო, კარი არ გაუღეს თურქებს. პური და შემწვარი ხორცი ფანჯრიდან გადააწოდეს. თურქებმა მონასტრის ძვირფასი ნივთებიც მოინდომეს და ბერების მიერ დაგროვილი შუშით მონასტერს ცეცხლი შეუთეს. მერმე მოიტანეს დიდი ძელი და მონასტრის კარის შემტვრევა სცადეს. ბერებმა სარკმლიდან თოფის სროლით უპასუხეს. გაჩაღდა ბრძოლა, გამოჩნდა მონასტრის ეზოში კაზაკთა რაზმი კაპიტან გიორგი ჯორჯაძის მეთაურობით. თურქები გარაკეს. ოსმან-ფაშამ ხანჯლით ხელში დაჭრა გიორგი, მაგრამ გიორგიმ დაასწრო და პისტოლეტით განგმირა იგი. ბერები კაზაკებს გაუმასპინძლდნენ, მონასტრის არქიმანდრიტმა ხელი შეუხვია გიორგისა და როგორ ვინხარეს ბერებმა, როცა გაიგეს, რომ გიორგი, მათი მსხნელი, ქართველი იყო.

პეტრიწონის სავანის დიდი ბიბლიოთეკა და ხელნაწერები მხოლოდ ნაწილობრივ არის აღწერილი და გადატანილი სოფის სინოდალურ ბიბლიოთეკაში. ნაწილი ბერძნული ხელნაწერებისა რილის მონასტერშია, ნაწილი ქიოსზე კორაის სახელობის ბიბლიოთეკაში, მათ შორის ტიპიკონის ქართული ტექსტის 1-145 გვერდები და ამავე ტიპიკონის ბერძნული ვარიანტის 146 გვ. 1941-1945 წლებში პეტრიწონიდან ვაიტანეს დიდძალი ლიტერატურა, წიგნები,

ხელნაწერები, რომლის კვალი ჯერჯერობით არა ჩანს. სავანეს აქვს მუხურში, სადაც ინახება ძირითადად საჩუქრები და საეკლესიო ნივთები. პეტრიწონის სავანეს ამშვენებს ფრესკები, მხატვრობა, ქართული ხელოვნების სამყაროს ღამაში ნაკეთობანი. 20 წლის განმავლობაში პეტრიწონში მოღვაწეობდა ქართველი ფილოსოფოსი იოანე, შემდგომში პეტრიწონელად (პეტრიწად) წოდებული, რომელმაც სასულიერო სემინარია აკადემიად გადააკეთა და დიდი კულტურული საქმიანობა გააჩაღა. აქ იკვლევდნენ და სწავლობდნენ ისტორიას, ფილოსოფიას, ენას (გრამატიკას), ასტრონომიას, ბიბლიოგრაფიას, აგიოგრაფიას, პიტიკასა და სხვას. იოანე პეტრიწი 1106 წელს ქართველთა მეფემ დავით აღმაშენებელმა მოიწვია მის მიერ შექმნილ გელათის აკადემიაში მასწავლებლად.

ფრანგი მეცნიერი ლუი პტი პეტრიწონის მონასტერში არსებული სემინარიის შესახებ წერდა: „ჩვენ აქ საქმე გვაქვს მეტად იშვიათი, შეიძლება ერთადერთი მაგალითი ბიზანტიაში სემინარიის არსებობისა, ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით“.

აკადემიკოსი კორნელი კეკელიძე, ეხება რა პეტრიწონის მნიშვნელობის საკითხს ქართულ მწერლობისათვის, აღნიშნავს: „პეტრიწონის მონასტერი გახდა ერთ-ერთი უმთავრესი ცენტრი ჩვენი მწერლობისა, განსაკუთრებით XI საუკუნეში. აქ დამუშავდა სალიტერატურო სკოლა, რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ პეტრიწონულ სკოლას. სავანეგუბო ყურადღება ამ სკოლაში მიქცეული ჰქონდა განყენებულ დოგმატიკური და ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა დამუშავებას, რამაც ხელი შეუწყო ქართული ფილოსოფიური ენისა და ტერმინოლოგიის შექმნას“.

პეტრიწონის აკადემიის მნიშვნელობა განუზომელია ქართული კულტურის ისტორიაში. ამ აკადემიამ შექმნა სრულიად დამოუკიდებელი ეროვნული მიმართულება მეცნიერებათა მთელ რიგ დარგებში. მის სამეცნიერო მუშაობაში არის საერო იდეოლოგიის ტენდენცია და მთელი მისი ფილოსოფიური, ისტორიული კვლევა-ძიება ცდილობს განთავისუფლდეს საღვთისმეტყველო სქოლასტიკისაგან; მან გამოიყვანა ქართული მეცნიერული აზრის განვითარება ბერძნულ-ბიზანტიური მეურვეობიდან და მტკიცედ დააყენა იგი ეროვნული განვითარების გზაზე. ის წარმოადგენდა ერთ უმძლავრეს კულტურულ ფაქტორს და მეცნიერულ დასაყრდენს საქართველოში უმაღლესი განათლების აღმოცენებისათვის.

ქართველი მოღვაწეების გრიგოლ და აბას ბაკურიანისძეთა მიერ ბულგარეთის მიწა-წყალზე აშენებული პეტრიწონის ანუ ბაჩკოვოს სავანე თავისი ძველთაძველი ხუროთმოძღვრებითა და ფრესკებით ქართული ხელოვნების შესანიშნავი ძეგლია. რომელიც მოძმე ბულგარეთის მიწაზე დგას როგორც ქართველი და ბულგარელი ხალხის საუკუნეობრივი მეგობრობის სიმბოლო.

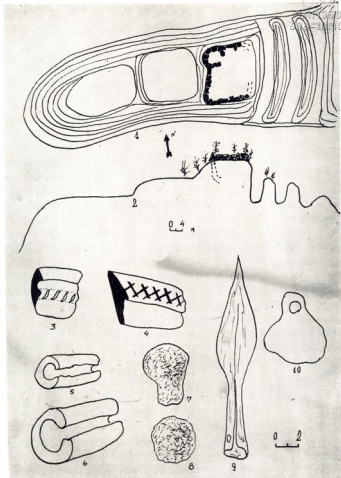
დღეგრძობის „ნაბიხვარი“

წყალტუბოს ზონის სოფ. დღეგრძობის ჩრდილო-დასავლეთ განაპირას, ადგ. კორვაშთან მდებარეობს „ნაციხვარის გორა“. ნაციხვარის გორა წარმოადგენს ორ, უნაგირად გაყოფილ ბორცვს, მასივთა ქანები კირქვიანია. აღმოსავლეთის გორის ფერდზე, კარსტულ მღვიმეში ჩასასვლელია, რომელიც ხილრმეში მრავლადაა განტოტვილი. ასეთივე შესასვლელია დასავლეთის გორის ქვეშ მდებარე მღვიმეში.

დასავლეთის გორიდან მდ. რიონის ხეობა და მისი მიმდებარე ტერიტორია დიდ მანძილზე თვალნათლევ იზვერება. კარგად ჩანს ხეამლის მთა მიდამოებითურთ. კორვაშის ორგორებმა (უმეტესწილად დასავლეთის გორამ) სტრატეგიულად ხელსაყრელი მდებარეობისა და კარსტული მღვიმის წყალობით უძველესი დროიდან მიიქცია ადამიანის ყურადღება (ანაკოფიის ციხის მსგავსად).

გორის ძირობაზე, ადგ. საჭარიახთან გაშთიშვებულია დანახშირებულ-დანაირული კულტურული ფენები, გვიანი ბრინჯაოს ხანის თიხის ჭურჭლის ნამტვრევებისა და გამოშვარი ბათქაშის ჩანართებით. გამოვლინდა ბრინჯაოს თიხი და სხვ. ზედაპირული მასალის სიუხვის მიხედვით, ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებიდან ნაციხვარის გორაზე ცხოვრება, ინტენსიური გამხდარა. ამ დროით თარიღდება პიკელეულ მასალათა ნაწილი, რუხად გამოშვარი პირბაკიანი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები, რომლებიც ირიბად ჭედულ ფრჩხილისებური ან ბადურა ორნამენტით არიან შემკობილი (ძვ. წ. IV ს.) ამავე ხანას უნდა მიეკუთვნოს გორის ჩრდილოეთ ფერდზე აღმოჩენილი მეტალურგიული ჭურჭლის ღია მიღის ნაწილები, რომლებიც მალაღი ტემპერატურის ზემოქმედებით მოშვანო-წითლადაა გამკვირვებული. აქვე აღმოჩნდა რკინის ორი გუნდა, რომლებიც მეტალურგთა მოსახრებით ქურაშია ნამყოფი. გორის სამხრეთის ვაკობზე გამოვლინდა რკინის მასრაგახსნილი შუბისპირი. კორვაშის ჩრდილოეთით ერთ კმ-ზე კოლხური მონეტების ორი განძი აღმოჩენილა (დაცულია ქუთაისის ისტ. ეთნ. მუზეუმში), და სხვა.

ადრეეოლოგიურ ხანაში, ნაციხვარზე ძირეული ევლილებები მომხდარა. ნაციხვარის გორის დასავლეთიდან მიმდებარე წაგრძელებული ქიმი დაუტერასებიათ. კარგად იკითხება სამი, საფეხურებად განლაგებული ტერასა (-10 X 8 მ.). სამივე ტერასა ჩრდილოეთიდან, დასავლეთიდან და სამხრეთიდან ციცაბოდ ეშვება ვაკობსაკენ და მიუვლია. რაც შეეხება აღმოსავლეთის მხარეს – მთის ქიმი სამი, ერთმანეთის პარალელურად განლაგებული – 3-5 მ სიგანისა და 3-4 მ ხილრმის თხრილებითაა გამოყოფილი რელიეფისაგან. კორვაშის გორა მასიურად კირქვიანი ქანისა და თხრილებების გაჭრაზე საკმაოდ შრომატევადი სამუშაოებია ჩატარებული. სულ ზედ, აღმოსავლეთის ტერასაზე, გეგმაში რელიეფის შესაბამისად ნაგები 1 მ სიხის ციხე-გალავნის კედლის ფრაგმენტები იკითხება. კედელი ამოყვანილია კირქვის სწორად ნატეხი ქვის პოლიგონური წყობით კირის ხსნარზე. ციხის

ტაბულა.

Таблица № 1.

კედლების სააღმშენებლო ქვა მოჭრილია თავდაცვითი თხრილებიდან ამოტეხილი კირქვებისაგან, ალბათ ამან განაპირობა სამი თხრილის ამოღება სათანადო რაოდენობის სააღმშენებლო მასალის მოპოვების მიზნით.

ციხის დასავლეთ ნაწილში მომრგვალებული ბურჯია, რომლის ქვეშ ჩანს კარსტულ მღვიმეში ჩასასვლელი. ზედაპირზე შემთხვევით მოხვედრილი სტა-

ლაქტიდის მიხედვით (ძ-0,5 მ) მღვიმე მოზრდილი და წყლიანი უნდა იყოს.

დანარჩენ ორ ტერასაზე მრავლად იკრიფება სამეურნეო, სამზარეულო და სხვა დანიშნულების უხეშკეციანი, მოშავო-მოვარდისფროდ გამოშწვარი, უმეტესწილად ადრეფეოდალური ხანის თიხის ჭურჭლის ფრავმენტები. უფრო მოგვიანო ხანის მასალები ნაკლებად ჩანს. არც ციხეს ეტყობა რეკონსტრუქციისა თუ შეკეთების კვალი, რის მიხედვითაც მას ადრევე შეუწყვეტია ფუნქციონირება.

სოფ. დღნორისას ცენტრალურ ნაწილში, მოქ. ი. ახვლედიანის კარმიდამოსთან შემორჩენილია განვითარებული შუა საუკუნეების ციხის ნანგრევები, რომელიც ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ მოხსენებული „დღნორის ციხე მავარი, დიდშენი და შეუვალი“ უნდა იყოს.

ამრიგად, დღნორისას კორვაშის ნაციხვარი საყურადღებო არქეოლოგიური ძეგლი ჩანს და მისი შესწავლა ნათელს მოჰყენს რეგიონის უძველეს ისტორიას.

ძეგლებს ერთგულ მცველად უდგას დღნორისელი პედაგოგი, რაიონის კულტურის ძეგლთა და ბუნების დაცვის საზოგადოების რწმუნებული — ლევ რენტე ახვლედიანი, რომლის მონდომებითა და რუდუნებით არაერთი არქეოლოგიური ძეგლი თუ ნივთი გადაურჩა დაღუპვას.

ამბავდარი

1988 წლის 10 სექტემბერს დაბადებიდან 75 წელი შეუსრულდა ინჟინერ შალვა ხარაიძეს. აქედან 43 წელი კულტურის ძეგლთა დაცვის კეთილშობილურ საქმეს მიუძღვნა.

შ. ხარაიძემ 1988 წელს დაამთავრა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტი და ამავე წელს დაიწყო მუშაობა ა/კ. რკინიგზის მშენებლობაზე.

1987 წლის სექტემბრიდან ნიშნავენ სამუშაოთა მწარმოებლად კულტურის ძეგლთა დაცვის განყოფილებაში. პირველი ძეგლი, რომლის აღდგენა მოუხდა შ. ხარაიძეს იყო კაცხის „მაცხოვარი“. აქედან მოყოლებული შ. ხარაიძემ თავისი მოღვაწეობა მთლიანად ძეგლთა დაცვის საქმიანობას დაუკავშირა. აი ის არასრული სია ძეგლებისა, რომელთა აღდგენაშიც ბატონი შალვას მადლიანი ხელი ურევია: თიღვას რონასტერი სამხრ. ოსეთში, მოქვისა და ბესლეთის ზიდები აფხაზეთში, უინწვისი, სამწევრისი და სხვა.

განსაკუთრებით მძიმე იყო მუშაობა დიდი სამამულო ომის დამთავრების პირველ წლებში, (უგზოობა, უტრანსპორტობა, მცირე სახსრები და მუშახელის ნაკლებობა, მიუხედავად ამისა ბატონ შალვას ერთი დღეც არ უღალატია საუვარელი საქმისათვის.

1950 წლიდან ზემდგომი ორგანოების დადგენილებით ჩამოყალიბდა კულტურის ძეგლთა დაცვის სპეც. სამეცნ. სარესტავრაციო სახელოსნო. შ. ხარაიძეს დაევალა სადღეგეტო აქტების შედგენა და შესრულებული სამუშაოს მიღება. აქაც მან თავი გამოიჩინა, როგორც პრინციპულმა, ერთდირებულმა ინჟინერმა, მისი შესრულებული სამუშაო უოველთვის დიდი მოწონებით სარგებლობდა სპეციალისტებში.

დღესაც, მიუხედავად ასაკისა, ბატონი შალვა ჩვეული ენერგიულობითა და საქმის სიუყარულით იღვწის საქართველოს ისტორიისა და ბუნების ძეგლთა დაცვის მთავარ სამმართველოში.

საქ. კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების რესპუბლიკური საბჭოს პრეზიდიუმში და კრებულ ძეგლის მეგობრის რედაქციის ულოცავს ბატონ შალვას დაბადების დღეს და უსურვებს კიდევაც ნაყოფიერ შრომას.

კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების კრედიტში,
კრებულ ამბავის მეგობრის სარამაქციო კოლეგია.

თამაზ გორდიაშვილი

ვინც ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრებისა და უოფის მუზეუმს ერთ-ხელ მაინც სწვევია, ის აუცილებლად შეამჩნევდა საშუალო ტანის ახალგაზრდა კაცს, რომელიც თავისი მადლიანი ხელით აშენებს, „აძველებს“ ან რესტავრაციას უკეთებს საქართველოს სხვადასხვა რეგიონიდან მუზეუმში გადმოტანილ საცხოვრებელ, სამეურნეო ნაგებობებსა თუ სხვადასხვა ჭიშკრებსა და ღობეებს.

დიახ, ეს ახალგაზრდა კაცი თამაზ ნიკოლოზის ძე გორდიაშვილია, რომელიც მუზეუმში სამუშაოდ ქართველი ერის კაცმა, ჩვენმა სახელოვანმა მწერალმა და მუზეუმის დიდმა ჟომავამ ლევან გოთუამ მოიყვანა 1970 წელს და ნაყოფიერი შრომა უსურვა. იმ დღიდან თამაზი გულისხმიერად მოეკიდა მასზე მინდობილ საქმეს და თავისი ლამაზი ხელწერა დაატყო მუზეუმის ყველა ობიექტს.

დიდა მისი ინტერესი ძველი სახლების აღდგენის საქმეში, რააც დიდ მონღომებითა და სიყვარულით აკეთებს. მისი ხელით არის აგებული სოფელ ყარაღაჩიდან გადმოტანილი თორმეტკუთხა გვირგვინიანი დარბაზი; სოფელ ჩიქუნეთიდან გადმოტანილი აპარული სამლოცველო და მრავალი ოდა, რომელიც დღეს ჩვენს მუზეუმს ამშვენებს.

თამაზ ჩვენთან პირად საუბარში ბევრჯერ გამოუთქვამს თავისი სურვილი: „ვცდილობ, რომ ძველი სახე დავუბრუნო და არაფერი დავკლო მაშაპაპის დანატოვარს, ისე ზუსტად ავაგო, როგორც ადგილზე არის, რომ ჩვენმა მომავალმა თაობამ ნახოს როგორ ცხოვრობდნენ ჩვენი წინაპრები“.

თ. გორდიაშვილის წვლილია შეტანილი ვაჟა-ფშაველას სახლის რესტავრაციაში სოფ. ჩარგალში, ნათო ვაჩნაძის სახლ მუზეუმის აღდგენაში უვარელში, ხოლო ჩვენს დედაქალაქში კი დარეჯანის სასახლეს არ დააკლო თავისი გარჯა.

მუზეუმის რესტავრატორი თ. გორდიაშვილი დიდი ავტორიტეტითა და სიუვარულით სარგებლობს მუზეუმის კოლექტივის წევრთა შორის. ის როგორც ღირსეული მუშაკი საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის წევრთა რიგებში მიიღეს და ამით ერთხელ კიდევ ავრძნობინეს კოლექტივის დიდი სიუვარული მუზეუმის „ხუროთმოძღვარს“.

ალექსანდრე ნარინანოვილი

შალვა ზაქარიას ძე პაპიძე

ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ გარდაიცვალა საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმის პროპაგანდის განყოფილების გამგე, ომისა და შრომის ვეტერანი, საქართველოს სსრ კულტურის დამსახურებული მუშაკი, სკკპ წევრი 1924 წლიდან, შალვა ზაქარიას ძე პაპიძე.

შ. ზ. პაპიძე დაიბადა 1902 წელს კიათურის რაიონის სოფელ ქვედა უსახელოში და იქვე მიიღო დაწყებითი განათლება, 1918 წლიდან იგი მუშაობდა და სწავლობდა ქ. თბილისში.

ჯერ კიდევ კაბუქმა შ. პაპიძემ 1923 წლიდან თავისი ცხოვრება დაუკავშირა საბჭოთა შეიარაღებულ ძალებს და მთელი 30 წლის განმავლობაში მსახურობდა სახელგანთავსებულ არმიის რიგებში, სადაც მან განვლო გზა კურსანტიდან პოლკოვნიკამდე.

თადარიგში გასვლის შემდეგ მუშაობდა კულტურის სამინისტროში. რაკ მიეკუთვნება საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების დამაარსებელთა რიგებს, რომლის აპარატშიც მუშაობდა 1959 წლიდან გარდაცვალებამდე.

ამ პერიოდში მან თავი გამოიჩინა როგორც ინიციატივიანმა, ენერგიულმა მუშაკმა. წლების მანძილზე ზედმძღვანელობდა საზოგადოების პრეზიდიუმის პარტორგანიზაციას, შემდეგ კი პროფორგანიზაციას.

შალვა პაპიძე ავტორია რამდენიმე ბროშურისა და მრავალი სტატიისა, რომელიც ეძღვნება ისტორიისა და კულტურის ძეგლების დაცვის, გამოყენებისა და პროპაგანდის აქტუალურ საკითხებს.

სამხედრო და სამოქალაქო მოღვაწეობაში დამსახურებისათვის პარტიამ და ხელისუფლებამ დააჩიღდოვა 16 სახელმწიფო ჯილდოთი, მათ შორის ლენინის და შრომის წითელი დროშის ორდენით.

წავიდა ჩვენგან ღვაწლმოსილი მუშაკი, რომლის ხსოვნაც დიდხანს დარჩება თანამშრომლებსა და ნაცნობ მეგობრებს შორის.

საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმში, კრებულ „ძეგლის მემგობრის“ რედაქცია.

АННОТАЦИИ

Р. РАМИШВИЛИ

ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ АРАГВСКОГО УЩЕЛЬЯ

Усилиями Жинвальской археологической экспедиции в 1971—82 гг. были выявлены многочисленные археологические памятники, хронологический диапазон которых колеблется от неолита до позднего средневековья.

Среди этих памятников особое внимание уделяется тем, которые расположены на дне будущего водохранилища. Из многочисленных архитектурных сооружений восемь комплексов будут перемещены в Душети, на территорию археологической базы, где закладывается небольшая региональная экспозиция под открытым небом.

В статье ставится также вопрос об

ускорении реставрационных работ в Шатили, о спасении церкви Корого и грандиозного комплекса Муцо.

Перед службой охраны памятников республики стоит серьезная и сложная задача — установление охранной зоны историческим памятникам Душетского р-на (их общее количество перевалило за 1000). Многие памятники нуждаются в срочной помощи, а время не терпит, тем более, что после завершения строительства Жинвальского гидроузла, по всему Арагвскому ущелью развернется строительство Транскавказской железной дороги, что создаст дополнительные проблемы в деле охраны памятников этого региона.

Г. ЧИКОВАНИ

К ВОПРОСУ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ТРУСО

Центр общественной жизни поселения тросовских осетин, как и в других районах, населенных осетинами — в Северной и Южной Осетии, назывался *ныхасом*.

В Труссо фиксируется один тип *ныхаса* — под открытым небом — и не-

сколько его видов: 1. *Ныхасы*, на которых камни для сидения лежали в один ряд; 2. *Ныхасы* з два ряда; 3. *Ныхасы*, на которых сидения состояли из двух взаимноперпендикулярных рядов камней; 4. *Круглые* или *овальные* *ныхасы*.

А. КАЛДАНИ

«КАВИС-КАРИ» — ЗАГРАДИТЕЛЬНАЯ СТЕНА В АРХОТИ

В той части Архотского ущелья (Пирикитская Хевсуретия), которая граничит с Ингушетией, находится *Кавис-кари* — заградительная стена с жилой башней.

В любое время года в *Кавис-кари* архотицы сторожили центральный коммуникационный путь, который соединял Хевсуретию с Ингушетией.

Д. БЕРДЗЕНИШВИЛИ

НАДПИСЬ ИЗ ЦЕРКВИ СЕЛ. УСАХЕЛО

Публикуется надпись на каменной плите, найденная в 1982 г. около ра-

звалин церкви сел. Усахело Цагерского района. Она выполнена древнегруз-

зинским письмом асомтаврული и занимает 22 строки.

В надписи упоминается некий Свимон Момардашвили и его жена Дареджан Хецуриани, которые жертвуют церкви землю. Свимон определяет себе обедню в день крещения, для этого он обещает при своей жизни ежегодно платить одну овцу. Пожертвование он передает церковной об-

щине сел. Усахело, которая после смерти Свимона в этот день должна нести церковную службу для его упокоения. В надписи имеются интересные детали этого обряда.

Учитывая палеографические данные и некоторые термины, встречающиеся в надписи, ее можно датировать концом XVIII, или началом XIX века.

Н. МАМАИШВИЛИ

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В ЧЕРЕМИ

Правительство Грузинской ССР, в связи с решением ряда экономических проблем, особое внимание уделяет освоению горных районов. В Гурджаанском районе было решено восстановить и заново заселить сел. Череми. Появилась опасность уничтожения археологических памятников одноименного древнего городища. По особому постановлению грузинского правительства были выделены специальные средства для их изучения.

Кахетская археологическая экспедиция уже проводит интенсивные полевые работы в Череми. Установлено, что город Череми был расположен на трех холмах. На крайнем, западном холме обнаружено сохранившееся городище, построенное в V в. Вахтангом Горгасали. На среднем холме найдены культурные слои античного време-

ни, а на восточном, где в настоящее время строится село и расположены кафедральная церковь и дворец архиепископа, пока что зафиксированы только погребения в виде каменных ящиков. Они расположены гнездами на трех участках. Первая группа погребений датируется III в. и началом IV в., вторая — IV в., а третья — IV—V вв.

Материалы этих погребений представляют особый интерес, т. к. с одной стороны проливают свет на памятники материальной культуры Кахети позднеантичного — раннесредневекового времени, которые пока совершенно не изучены, а с другой — уточняют сведения письменных источников, согласно которым город Череми основан лишь в V веке.

И. ЕРЕМЕНШВИЛИ

А. ЦЕРЕТЕЛИ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ АРХЕОЛОГИИ ГРУЗИИ

В статье автор рассказывает о деятельности выдающегося грузинского поэта XIX в. Акакия Церетели о его

любви к истории Грузии. Очень интересны его соображения и высказывания насчет археологии.

Г. БОЛКВАДЗЕ

РАННЕСРЕДНЕВЕКОВЫЙ МОГИЛЬНИК ИЗ ДМАНИССКОГО РАЙОНА

В статье рассматриваются могильники, найденные в дманисском районе одним отрядом отдела средневековья Центра Археологического исследования. Могильники в основном двух видов. Наличе-

ствуют христианские и нехристианские погребения. На основе изучения части найденного материала могильники датируются — VIII в.

КЛАД «ЛИТЕЙЩИКА» ИЗ ГАЛИ

Осенью 1982 года в северо-восточной части города Гали (Западный Грузия, Абхаз. АССР) случайно был обнаружен клад бронзовых вещей. Клад состоит из двух колхидских топоров, восьми сегментовидных орудий и четырех маленьких слитков. Видимо, клад принадлежал «литейщику».

Топоры (таб. 1, 1, 2) относятся к I виду (по классификации Д. Л. Коридзе). На лезвии одного топора не замечено следов употребления. У топора очень своеобразные каммелюры. Аналогии этого топора нам не известны. Топор, несомненно, имел ритуальное назначение. Второй топор имеет аналогии в Мелекедурди, Дими, Зенити, Сасирети и в других кладах.

Оба топора особенно приближаются к топору Вакиджварского клада, который датирован XII—XI вв. до н. э.

Сегментовидные орудия (таб. 1, 3—10) относятся ко II виду (по классификации Д. Л. Коридзе). Аналогичные сегментовидные орудия известны из Вакиджварского, Опшквитского, Цихисдавр-Самебского и Шрэмского клада. Эти клады датированы XII—XI вв. до н. э.

Новая находка клада имеет большое значение для изучения дональных металлургических производительных центров Колхидской культуры.

Клад датируется XII—XI вв. до н. э.

Д. МИНДОРАШВИЛИ

КАМЕННЫЕ И КОСТЯНЫЕ ИЗДЕЛИЯ ИЗ УПЛИСЦИХЕ.

В археологическом материале, найденном в Уплисцихе определенный интерес представляют изделия из камня и кости феодального периода. Изделия из кости по их назначению можно разделить на две группы: хозяйственно-бытовые и украшения. Были найдены и костяные полуфабрикаты. Этот факт указывает на то, что в Уплисцихе в XI—XIII вв. существо-

вала местная мастерская по производству костяных изделий.

Изделия из камня представлены в основном предметами хозяйственного военного и культового назначения. В средневековом Уплисцихе обработка камня стояла на довольно высоком уровне. Об этом свидетельствуют найденные здесь различные изделия из камня.

Г. ДЖАЛАБАДЗЕ

ОДЕЖДА КАРТАЛИНКИ

В статье автор рассматривает комплекс Карталинской женской одежды и составляющие его элементы. Основной комплекс одежды карталинки представлен в виде составных частей головного убора, и платья с передником и вставленным в нем нагрудником. Во второй половине

XIX века комплекс тернит определенные изменения. Изменились как материал, так и выкройка. Изменения коснулись почти всех элементов женской одежды. В XX в. карталинки в основном одеваются по-европейски.

КРУПНЫЙ ЦЕНТР ГРУЗИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В 1983 г. исполнилось 900 лет Бачковскому монастырю, крупнейшему центру грузинской культуры.

Монастырь Бачково (Петрицони) находится на территории Болгарии, возле гор. Пловдива.

Основовложником и строителем монастыря был хорошо известный

в истории Византии, политический и военный деятель Грузии Григол Бакуршани.

Он же основал здесь семинарию где более чем двадцать лет трудился философ-грузин — Иоане Петризи, он и был первым его ректором.

R. RAMISHVILI

SOME PROBLEMS OF HISTORICAL MONUMENT PROTECTION OF THE CITY SITE OF ARAGVI

The article gives a detailed description of the results of the archeological expedition of Ginali.

Historical places of the city site of the Aragvi are of great interest and require a careful study.

G. CHIKOVANI

FOR THE QUESTION OF MATERIAL CULTURE OF TRUCO

In this article the author describes the kinds of the centre of public life called «Nikhaci».

A. KALDANI

«KAVIS KARI» - A DEFENCE MONUMENT IN ARKHOTI

The Paper deals with the description of this monument.

D. BERDZENISHVILI

AN INSCRIPTION FROM THE CHURCH OF «USAKHELO»

In June of 1982 the chief management of the Georgian Monument Care and the Institut: of History, archeology and Etchnography of the Academy of the Georgian SSR held an expedition in Lechkhumi. To-

gether with the other villages the expedition visited Usakhelo.

The author discusses the inscription discovered on the ruins of the church.

Acquaintance with the heritage of our famous poet Akaki Tsereteli makes us believe that he had many interesting opinions about the progress of Georgia

But to our regret this material has not been published yet.

This article is an attempt to make up for this lack.

N. MAMAIASHVILI

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN CHEREMI

The Government of Georgian SSR decided to restore the site of ancient town of Cheremi.

The archeological expedition of Kakheti has begun actual works.

It has been established that Cheremi was situated on three hills.

The site of ancient town built by Vakhtang Gorgasali has been discovered to be situated on the West hill.

On the middle hill cultural layers of the antique age were found. The burials were discovered on the East hill.

They are situated on three lots. The first group of burials is dated from the III-IV centuries, the second one from the IV century and the third group from the IV-V centuries.

The materials of these burials are of great interest and need a careful study.

G. BOLKHAVADZE

ON THE BURIALS OF THE EARLY MIDDLE AGES FROM THE DISTRICT OF DMANISI

The burial is situated in a 2 km distance to the west of the village of Vardisubani. The local inhabitants of the village call the place a "Idols' church-yara".

A group of archeologic expedition (the chief Bolkhvadze) from the centre of

the archeologic research of the middle ages from the Dmanisi district carried out archeologic reconnaissance works, which included the diggings of 12 burials.

The paper deals with the account of these diggings.

J. APAKIDZE

A "FOUNDER'S" TREASURE FROM GALI

In the autumn of 1982, a treasure of bronze objects was found by chance in the north - eastern part of the town of Gali, (Western Georgia, Abkhazian SSR). The discovery includes two Colchian axes, eight segmentlike tools and four small ingots.

The axes (Table I, 1, 2) belong to var. I (according to the classification of D. L. Koridze). The edge of one of axes bears no sign of having been used. It has very peculiar grooves. The author is not aware of any analogy of the axe in question. The axe was doubtless for ritual use. The second axe has analogies in the Melekeduri, Dimi, Zeniti and other

finds. Both axes are particularly close to the axe of Vakijvari treasure, dated in the 12th-11th centuries B. C.

The segmental tools (Table I, 3-10) refer to var. II (D. I. Koridze's classification). Analogous segmental tools are known from the Vakijvari, Opshkviti, Tsikhisdziri-Sameba, and Shota treasures - all dated to the 12th-11th centuries B. C.

The newly - discovered treasure, dated to the 12th-11th centuries B. C. is important for the study of local metallurgical production centres of Colchian culture.

THINGS OF BONE AND STONE FROM UPLISTSIKHE

Among the materials discovered during an archeological excavation on the territory of Uplistsikhe the most interesting are things of stone and bone.

This very question is illustrated by the author. He informs us that in the middle ages the art of stone work had been on a high level.

G. DZALABADZE

THE CLOTHES OF THE KARTALANKI

In this article the author gives a detailed description of the complex of the clothes of Kartalanki.

In the XIX century the complex was changed.

Nearly all the elements of the clothes had been changed.

In the XX century the Kartalanki are dressed in the European style.

R. KANDELAKI

ON A 900 YEARS OLD GEORGIAN CLOISTER OF «PETRITSONI»

In 1983 year a wonderful historical monument of Georgian culture the cloister of «Petrisoni» became 900 years old.

Because of this event we publish a paper of B. Kandelaki.

A. NUTSUBIDZE

«NATSIKHVARI» IN THE VILLAGE OF DGNORISA

The paper gives a brief discussion of the «Natsikhvaris Gora» in the Village of Dgnorisa.

Серия: Памятники материальной культуры
Выходит на общественных началах

«ДЗЕГЛИС МЕГОБАРИ»

(друзья памятников культуры)
(на грузинском языке)

Сборник шестьдесят шестой

სარედაქციო კოლეგია: ირაკლი აბაშიძე, ვახტანგ ხარბიძე, ირაკლი ზოლქვაძე (პ.მ. შლეჯაძე), ოთარ თაყაიშვილი, ირაკლი ჯაფარიშვილი, ოთარ ლორთქიფანიძე, ლევან ვახტაძე, ოთარ ხანაშვილი, თენგიზ შერაძე, ვიროკვი ჩიტაია, ვახტანგ ცინცაძე.

სერიის რედაქტორი — ირაკლი ციციშვილი
რედაქტორი — ლევან ვახტაძე

Редактор серии **Иракий Цицишвили**
Редактор **Леван Матарაძე**

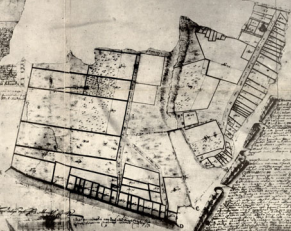
გამომცემის საზომგამოცემრივ სავაჭროსახე

გაზეთის წარმოებას 2. VIII 83 წ., ხელმოწერილია დასაბუქდად 22. III. 84 წ., ფიზიკური ფორ-
მითა რაოდენობა 5. სააღრ.-სავაჭრომკვლ. თბილისი 5,5. ანაწილების ზომა 7×11,5. ქაღალდის
ზომა 70×108¹/₃₂, რედაქციის მისამართი: შავთელის ქ. № 5/7, ტელ. 93-56-14.
თე 00541 ტირაჟი 3,000 შვედ. 2309

ფასი 1 მან.

Цена 1 руб.

Handwritten text at the top of the page, partially obscured by a piece of paper. The text is written in a cursive script and appears to be a list or set of instructions. Some legible words include "The first", "The second", "The third", "The fourth", "The fifth", "The sixth", "The seventh", "The eighth", "The ninth", "The tenth", "The eleventh", "The twelfth", "The thirteenth", "The fourteenth", "The fifteenth", "The sixteenth", "The seventeenth", "The eighteenth", "The nineteenth", "The twentieth", "The twenty-first", "The twenty-second", "The twenty-third", "The twenty-fourth", "The twenty-fifth", "The twenty-sixth", "The twenty-seventh", "The twenty-eighth", "The twenty-ninth", "The thirtieth".

Vertical columns of handwritten text on the left side of the page. The text is written in a cursive script and appears to be a list or set of instructions. The columns are separated by vertical lines. The text is mostly illegible due to the cursive and the age of the document.

ქართული
ლიბრელოთეკა